

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ >>

1. ՀՐԱՅԻ ԹՈՎԱՍԱՅԱՆ	
Նախագահական կառավարման ձևի ծագումն ու զարգացումը, բնութագրիչները, պետական իշխանության կազմակերպման մոդելը նախագահական հանրապետությունում	3
2. ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ	
Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման հիմնահարցերը	10
3. ՈՌԲԵՐՏ ՂԱԶԱՐՅԱՆ	
Կատարողական վարույթի էությունը	19
4. ՎԱՆԻՆԵ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ	
Իրավաբանական պատասխանատվության դասակարգման հիմնախնդիրը	24
5. ԼԻԱՆԱ ՍԱԼԽԱՅԱՆ	
Իրավունքի սկզբունքների հասկացությունը. տեսական և գործնական նշանակությունը	29
6. ԹԱՍԱՐԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	
Հարկ վճարողների կարգավիճակը հարկային-իրավական համակարգում	34
7. ՄՀԵՐ ՎԱՍԻԼՅԱՆ	
Պետությունների տիպաբանության շուրջ	45
8. ՍՅՈՒԶԱՆՆԱ ՆԱԶԻՆՅԱՆ	
Ազգային օրենսդրության համակարգի կատարելագործման հարցի շուրջ	50
9. ՀԱՍՄԻԿ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ	
Մրցակցային իրավունքի էվոլյուցիան և ձևավորումը	56
10. ՎԱՐՍԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ	
Իսրայելի հիմնադրումը՝ որպես հրեական և ժողովրդավարական պետություն. հրեականության արտացոլումն օրենսդրության մեջ	66
11. ԱՆԺԵԼԱ ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ	
Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության ռազմաքաղաքական հարաբերությունների համառոտ վերլուծություն	73

12. ԱՆՆԱ ՍԿՐՉՅԱՆ Հեղինակային իրավունքների պահպանման հիմնախնդիրը էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում	80
13. ՀՈՎՍԵՓ ՔՈՉԱՐՅԱՆ Անշարժ գույքի օբյեկտներ. իրավական կարգավորման որոշ հիմնախնդիրներ	87
14. ԻՆԳԱ ՍԱՐՏԻՆՅԱՆ Ինքնակարգավորման խնդիրները հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցներում	91
15. MOSTAFA YOUSOFVAND The limited immunity and its relation with jurisdictional immunity and executive immunity	96

ՀՐԱՅՐ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավար- գլխավոր քարտուղար,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՆԱԽԱԳԱՀԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄԸ, ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ, ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՍՈՂԵԼԸ ՆԱԽԱԳԱՀԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոդվածում նախ խոսվում է նախագահական կառավարման ձևի ծագման և զարգացման մասին, այնուհետև՝ ԱՄՆ-ի օրինակով անդրադարձ է կատարվում դրա բնութագրիչներին և նախագահական հանրապետությունում պետական իշխանության կազմակերպման մոդելին, նկարագրվում են Նախագահ-պաշտամենտ հարաբերությունները:

Հիմնաբառեր – Նախագահական կառավարման ձև, Նախագահ, պաշտամենտ, ընտրություններ, գա-պումների և հակակշիռների համակարգ:

Նախագահական կառավարման ձևի ծագումն ու զարգացումը

Նախագահական կառավարման ձևը դասական երեք կառավարման ձևերից այսօր ամենատարածվածն է: Լատինական Ամերիկայի, Ասիայի և Աֆրիկայի երկրների գերակշիռ մասում գործում է կառավարման նախագահական ձևը: Այս երկրներում կառավարման նախագահական ձևի ընտրությունը պայմանավորված է մի քանի հանգամանքներով. նախ և առաջ՝ այն բավականին պարզ է և որոշակի, երկրորդ՝ այս երկրներում թե՛ պաշտամենտարիզմը և թե՛ կուսակցությունները գտնվում են կայացման փուլում, երրորդ՝ այս երկրներում բնակչության մեծ մասը չի վստահում պաշտամենտին և կուսակցություններին, չորրորդ՝ առկա է ուժեղ ձեռքի նկատմամբ առավել մեծ պահանջարկ:

Պատմականորեն առաջին անգամ նախագահական կառավարման ձևը ստեղծվեց ԱՄՆ-ում: Ամերիկյան պետականության ձևավորման առաջին փուլում ոչ միայն օրենսդիր, այլև գործադիր իշխանությունը կենտրոնացված էր մի տեղում՝ Մայրցամաքային Կոնգրեսում: Այդ փուլում ԱՄՆ-ը չուներ երկրի միանձնյա ղեկավար: Կոնգրեսն իր անդամների շարքից ընտրում էր նախագահ, որի իրավասությունները սահմանափակ էին: Բայց որոշ ժամանակ անց, ԱՄՆ-ի քաղաքական խավը եկավ այն եզրակացության, որ անհրաժեշտ է տարանջատել օրենսդիր և գործադիր իշխանությունները: Այդպիսով, 1787 թվականին Ֆիլադելֆիայում գումարված Սահմանադրական Կոնվենտի նիստերի ժամանակ առաջին անգամ սկսեցին քննարկել ԱՄՆ-ում Նախագահի պաշտոնն հիմնադրելու հարցը: Ամերիկացիների մեծամասնությունը դեմ էր թագավորական իշխանությանը՝ նույնիսկ թագա-

վորի սահմանափակ իրավասություններով: Այդ պատճառով գործադիր իշխանության ղեկավարի փնտրտուքը կատարվում էր հանրապետականության այն սկզբունքների շրջանակում, որոնք ենթադրում էին բոլոր պաշտոնների ընտրելիությունը:

ԱՄՆ-ում Նախագահի պաշտոնի հիմնադրման և այս ինստիտուտի սահմանադրական ամրագրման արդյունքում այս կառավարման ձևը հետագայում սկսեց դիտարկվել որպես դասական նախագահական կառավարման ձև: ԱՄՆ-ի Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի առաջին բաժնի համաձայն՝ Նախագահը միաժամանակ գործադիր իշխանության ղեկավարն է և գերագույն գլխավոր հրամանատարը:

Դժվար չէ նկատել, որ պետական մարմինների համակարգում ԱՄՆ-ի Նախագահն անկախ է, հաշվետու չէ որևէ պետական մարմնի, չի կրում քաղաքական պատասխանատվություն որևէ պետական մարմնի առջև, իր գործողությունների համար հաշվետու է բացառապես ժողովրդին: Սա բնավ էլ չի նշանակում, որ ԱՄՆ-ի Նախագահի իշխանությունը բացարձակ է կամ ամենաշատն է: Կիսանախագահական կառավարման ձև ունեցող շատ երկրների նախագահների լիազորությունները կարող են փաստացի մի քանի անգամ գերազանցել ԱՄՆ-ի Նախագահի լիազորություններին: ԱՄՆ-ի պետական մարմինների համակարգում նույնքան կարևոր ու ինքնուրույն են Գերագույն դատարանն ու Կոնգրեսը՝ իր երկու պալատներով: Սա պայմանավորված է իշխանությունների տարանջատման կուռ համակարգի առկայությամբ, որի հիմքերը ևս առաջին անգամ դրվեցին հենց ԱՄՆ-ի Սահմանադրությամբ:

Այդ ժամանակահատվածի համար գործադիր

իշխանության ղեկավարի ընտրության ինստիտուտը բավականին առաջադիմական էր: Սակայն, ի տարբերություն Նախագահական կառավարման համակարգ ունեցող երկրների մեծամասնության, ԱՄՆ-ում Նախագահի ընտրությունները կատարվում են միջնորդավորված: Նախագահին յուրաքանչյուր նահանգում ընտրում են ընտրողները, որոնց քանակը հավասար է ԱՄՆ-ի Կոնգրեսում և Սենատում կոնգրեսականների և սենատորների ընդհանուր քանակին: Ի սկզբանե այս համակարգը նպատակ էր հետապնդում բացառել թեկնածու և ընտրող շփումները, որպեսզի բացառվեն ընտրողների վրա ճնշումները: Սակայն, պետք է նկատել նաև, որ հետագա տարիները ցույց տվեցին միջնորդավորված ընտրությունների համակարգի բարդ ու ձևական բնույթ ունենալը, քանի որ բոլոր ընտրիչները կարող են քվեարկել միայն այն կուսակցության թեկնածուի օգտին, որից հենց իրենք են ընտրվել, այդ իսկ պատճառով ընտրիչների ընտրությունից հետո արդեն իսկ հայտնի է դառնում ապագա նախագահի անունը:

Նախագահական կառավարման ձև սահմանելու հաջորդ ալիքը տարածվեց լատինաամերիկյան երկրների վրա: Հարկ է նկատել, որ այս երկրներն ամբողջությամբ չկրկնօրինակեցին ամերիկյան համակարգը, սակայն սկզբունքային հարցերում լուծումները նույնական են: Նախագահի ուժեղ իշխանությունը, որը բավականին անկախ է օրենսդիր իշխանություններից, այդ երկրներում բազմիցս բերել է դիկտատուրայի³:

Եվրոպայում նախագահական կառավարման ձևն առաջին անգամ ներմուծվեց Ֆրանսիայում և Շվեյցարիայում 1848 թվականին: Չնայած դա տեղի ունեցավ գրեթե միաժամանակ, սակայն նախագահի կարգավիճակը և իրավասություններն այդ երկու երկրներում տարբեր էին, ինչը բացատրվում է այդ երկրների զարգացման առանձնահատկություններով: Շվեյցարիայում բարձրագույն գործադիր մարմինը Դաշնային Խորհուրդն էր՝ կազմված յոթ նախարարներից, որոնք ընտրվում էին Դաշնային խորհրդարանի երկու պալատների համատեղ նիստում երեք տարով: Այդ յոթ հոգին հետագայում իրենցից ընտրում էին մեկին, որը և մեկ տարով դառնում էր Շվեյցարիայի Նախագահ (այս համակարգը գործում է առ այսօր): Նա կարող էր ընտրվել անսահմանափակ անգամ, բայց անպայման մի տարի ընդմիջումից հետո: Նրա իրավասությունները չէին տարբերվում Խորհրդի մնացած վեց անդամների իրավասություններից, պատասխանատվությունն էլ նույնն էր: Ըստ էության, Շվեյցարիան չունեի նախագահ՝ այս ինստիտուտի դասական իմաստով, և ղեկավարվում էր նախարարների կոլեգիայի կողմից⁴: Այլ էր պատկերը Ֆրանսիայում,

որը 1848թ. սահմանադրությամբ հռչակվեց նախագահական հանրապետություն: Ինչպես և ԱՄՆ-ում, այստեղ ևս Նախագահը գործադիր իշխանության միանձնյա ղեկավարն էր: Նա օժտված էր օրենսդրական նախաձեռնությամբ, նախարարներ նշանակելու և ազատելու իրավասությամբ և այլն: Սակայն, ի տարբերություն ԱՄՆ-ի և Շվեյցարիայի, այստեղ Նախագահն ընտրվում էր և այսօր էլ ընտրվում է համընդհանուր և ուղղակի ընտրությունների միջոցով:

Քսաներորդ դարի պատմությունը կարելի է անվանել աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա բազմաթիվ անկախ պետությունների հայտնվելու պատմություն: Նորանկախ երկրներից յուրաքանչյուրն ընտրեց իր կառավարման ձևը, սակայն ուշագրավ է այն, որ նորանկախ պետություններից շատերը հիմնադրեցին նախագահի ինստիտուտ և սահմանեցին նախագահական կառավարման ձև: Այսպես, Եվրոպայում նախագահի ինստիտուտը հիմնադրվեց Ավստրիայում, Վեյմարյան Հանրապետությունում, Չեխոսլովակիայում, Լեհաստանում, Էստոնիայում, Լատվիայում, Լիտվայում: Երեսունականներին ու քառասունականներին նախագահական կառավարման ձևը սկսեց տարածվել Ասիայում՝ Ֆիլիպիններում, Լիբանանում, Սիրիայում: Բայց կառավարման նախագահական ձևն առավել մեծ տարածում ստացավ Աֆրիկայում:

Չլի առումով նույնական, սակայն բովանդակային առումով անհամատեղելի էին աֆրիկյան նախագահական կառավարման ձև ունեցող պետությունները դասական նախագահական կառավարման ձև ունեցող երկրներին: Յեղային հարաբերություններն ու կոնֆլիկտները հաճախ բերում էին զինվորական հեղաշրջումների, և արդյունքում հեղաշրջման առաջնորդը հայտարարվում էր երկրի Նախագահ: Իսկ, եթե նախագահն ընտրվում էր, ապա այդ ընտրությունները շատ հեռու էին ժողովրդավարական լինելուց: Ընտրություններն անց էին կացվում առանց այլընտրանքի, կամ նախագահներն ընտրվում էին ցմահ: Դա կապված էր այն իրողության հետ, որ այս պետություններում, որոնք չէին անցել պետականաշինության զարգացման բոլոր փուլերը, նախագահները նույնացվում էին ցեղի կամ տոհմի առաջնորդի հետ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո մի շարք արևմտաեվրոպական երկրներում ընդունված սահմանադրություններով նույնպես սահմանվեց անցում նախագահական կառավարման: Դրանց թվում էին Պորտուգալիան, Իսլանդիան (Պորտուգալիան և Իսլանդիան թերևս ունեին կիսանախագահական կառավարման ձև՝ չնայած այն հանգամանքին, որ նախագահն ընտրվում է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ուղղակի ընտրությունների միջոցով), Մալթան: Նույն ժամանակահատվածում նախագահական կառավարման ձև սահմանվեց մի շարք ասիական երկրներում՝ Հարավային Կորեայում, Թայվանում, Հնդկաստանում, Պակիստանում, Բանգլադեշում, Իրաքում, Պարսկաստանում, Աֆղանստանում:

Հարկ է նկատել, որ անգամ Խորհրդային Միությունն է իր գոյատևման վերջին տարիներին ունեցել նախագահական կառավարման ձևին մոտ կառավարման ձև: Ս.Գ. Պարեշինան իր հետազոտության մեջ նշում է ԽՍՀՄ-ում նախագահական կառավարման ձևի ներմուծման հետևյալ պատճառները.

- ԽՄԿԿ-ի՝ ղեկավար դերից հրաժարվելու և հրամայական-ադմինիստրատիվ համակարգի փլուզման հետևանքով հասարակության քաղաքական կառուցվածքը հիմնովին փոխվեց: Իշխանության կենտրոններ դարձան ժողպատգամավորների խորհուրդները, բայց, քանի որ այդ համակարգը կայուն չէր, ժողպատգամավորներից շատերը կոմպետենտ չէին, խորհուրդները չկարողացան կորդինացնել իշխանության մարմինների արդյունավետ գործառնությունը, և, որպես հետևանք, առաջացավ իշխանության վակուում: Հարկավոր էր մի կառույց, որը կկարողանար վերակենդանացնել կոլլապսի մատնված իշխանական համակարգը.

- օրենսդիր իշխանության ուժեղացումը և զարգացումը բերեց գործադիր իշխանության թուլացման, ինչն իր հերթին հանգեցրեց նրան, որ ընդունվող որոշումները կյանքի չէին կոչվում: Նախագահի պաշտոնն անհրաժեշտ էր գործադիր իշխանությունը ուժեղացնելու համար.

- ԽՍՀՄ-ի տասնամյակների գոյության ընթացքում կոլեկտիվ ղեկավարման սկզբունքը կորցրեց իր ռեալ նշանակությունը, դարձավ անարդյունավետ, բերեց չարաշահումների: Եվ իշխանության բարձրագույն մակարդակում առաջացավ անհրաժեշտություն՝ անձնավորել սոցիալական և քաղաքական պատասխանատվությունն ընդունվող որոշումների համար:

Այս համակարգը գոյատևեց ընդամենը երկու տարի, սակայն դրանք էական երկու տարիներ էին, երբ տեղի ունեցավ անցում մեկ կուսակցության կողմից կառավարելու համակարգից դեպի քիչ թե շատ ընդունելի կառավարման մի ձևի: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո նախագահական կառավարման ձևը այս երկրներում ծնվեց կուսակցական կառավարման տրանսֆորմացիայի հետևանքով:

Կա տարածված կարծիք, որ խոշոր երկրների համար ավելի արդյունավետ է նախագահական կառավարումը: Իրոք, ԱՄՆ-ը, Ռուսաստանը և Բրազիլիան նախագահական երկրներ են:

Սակայն Կանադան ու Ավստրալիան, որոնք նույնպես խոշոր երկրներ են, պառլամենտական հանրապետություններ են (ինչպես և Գերմանիան, Իտալիան), իսկ փոքր Բենինը, Ուրուգվայը, Կիպրոսը և այլն՝ նախագահական հանրապետություններ:

Այնպես որ նախագահական ինստիտուտի կայացումը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով՝ պատմական, քաղաքակրթական, քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական ու աշխարհայացքային:

Նախագահական կառավարման ձևի բնութագրիչները, պետական իշխանության կազմակերպման մոդելը (ԱՄՆ-ի օրինակով)

Նախագահական կառավարման ձևի հիմնական բնութագրիչները հանգում են հետևյալին.

1. Հանրապետության Նախագահն ընտրվում է արտապառլամենտական եղանակով, որպես կանոն՝ ուղղակի ընտրությունների միջոցով (թերևս բացառություն է կազմում միայն ԱՄՆ-ը, որտեղ Նախագահն ընտրվում է ընտրիչների կոլեգիայի միջոցով):

2. Կառավարությունը (գործադիր իշխանությունը) ձևավորվում է արտապառլամենտական եղանակով.

3. Կառավարությունը հաշվետու չէ որևէ պետական մարմնի առջև.

4. Հանրապետության նախագահը չի կարող քաղաքական դրդապատճառով պաշտոնանկ արվել.

5. Նախագահը միանձնյա է ձևավորում գործադիր իշխանությունը.

6. Նախագահը, որպես կանոն, համատեղում է պետության ղեկավարի, կառավարության ղեկավարի և գերագույն գլխավոր հրամանատարի լիազորությունները.

7. Նախագահը չի կարող արձակել պառլամենտը:

Դասական նախագահական համակարգը գործում է իշխանությունների բաժանման խիստ համակարգի վրա: Այս սկզբունքը դրվեց ԱՄՆ-ի 1787 թվականի Սահմանադրության հիմքում:

Իշխանության յուրաքանչյուր ճյուղ ունի նշանակալի ինքնուրույնություն մյուս երկուսի նկատմամբ: Դրանով հանդերձ, կառավարման այս ձևն ունի զսպումների և հակակշիռների համակարգ:

Նախագահական կառավարման ձևի պայմաններում, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ թե՛ Հանրապետության նախագահը և թե՛ պառլամենտը օժտված են առաջնային հավասարազոր մանդատներով և չեն կարող «վերացնել» մեկը մյուսին, նրանք ստանում են բավականին մեծ ինքնուրույնություն: Այս երկու իշխանությունները

www.journal.lawinstitute.am

ձևավորվում են միմյանցից անկախ և հակադիր քաղաքական հայացքների պատճառով չեն կարող միմյանց վերացնել: Նախագահական կառավարման ձևին խորթ է, հետևաբար, պառլամենտն արձակելու՝ նախագահի իրավունքի ինստիտուտը: Բացակայում է նաև կառավարության պառլամենտական պատասխանատվության ինստիտուտը: Կառավարությունը պատասխանատու է միայն նախագահի առջև:

Եթե պառլամենտական կառավարման ձևի պարագայում տևական ժամանակահատվածում միմյանց հակադիր օրենսդիր ու գործադիր իշխանություն ունենալը գրեթե բացառվում է, ապա նախագահական համակարգում այն կարող է լինել բավականին երկարատև և ընդհուպ հանգեցնել քաղաքական ճգնաժամերի, հեղաշրջումների, քաղաքացիական պատերազմների: ԱՄՆ-ի նախագահներից քչերին և այն էլ կարճ ժամանակով է միայն հաջողվել իրենց պաշտոնավարման ընթացքում ունենալ մեծամասնություն Կոնգրեսի երկու պալատներում: Եթե ժողովրդավարության խորը արձատներն այս ողջ ժամանակահատվածում ԱՄՆ-ին զերծ են պահել ճգնաժամերից, հեղաշրջումներից, ապա նույնը չի կարելի ասել նախագահական կառավարման ձև ունեցող լատինամերիկյան ու ասիական շատ երկրների մասին:

Նախագահական հանրապետություններում պետական իշխանությունների կազմակերպման մոդելի էությունը կարող է հանգեցնել օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների փոխհարաբերությունների երկու տարբերակների:

Առաջին տարբերակը, այսպես ասած, «տարանջատված կառավարումն» է, որի համաձայն՝ նախագահը և պառլամենտական մեծամասնությունը պատկանում են տարբեր կուսակցությունների: Այս դեպքում գործում է իշխանությունների օրենսդիր և գործադիր ճյուղերի սուբյեկտային տարանջատումը, քանի որ նրանց վերահսկում են տարբեր քաղաքական սուբյեկտներ՝ կուսակցությունները: Ինչ վերաբերում է ֆունկցիոնալ բաղկացուցչին, ապա հենց այս ժամանակ է ձևավորվում իշխանության այս երկու ճյուղերի անկախությունը և, միաժամանակ, փոխադարձ հսկողությունը: Այդ պատճառով նախագահական հանրապետություններում պետական իշխանությունների կազմակերպման մոդելի վերլուծման համար առաջին հերթին պետք է բացահայտել նախագահի և պառլամենտի փոխհարաբերությունների հիմքերը տվյալ ժամանակահատվածում:

Երկրորդ դեպքում նախագահը և պառլամենտական մեծամասնությունը պատկանում են մի կուսակցության: Այս դեպքում գործում է միայն ինստիտուցիոնալ բաղկացուցիչը: Պատգամավորը

չի կարող միաժամանակ լինել գործադիր իշխանության իրականացող¹¹, սակայն դա էական չէ, եթե երկուսն էլ միևնույն կուսակցության քաղաքականությունն են վարում: Ըստ էության, Նախագահը դառնում է օրենսդիր իշխանության հիմնական սուբյեկտ: Այլ կերպ ասած՝ Նախագահը և պառլամենտական մեծամասնությունը կազմում են «կուսակցական իշխանություն», որը ձևավորվում է և՛ օրենսդիր, և՛ գործադիր իշխանությունների շրջանակներում: Հետևաբար, այս դեպքում կարելի է խոսել միայն օրենսդիր և գործադիր ինստիտուտների գոյության մասին: Սակայն նշենք, որ ԱՄՆ-ում կուսակցական խիստ կարգապահություն չի գործում, և ասել, թե կուսակցության անդամները միշտ հետևում են կուսակցության որոշումներին, հիմնավոր չէ:

Նախագահական կառավարման ձևը ենթադրում է այնպիսի համակարգի ստեղծում, որի ժամանակ իշխանության երկու թևերը՝ օրենսդիր և գործադիր, գործում են միմյանցից անկախ, սակայն հնարավորություն ունեն բացառելու իշխանության մյուս կողմի՝ իշխանության զավթման կամ գերկենտրոնացման ցանկացած հնարավորություն: Չսպումների և հակակշիռների նման համակարգը ելնում է պետության երկու բարձրագույն մարմինների նույնական իրավական կարգավիճակի մասին վարկածից: Սակայն միանշանակ պնդումը, թե կառավարման նախագահական ձևի պայմաններում այս երկու իշխանության թևերը փաստացի հավասար են, հիմնավոր չէ: Չնայած իշխանության թևերի «կոշտ տարանջատմանը»՝ նախագահի և խորհրդարանի հարաբերությունների որևէ հավասարակշռության մասին խոսք լինել չի կարող, քանի որ միանգամայն պակաս է, որ «առաջինը գերիշխում է երկրորդին»¹²: Ավելին, Նախագահական կառավարման ձևի ինստիտուցիոնալ թուլություն պետք է համարել այն հանգամանքը, որ նախագահի ձեռքում կենտրոնացած են զգալի լիազորություններ: Եթե երկրում գործում է ձևավորված ժողովրդավարական, իրավական պետական մեխանիզմ, և Նախագահի անձնական հատկանիշները, քաղաքական կողմնորոշումը անհամատեղելի են ավտորիտար դրսևորումների հետ, ապա իրեն վստահված իշխանության չարաշահման հնարավորությունը սկզբունքորեն քիչ հավանական է:

Միացյալ Նահանգների Նախագահի իրավասությունների շրջանակը բավականին ընդգրկում է և միտում ունի նրա փաստացի լիազորությունների ընդլայնման: ԱՄՆ-ի սահմանադրությունը (հոդված 2) Նախագահին հռչակում է գործադիր իշխանության ղեկավար՝ լայն լիազորություններով, որոնք, սակայն, բավականաչափ հստակ և մանրա-

մասն բացահայտված չեն: Որպես գործադիր իշխանության ղեկավար՝ նա հանդիսանում է դաշնային բյուրոկրատիայի բազմահազարանոց համալիրի ղեկավար, որի աշխատողների թվաքանակը գերազանցում է 3 միլիոնը:

Նախագահի լիազորությունները՝ որպես Գերագույն գլխավոր հրամանատարի, սահմանադրությունում դրված են առաջին տեղում: Այստեղ նա առավել մեծ ինքնուրույնություն ունի, քան այլ ոլորտներում: Չնայած այն հանգամանքին, որ պատերազմ հայտարարելու իրավունքը պատկանում է Կոնգրեսին, ԱՄՆ-ի պատմության մեջ քիչ չեն բացառապես Նախագահի հրամանագրի հիման վրա զինված ուժերի օգտագործման և մարտական գործողությունների սկսման դեպքերը: Առավել հայտնի օրինակը Վիետնամի պատերազմն է:

Իշխանությունների «կոշտ տարանջատման» սկզբունքի կիրառման պարագայում գործադիր իշխանությունը չունի օրենսդրական նախաձեռնության իրավունք. այդ իրավունքը բացառապես պառլամենտականների իրավունքն է: Սակայն սա չի նշանակում, որ Հանրապետության նախագահը որևէ մասնակցություն չունի օրենսդրական գործընթացին: Ըստ սահմանադրության՝ Նախագահն օրենսդրական գործընթացի կարևոր տարրն է: Նախագահի՝ պառլամենտի վրա ազդեցություն գործելու հզոր միջոցն է օրենքների նախագծերի մերժման հնարավորությունը վետոյի միջոցով¹³, որը հանդիսանում է Նախագահի և պառլամենտի լիազորությունների բախման վառ օրինակ: Վետոյի իրավունքն առավել արդիական է «տարանջատված կառավարման» ժամանակ: Ընդ որում, դա չի կարելի համարել որպես իշխանությունների տարանջատման ֆունկցիոնալ ասպեկտի խախտում, քանի որ եթե Նախագահը կարող է մերժել պառլամենտի կարծիքով անհրաժեշտ օրենքի ընդունումը, ապա վերջինս կփորձի ժամանակին այն ներկայացնել Նախագահին, որպեսզի խուսափի «գրպանային վետոյից», որը կիրառվում է ԱՄՆ-ի պրակտիկայում: Այս ամենից ելնելով՝ նախագահական վետոն կարելի է համարել Նախագահի թույլատրելի միջամտություն օրենսդրական գործընթացին: Ներկայումս, ԱՄՆ-ում Նախագահը մեծ ազդեցություն ունի օրենքների բովանդակության որոշման հարցում: Կոնգրեսի ընդունած բոլոր օրինագծերը ուղարկվում են Նախագահի հաստատմանը: Նախագահի հիմնական ու ամենաազդեցիկ ներգործության միջոցը վետոյի իրավունքն է: Կոնգրեսը կարող է հաղթահարել նախագահի վետոն յուրաքանչյուր պալատի կողմից ձայների առնվազն 2/3-ով՝ կրկնակի հավանության արժանացնելով օրինագիծը, ինչը գործնականում շատ հազվադեպ է

պատահում¹⁴:

Նախագահի օրենսդրական գործընթացի վրա ազդելու մյուս ինստիտուտը տարեկան ուղերձներն են: Կոնգրեսին ուղղված ուղերձները հաճախ ունեն օրինաստեղծ գործունեության ծրագրի տեսք և ներառում են քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական առաջարկներ: Այս փաստը թույլ է տալիս ԱՄՆ-ի Նախագահին անվանել «կարևորագույն օրենսդիր»¹⁵: Սակայն, այդ ամենով հանդերձ, «Կոնգրեսն իրավունք ունի չընդունել Նախագահի կողմից ներկայացված յուրաքանչյուր օրենսդրական նախագիծ, որը վերջինս կարող է ներկայացնել Կոնգրեսի երկու պալատներում նրանից կախում ունեցող կամ նրան ցավակցող անձանց աջակցությամբ»¹⁶:

ԱՄՆ-ի Նախագահի օրինաստեղծ գործունեության լիազորությունների ևս մի կարևոր ասպեկտը բյուջետային և ֆինանսական ոլորտի լիազորությունն է (վերաբերում է Կոնգրեսի կողմից պատվիրակված լիազորություններին): Պաշտոնապես, ըստ սահմանադրության՝ Նախագահը զուրկ է որևէ լիազորությունից այս ոլորտում: Սակայն, 1921 թվականից սկսած, բյուջեի և այլ խոշորագույն ֆինանսական օրինագծերի նախապատրաստումը հանձնարարվել է գործադիր իշխանությանը: Փաստորեն, այս ոլորտում նախաձեռնությունը փոխանցվել է Նախագահին¹⁷: Սակայն, Կոնգրեսն էլ պահպանել է կարևոր դերակատարություն, որն արտահայտվում է օրենսդիրների կողմից հատկացումների աճի, նվազեցման կամ կանխարգելման վերաբերյալ ինքնուրույն որոշման կայացմամբ: Հաճախ իրենք են որոշում, թե ինչ նպատակով և ինչ ծավալով է անհրաժեշտ է ծախսել հարկատուների փողերը:

Վերահսկողությունը, թե ինչպես է Նախագահը մեկնաբանում իր սահմանադրական լիազորությունները, իրականացնում են Կոնգրեսը և Գերագույն դատարանը, որոնք իրենց գնահատականներում հաճախ ելնում են երկրում տիրող քաղաքական իրավիճակից:

Նախագահը նաև կնքում է միջազգային պայմանագրերը (դրանք պետք է հաստատվեն Սենատի կողմից): Նախագահը ղեկավարում է արտաքին քաղաքականության հսկայական ապարատը, որը թույլ է տալիս նրան լուծել բազմաթիվ միջազգային հարցեր առանց Սենատի մասնակցության: 1936 թ.-ին ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը Նախագահին հռչակեց դաշնային կառավարության միակ մարմինը, որն ունի արտաքին քաղաքականություն վարելու բացառիկ իրավունք: Ըստ այդմ՝ Նախագահ Թրումենը բավականաչափ ծանրակշիռ պատճառներ ուներ 1948թ. ասելու. «Ես կերտում եմ

ամերիկյան արտաքին քաղաքականությունը»¹⁸ :

Ֆունկցիոնալ ասպեկտի շրջանակներում գա-
պումների և հակակշիռների համակարգի
կարևորագույն տարրն է պառլամենտի կողմից նա-
խագահական նշանակումների հաստատումը
(հետևաբար՝ և չհաստատելու հնարավորությունը):
Այս դեպքում Նախագահը և պառլամենտը լրաց-
նում են միմյանց. Նախագահը չի կարող նշանակել
ոչ մեկին առանց պառլամենտի հաստատման, սա-
կայն պառլամենտն էլ հաստատում է միայն այն
թեկնածուին, որին առաջարկում է Նախագահը:

Չսպումների և հակակշիռների համակարգը,
որը գործում է ԱՄՆ-ում, ընձեռնում է պառլամեն-
տին գործադիր իշխանությանը գապելու հնարավո-
րություն: Միայն նա իրավունք ունի ընդունել պե-
տական բյուջեն և վերահսկել նրա կատարումը:
Չնայած այն փաստին, որ բյուջեի նախագիծը
մշակվում է Նախագահի աշխատակազմում, բյու-
ջեի մերժումը պառլամենտի կողմից կարող է ազդել
ղեկավարության քաղաքականության վրա և իշ-
խանության ճյուղերի հարաբերությունները սրել
ֆինանսական ոլորտում¹⁹ : Ներքին և արտաքին քա-
ղաքականության ոլորտներում պառլամենտն ունի
նաև վերահսկողական լիազորություններ, պաշտ-
պանության համակարգում և իր լիազորություննե-
րի սահմանում ուսումնասիրություններ է անցկաց-

նում: Վերահսկողական կարևորագույն լիազորու-
թյունն է իմպիչմենտի ինստիտուտը, այդ թվում՝
նաև Նախագահի վերաբերյալ:

Չսպումների և հակակշիռների համակարգը
գերծ չէ քաղաքական իրավիճակի ազդեցությունից
և, հետևաբար, չի կարող շեղում չտալ, սակայն,
ընդհանուր առմամբ, ԱՄՆ-ում այն գործում է արդ-
յունավետ, թեև աստիճանաբար հեռանում է այն
մոդելից, որի հիմքը դրել են ԱՄՆ-ի «հիմնադիր
հայրերը»:

Որպես կանոն, նախագահական կառավար-
ման ձև ունեցող երկրների սահմանադրությունները
պարունակում են որոշակի դրույթներ, որոնք սահ-
մանափակում են Նախագահի՝ ավտորիտար
առաջնորդ դառնալու հնարավորությունները, սա-
կայն, այնուամենայնիվ, միայն սահմանադրորեն
նման նորմեր սահմանելը բավարար չէ այդ
երևույթները բացատելու համար: Եվ այդ դրույթնե-
րը կարող են արդյունավետ գործել միայն հասուն
ժողովրդավարական ինստիտուտների, քաղաքա-
կան և իրավական մշակույթի բարձր աստիճանի
առկայության դեպքում:

¹ Տե՛ս Паречина С.Г. Институт президентства: история и современность. <http://www.lib.ru/POLITOLOG/parechina.txt>, С. 277.

² Տե՛ս ԱՄՆ Սահմանադրությունը՝ www.constitutionfacts.com/content/constitution/files/USConstitution_Russian.pdf:

³ Տե՛ս Сахаров Н.А. Институт президента в современном мире, «Юридическая литература», М., 1994, С. 8.

⁴ Տե՛ս Чиркин. В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. Изд. Зерцало, Москва, 1998, С.15.

⁵ Տե՛ս Тхаркахо М.М. Зарождение и развитие института президентской власти в зарубежных странах. <http://cyberleninka.ru/article/n/zarozhdenie-i-razvitie-instituta-prezidentskoy-vlasti-v-zarubezhnyh-stranah>:

⁶ Տե՛ս Паречина С.Г. Институт президентства: история и современность. Минск, 2003, стр. 22-23.

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸ Տե՛ս Сахаров Н.А. Институт президента в современном мире, «Юридическая литература», М., 1994, С. 33.

⁹ Տե՛ս Джангирян Ж.Д. Разделение властей в Республике Армения. МГУ, 2003, С. 16.

¹⁰ Տե՛ս Конституционное право зарубежных стран (учебник для вузов). Изд. Норма-Инфра, М., 1999, С. 121.

¹¹ Տե՛ս Նախագահական կառավարման ձևն արգելում է նաև պատգամավորական մանդատի համատեղումը այլ պաշտոնների հետ:

¹² Տե՛ս Мишин А.А. Центральные органы власти буржуазных государств. М., 1972, С. 56:

¹³ Այսպես՝ դասական նախագահական հանրապետությունում՝ ԱՄՆ-ում, Նախագահները կիրառում են այդ հնարավորությունը որպես օրենքի փոփոխման կամ մերժման միջոց: Ներկայացված քվեների 1409-ը դեպքերից՝ սկսած Ջ. Վաշինգտոնի պաշտոնավարման ժամանակից մինչև Ռ. Ռեյգանի ժամանակները, Կոնգրեսը հարթահարել է մոտ 100-ը:

¹⁴ Տե՛ս ԱՄՆ Սահմանադրությունը՝ www.constitutionfacts.com/content/constitution/files/USConstitution_Russian.pdf:

¹⁵ Տե՛ս Мишин А.А. Государственное право США. М., 1976, С. 131, Rossiter С. American Presidency. N.Y., 1960, С.

34:

¹⁶ Տե՛ս Графский В.Г. Всеобщая история государства и права. М., 2000, С. 441.

¹⁷ St'u Дегтев Г.В. Конституционно-правовой статус президентов Российской Федерации и США: Сравнительный правовой анализ. М., 2003, С. 108.

¹⁸ St'u Государственный строй США / Под редакцией А.С. Никифорова. М., 1976, С. 216.

¹⁹ St'u Баренбойм П.Д. 3000 лет разделения властей. Суд Сьютера. М., 1996, С. 60.

Грайр Товмасын

Руководитель - генеральный секретарь аппарата НС РА,
кандидат юридических наук, доцент,
докторант академии государственного управления РА

ՔԵԶԻՄԵ

Происхождение и развитие президентской формы управления, ее характеристики, модель управления государственной власти в президентской республике

В статье сначала говорится о происхождении и развитии президентской формы правления, потом по примеру США обсуждаются ее характеристики и модель управления государственной власти в президентской республике, описываются отношения Президент-парламент.

Ключевые слова: президентская форма правления, Президент, парламент, выборы, система сдержек и противовесов.

Hrayr Tovmasyan

The RA NA Chief of Staff - Secretary General,
PhD in Law, Associate Professor,
Postdoctoral Researcher of the Public Administration Academy of RA

SUMMARY

The origin and development of the presidential form of government, its characteristics, the model of managing of state authority in a presidential republic

The article firstly discusses the origin and development of the presidential form of government, then following the example of the USA, the article refers to its characteristics and the model of managing of state authority in a presidential republic, describes President-parliament relations.

Keywords: presidential form of government, the President, parliament, elections, checks and balances system.

ԱՇՈՏ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԱԾ ԱՆՁԱՆՑ ՎԵՐԱԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Հոդվածում քննության է առնվում Հայաստանի Հանրապետությունում միգրանտների վերաինտեգրման հետ կապված համալիր հարցերն ու խնդիրները: Մասնավորապես, հոդվածի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվում միգրանտների վերաինտեգրում եզրույթի հատակեցման ու սահմանման հարցերին, ինչպես նաև միգրանտների վերաինտեգրման համալիր մշակութային խնդիրներին:

Հիմնաբառեր- միգրանտների ինտեգրում, միգրանտների վերաինտեգրում, միգրանտների ադապտացիա, մշակութային շոկ, մուլտիկուլտուրալիզմ, գաղափարախոսություն, լեզվաբաղադրականություն:

Միգրացիոն խոշորածավալ հոսքերը այնպիսի փոքր պետությունների համար, ինչպիսին Հայաստանն է, կարող են հանգեցնել ոչ միայն երկրի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վատթարացմանը, այլև հարուցել ժողովրդագրական խոշորամասշտաբ փոփոխությունների և պետական կառավարման ու հանրային կյանքի կանոնակարգման սկզբունքների հիմնովին վերանայման:

Փորձը ցույց է տալիս, որ յուրաքանչյուր պետության համար բազմաթիվ դժվար հաղթահարելի խնդիրներ են առաջացնում ոչ միայն երկրից բնակչության մի մասի արտահոսքը, այլև այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են արտերկրներից բնակչության և աշխատանքի մեկնածների վերադարձը հայրենիք:

Այդ իրողությունը նախևառաջ վերադարձի ուղի բռնած անհատի կենսակերպի և հոգեբանության փոփոխության հիմնավոր վերազնահատման անհրաժեշտությունն է: Կիսում ենք այն տեսակետը, որ «վերադարձած միգրանտների համար միգրացիան, իսկ հետո նաև վերադարձը, առաջին հերթին, ժամանակային մի սահման է, ջրբաժան, որը տարանջատում է նրանց կյանքի տարբեր հատվածները»¹:

Հայաստան վերադարձածների քանակը սակավ է եղել վերջին տասնամյակում՝ ուստի նրանց վերաինտեգրումը խնդրահարույց չի եղել ՀՀ իշխանությունների և հասարակության համար: Մինչդեռ վերջին երկու երեք տարիներին հայրենիք վերադարձած ՀՀ քաղաքացիների քանակը զգալիորեն աճել է:

Հետաքրքիր է պարզել հայերի Հայաստան վերադարձի դրդապատճառները՝ մի քանի նկատառումներով:

Նկատելի է, որ աշխարհի բոլոր ազգությունների համար տունդարձի շարժառիթները համանման են: Հետևաբար, արժե հղում կատարել միգրանտ-

ների հայրենիք վերադարձի խնդիրն ուսումնասիրող հետազոտողների կարծիքին: Այսպես, Ֆ.Կերասեն հիմնավորում է վերադարձի պատճառահետևանքային չորս դրսևորում.

1. Զախողակների վերադարձ, որը վերաբերում է իր միգրացիոն նպատակի իրագործման հարցում խոչընդոտների հանդիպած և անհաջողության պատճառով ստիպված իր ծագման երկիր վերադարձած միգրանտներին,

2. պահպանողականների վերադարձ. այն վերաբերվում է նրանց, ովքեր, հաստատվելով և որոշ ժամանակ բնակվելով այլ երկրում, բայց չկարողանալով հաղթահարել նոր միջավայրում հաստատվելու դժվարություններն ու մարտահրավերները, վերադարձի որոշում են կայացրել,

3. նորարարների վերադարձը. վերաբերվում է այն միգրանտներին, ովքեր, յուրացնելով նոր բնակչության վայրի արժեքներն ու պրակտիկան, ինչ-ինչ պատճառներով վերադարձի որոշում են կայացրել և վերադառնալով՝ իրենց հետ նոր արժեքներ ու գաղափարներ են բերել,

4. թոշակառուների վերադարձ, որն ընդգրկում է այն միգրանտներին, ովքեր աշխատունակության տարիներին բնակվելով այլ երկրում, տարիքն առնելուց հետո վերադարձել են հայրենիք²:

Ուսումնասիրելով վերադարձի շարժառիթները գալիս ենք այն եզրահանգման, որ ՀՀ-ի քաղաքացիների հայրենիք վերադարձի դրդապատճառները տարաբնույթ են. ընդունող երկրում հայ միգրանտների խոցելի իրավիճակում հայտնվելը, ընտանիքի հետ վերամիավորվելու ձգտումը, մտերիմների հետ անձնական շփումների և համակեցության ցանկությունը, ընդունող երկրում աննպաստ բնակլիմայական պայմանների հետևանքով առողջական խնդիրների առաջացումը:

Նկատելի է նաև, որ հայ միգրանտների որոշակի մասն ընդունող երկրում ենթարկվում է վարչա-

www.journal.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան պատժի՝ անգամ տվյալ պետությունից արտաքսման:

Այժմ փորձենք բացահայտել գիտապրակտիկ առումով «միգրանտների ինտեգրում» և «միգրանտների վերաինտեգրում» եզրույթների առանձնահատկությունները: «Միգրանտների ինտեգրում» (որը վերաբերվում է արտաքին միգրանտներին) ասելով հասկանում ենք ընդունող սոցիումի և միգրանտների մշակույթների հանդիպակած շարժման գործընթաց, մշակութային նորմերի և արժեքների միաձուլում, որոնք սկզբնական շրջանում գործում են անջատ և հնարավոր է նաև՝ միմյանց հակասելով³:

Այսինքն, տվյալ պարագայում մենք գործ ունենք միջէթնիկ մշակութային, շփումների և ադապտացիայի (հարմարվողականության) հետ: Ամերիկացի գիտնական՝ փիլիսոփայության դոկտոր, հաղորդակցության (կոմունիկացիայի) պրոֆեսոր Կ. Դոդն առանձնացնում է ադապտացիայի պայմաններում միջէթնիկ համագործակցության հիմնական չորս մոդելներ.

- Flight - սեփական միկրո աշխարհի ստեղծում՝ այլ մշակույթի հետ ուղիղ շփումներից խուսափելու փորձեր,

- Fight - էթնոկենտրոնության ակտիվ դրսևորում՝ սեփական վարքագծի մոդելը նոր միջավայր փոխանցելու ցանկություն,

- Filter - մշակութային երկխոսություն կամ բազմաբևեռ ռազմավարություն՝ սեփական մշակույթի պահպանում, սեփական էթնիկ խմբի հետ նույնականացում, բարձր շփվողականության մակարդակ նոր միջավայրում և այլն,

- Flex - մշակութային նույնականացման փոփոխություն՝ ինչպես արտաքին պահվածքում, այնպես էլ՝ սոցիալական ընկալման մակարդակում⁴:

Ներկայումս, գիտապրակտիկ գրականությունում բացակայում է «միգրանտների վերաինտեգրում» եզրույթի հստակեցված բացահայտումը: Ուստի, կփորձենք ստորև ներկայացնել «միգրանտների վերաինտեգրում» եզրույթի մեր բնորոշումը, այն է՝ «միգրանտների վերաինտեգրում» ասելով հասկանում ենք սոցիումից տևական ժամանակով ֆիզիկապես անջատված և ներկայումս այլ սոցիումի մշակութային տարրեր կրող կամ երբևէ այդ սոցիումում ֆիզիկապես չգտնված (օրինակ՝ ազգությամբ այն հայերը, ովքեր ծնվել և ապրում են Հայաստանի սահմաններից դուրս) բայց ընդհանրական մշակութային տարրեր կրող անձանց ֆիզիկական միացումը սոցիումին, որոնք միևնույն ժամանակ ադապտացվում են իրենց էթնիկ կամ այլ առանձնահատկությունով՝ պայմանավորված սոցիումային մշակույթի ներկայիս իրավիճակին և, լինելով երկսոցիում մշակույթի կրող՝

ակամայից ազդեցություն են ունենում (դրական և բացասական) իրենց հիմնական սոցիումային պատկանելիության մշակույթի վրա:

Այսպիսով, վերոնշյալ միջէթնիկ համագործակցության չորս մոդելների առկայությունը պետք է հաշվի առնել նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից միգրանտների վերաինտեգրման քաղաքականության մշակման գործում:

Վերոգրյալից ելնելով՝ կարող ենք փաստել, որ միգրանտների ինտեգրումն ու վերաինտեգրումը մշակութային շոկ են առաջացնում նրանց համար, քանի որ մշակութային շոկը դա այն կոնֆլիկտն է, որն ընթանում է մարդուն ընկալելի (սովոր) նորմերի և արժեքների՝ որոնք բնորոշ էին այն միջավայրին, որը նա լքել է, և այն նորմերի և արժեքների միջև, որոնք բնորոշ են իր նոր միջավայրին⁵:

Վերջին տարիների աշխարհաքաղաքական իրողություններն իրենց բացասական ներգործությունը ունեցան Մերձավոր Արևելքի հայության ճակատագրում: Փախստականի իրավիճակում հայտնված սիրիահայերի համար Հայաստանը ընկալվում է որպես հայրենի երկիր, որն անհրաժեշտության դեպքում համարվում է որպես միգրացիայի հնարավոր վերջնական նպատակակետ: Նկատելի է նաև, որ սիրիահայերի մի մասը Հայաստանը դիտում է որպես խաղաղ և ապահով հանգրվան՝ բարեկեցիկ երկրներ մեկնելու ճանապարհին:

Միգրանտների վերաինտեգրման գործընթացի վրա ուղղակի ազդեցություն կարող է գործել նաև իրենց մշակութային պատկանելիության սոցիումի (պետության) տվյալ ժամանակաշրջանի ազգային գաղափարախոսությունը, (կամ գաղափարախոսությունները): Իսկ ի՞նչ է ազգային գաղափարախոսությունը - դա գաղափարների համակարգ է, որի ամենաբնորոշ ու կարևոր հատկանիշը սերտ առնչությունն է հասարակության հոգեբանության հետ: Այսինքն՝ տվյալ հասարակության գաղափարախոսությունը խարսխված է նրա աշխարհընկալմանն ու բարոյական շափանիշներին: Այլապես, գաղափարախոսությունը կտրվում է իր բովանդակությունից և չի ընդգրկում հասարակության գիտակցության շերտերը: Հայաստանի Հանրապետությունը մոնոտարր (ազգային) պետություն լինելով հանդերձ՝ բնականաբար պետք է իր ազգային գաղափարախոսությունները կառուցեր իր ազգային ինքնության նույնականացման շուրջ: Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում ամենալայն ընկալում ստացած ազգային գաղափարախոսությունը դա «Մեկ ազգ մեկ մշակույթ» գաղափարն է, որը նպատակ է հետապնդում սփյուռքում հայապահպանությանը զարկ տալու և սփյուռքահայերին իրենց հայրենիքի հետ ամուր կապը պահելու համար:

Վերահստեղծող միգրանտների մոտ հայոց լեզվի անադարտության և ուսուցման (անհրաժեշտության դեպքում վերաուսուցման) հարցը կարևոր է Հայաստանի նման մոնոտարր պետության համար, քանի որ մի կողմից պետությունը լուծում է իր միասնական էթնիկ մշակույթի պահպանման հարցերը, իսկ մյուս կողմից իրականացնում է վերահստեղծող միգրանտների ադապտացիան լեզվաքաղաքականության միջոցով: Ի դեպ, Հայաստանի լեզվաքաղաքականությունն ազգային անվտանգության քաղաքականության մի մասն է կազմում: Իսկ լեզվաքաղաքականությունը պետությունն ստեղծած ազգի մշակութային գերակա արժեքի՝ լեզվի լիակատար, անվտանգ կենսագործունեությունն ապահովող օրենսդրության, գործնական միջոցառումների համակարգն է:

Հայաստանի ազգային պետություն լինելու հանգամանքով պայմանավորված՝ միգրանտների ադապտացիան պետք է իրագործվի հայ ինքնության ճանաչման, ընդունման և դրա տարածման հենքի հիման վրա՝ միևնույն ժամանակ չանտեսելով միգրանտների մշակութային ինքնությունը: Հակառակ պարագայում Հայաստանի նման մոնոտարր պետության համար անխուսափելի է մուլտիկուլտուրալիզմի⁸ քայքայիչ ազդեցությունը, որի մասին արդեն բարձրաձայնվում է եվրոպական երկրների կողմից, քանի որ այդ երկրներում վերջին տարիներին միգրացիոն հոսքերի անկառավարելիության արդյունքում խիստ բևեռացվում են այդ երկրների հասարակությունները՝ սոցիալ-մշակութային առումներով:

Վերջին տարիներին սերտացել են Հայաստանի կապերը Սփյուռքի հետ: Դրա դրսևորումներից մեկն է այն, որ ՀՀ կառավարության որոշմամբ ազգությամբ հայերի համար միգրացիոն ընթացակարգերն ազատականացված են:

Հայաստանի Հանրապետությունում, անկախ ազգությունից և դավանանքից, մարդու ազատ տեղաշարժը և հայրենիք վերադարձի իրավունքը դիտվում է որպես մարդու հիմնարար իրավունքների անբաժանելի մասը: Այն ամրագրված է մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում: Այդ սկզբունքով է առաջնորդվել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, որի 40-րդ հոդվածի 3-րդ մասով վավերացվում է. «Յուրաքանչյուր քաղաքացի և Հայաստանի Հանրապետությունում օրինական հիմքերով բնակվելու իրավունք ունեցող յուրաքանչյուր ոք ունի Հայաստանի Հանրապետություն մուտք գործելու իրավունք»:

Այս դրույթը բխում է ՀՀ Սահմանադրության 54-րդ հոդվածից, ուր ընդգծվում է՝ «Քաղաքական հետապնդման ենթարկվող յուրաքանչյուր ոք ունի Հայաստանի Հանրապետությունում քաղաքական

ապաստան հայցելու իրավունք»:

ՀՀ-ում գործող օրենքով որոշակի արտոնություններ է սահմանվում Հայաստանում բնակվելու և Հայաստանի քաղաքացիությունն ձեռքբերելու պատրաստակամություն հանդես բերող սփյուռքահայերի համար: Այսպես ՀՀ Սահմանադրության 47-րդ հոդվածում ամրագրված է. «Ազգությամբ հայերը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիությունն ձեռք են բերում օրենքով սահմանված պարզեցված կարգով»:

Հարկ է ընդգծել, որ նույն սկզբունքներով է առաջնորդվում Իսրայել պետությունը: Արտերկրներից Իսրայել վերադարձող ազգությամբ հրեա անձանց անհապաղ շնորհվում է պետության քաղաքացիություն:

Դժվար է անտեսել այն փաստը, որ հայազգի միգրանտների մի հատված արտերկրներում բնակություն են հաստատել և աշխատանքային գործունեություն ծավալել՝ խախտելով ընդունող երկրի գործող օրենսդրությունը: Այդ իրողությունը դժվար հաղթահարելի խոչընդոտներ է ստեղծում ոչ միայն մուտքի, այլև միգրացիայի ծագման երկրի համար:

Արտասահմանյան մի շարք երկրներում, հատկապես ՌԴ-ում, անօրինական կարգավիճակում են հայտնվել հայ միգրանտների մեծաքանակ հոսքերը: Նրանք որոշակի դժվարություններ են ստեղծում ընդունող երկրի իշխանությունների և հասարակության համար: Միաժամանակ, արտաքսման վտանգի առջև կանգնած այդ զգալի քանակության միգրանտների հետընդունումը Հայաստանում կարող են սոցիալական որոշակի լարվածություն առաջացնել երկրում:

Վիճահարույց է ՀՀ ՏԿԱ միգրացիոն պետական ծառայության ղեկավարի մամուլում արտահայտած այն տեսակետը, թե եվրոպական երկրներում միգրացիոն ճգնաժամը բացասական հետևանքներ չի ունենա հայ միգրանտների համար և նրանց չեն արտաքսի Հայաստան: Մինչդեռ տեսանելի է, որ եվրոպական տարբեր երկրներից, թեկուզև սակավ քանակությամբ, վտարվում են անկանոն ճանապարհով այնտեղ հայտնված Հայաստանի քաղաքացիները:

Նկատելի է, որ երկրից վտարված հայ միգրանտների հոսքը առավել մեծաքանակ է ՌԴ-ից:

Հայաստանի իշխանություններն որոշակի ջանքեր են գործադրում միգրանտների վերադարձի հետ առնչվող խնդիրները կարգավորելու համար: Հասկանալի է, որ հայ միգրանտների հետ առնչվող խնդիրները կարելի է լուծել միայն ընդունող երկրի իշխանությունների հետ համագործակցված:

Միգրացիոն ոլորտում ստեղծված բացասական իրավիճակը մեղմելու նպատակով՝ ՀՀ-ի իշ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

խանությունները հետընդունման համաձայնագրեր կնքեցին եվրոպական մի շարք այլ պետությունների և միջազգային կառույցների հետ: Այսպես, 2013 թվականի ապրիլ և նոյեմբեր ամիսներին Հայաստանի Հանրապետությունը կնքել և ապա վավերացրել է «Եվրոպական միության և Հայաստանի Հանրապետության միջև առանց թույլտվության բնակվող անձանց հետընդունման մասին» համաձայնագիրը: Մինչ այդ Հայաստանի Հանրապետությունն եվրոպական 12 պետությունների և Ռուսաստանի Դաշնության հետ կնքել է հետընդունման համաձայնագրեր:

2003-2011 թվականներին Հայաստանի Հանրապետության և եվրոպական միության 12 պետությունների միջև կնքված հետընդունման համաձայնագրերով կարգավորվում են անկանոն միգրացիայի վերաբերյալ միջպետական հարաբերությունները: ՀՀ-ն համաձայնագրերը կնքեց 12 այն պետությունների հետ, որոնցում առավել չափով նկատելի է հայ միգրանտների հոսքը:

Ռուսաստանի Դաշնության հետ ՀՀ-ի 2011 թվականին կնքված հետընդունման համաձայնագրով սահմանվում է, որ վերադարձվում են այն անձինք, ովքեր չեն կատարում հայցող կողմի պետության տարածք մուտք գործելու, այնտեղ գտնվելու կամ բնակվելու համար գործող պայմանները: Նախապայման է հանդիսանում այն, որ ապացուցվում է կամ տրամադրված առերևույթ ապացույցների հիման վրա կարելի է իրավաչափորեն ենթադրել, որ նրանք Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներ են:

Հայաստանի Հանրապետությունը միգրանտների հետ առնչվող խնդիրների կարգավորման օրենսդրական դաշտի զարգացման ընթացքում առաջնորդվում է երկու սկզբունքով.

ա) ՀՀ-ն որոշում է միգրացիոն ոլորտի կարգավորման գերակա ուղղությունները և հստակեցնում իր կողմից լուծվելիք խնդիրների առաջնահերթությունը,

բ) ՀՀ միգրացիոն օրենսդրությունը համապատասխանեցվում է միգրացիայի կարգավորման միջազգային կոնվենցիաների հիմնարար դրույթներին: Այդ իմաստով Հայաստանը միջազգային համաձայնագրերի կնքմամբ ստանձնում է միգրացիայի ոլորտի կարգավորման որոշակի պարտավորություններ:

Հայրենիք վերադարձած անձանց և նրանց վերախնամեցման նպատակով միջազգային կառույցների կողմից տրամադրվող աջակցությունը զգալի դեր է խաղում միգրացիայի ոլորտի կանոնակարգման ասպարեզում: Միգրացիայի միջազգային կազմակերպությունը (ՄՄԿ) հետևողական աշխատանք է կատարել միգրացիոն բառարանի ստեղծ-

ման ասպարեզում: Նրանում հստակեցված է «միգրացիայի կառավարում» տերմինաբանությունը, որը մինչ այդ հետազոտողների կողմից տարատեսակ բնութագրություն է ստացել: Միգրացիայի կառավարումն ընդգրկում է ազգային կառույցների համակարգում առկա պետական բազմաթիվ գործառույթներ: Այն ընդգրկում է տվյալ երկրի սահմաններում օտարերկրացիների մուտքի և ներկայության կառավարումը, փախստականների և աջակցության կարիք ունեցող այլ անձանց պաշտպանությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում միգրացիան կարգավորվում է ՀՀ կառավարության թիվ 51 արձանագրային որոշմամբ, 2010 թվականի դեկտեմբերի 30-ի միգրացիոն պետական կարգավորման քաղաքականության հայեցակարգով:

Առաջնորդվելով միգրացիայի գործընթացի կարգավորման ՀՀ կառավարության վերը նշված և մի շարք այլ որոշումներով՝ ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության միգրացիոն պետական ծառայությունը մշակեց «Հայաստանի Հանրապետության միգրացիայի 2017-2021թթ. քաղաքականության ռազմավարությունը»: Նշված ռազմավարությունում զգալի տեղ է հատկացվում հայրենիք վերադարձած միգրանտների վերախնամեցման խնդիրներին: Գլխավոր ուղղվածությունը հայրենիք վերադարձածներին համակողմանի նյութական և բարոյահոգեբանական օժանդակություն ցուցաբերելն է:

2009-2015թթ. ընթացքում Հայաստան վերադարձած շուրջ 1200 քաղաքացիների Հայաստանի կառավարության և միջազգային կառույցների աջակցությամբ ցուցաբերվել է ֆինանսական և սոցիալական բնույթի աջակցություն:

Սակայն հայրենիք վերադարձածների վերախնամեցման հարցում առկա են որոշակի բացթողումներ: Այդ ծրագրերի իրականացման ֆինանսավորումը հաճախ ընդհատվում է, որի պատճառով հայրենիք վերադարձածները չեն ստանում սպասվող նյութական աջակցությունը:

Այդ ամենը հետևանք է նրան, որ հայրենիք վերադարձածների վերախնամեցման աշխատանքները չունեն համակարգված բնույթ: Բացակայում է այս ոլորտում աշխատանքներ իրականացնող կառույցների միջև համագործակցությունը, հստակեցված չէ տարվող միջոցառումների առաջնահերթությունը: Այս բացթողումները բացասական են ազդում հայրենիք վերադարձած անձանց վերախնամեցման աշխատանքների նպատակային իրականացմանը:

ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարության միգրացիոն պետական ծառայության մշակած Հայաստանի Հանրապետու-

թյան միգրացիայի քաղաքականության 2017-2021թթ. ռազմավարությունը ձեռքագատված է վերանշված բացթողումներից: Ռ-ազմավարությունում հստակեցվում է Հայաստան վերադարձող ՀՀ քաղաքացիների վերաինտեգրման նպատակները և դրանց իրականացման գերակա ուղղիները: Դրանք են.

ա) Հայաստան վերադարձող ՀՀ քաղաքացիների վերաինտեգրման քաղաքականության հայեցակարգի մշակում,

բ) Հայաստան վերադարձող ՀՀ քաղաքացիների հիմնախնդիրների հետ առնչվող պետական մարմինների կարողությունների զարգացում,

գ) Հայաստան վերադարձող ՀՀ քաղաքացիների վերաինտեգրման աջակցություն ցուցաբերող պետական մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների միջև համագործակցության խորացում, մշտական գործող ֆորումի ստեղծում,

դ) վերադարձի ցանկություն ունեցողների, ինչպես նաև վերադարձածների շրջանում տեղեկատվածության մակարդակի բարձրացում՝ վերադարձող անձանց հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ առկա ծրագրերի ու մեխանիզմների վերաբերյալ,

ե) երկկողմ և բազմակողմ համագործակցության շրջանակներում Հայաստան վերադարձած ՀՀ քաղաքացիների վերաինտեգրման աջակցության ծրագրերի շարունակության ապահովում¹¹:

Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման խնդիրը դարձել է նաև ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության մտահոգության առարկան: Հայաստան վերադարձածների վերաինտեգրմանը հետևողականորեն աջակցում է նաև ՄՄԿ-ի հայաստանյան առաքելությունը: Ջգալի տեղ է հատկացվում միգրանտների համար տեղեկատվական բնույթի նյութերի պատրաստմանը, տպագրությանը և միգրանտների շրջանում մասսայականացմանը:

2016 թվականին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության և ՄՄԿ-ի համատեղ ջանքերով մշակվեց և տպագրվեց Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման ծավալուն ուղեցույցը: Ուղեցույցում ընդգծվում է, որ հայրենիք վերադարձած անձանց վերաինտեգրումն առաջնահերթային է ոլորտի հիմնահարցերը կանոնակարգելու համար: Ուղեցույցում ուշադրության են արժանացել հայրենիք մշտական բնակության նպատակով ՀՀ վերադարձած քաղաքացիների կենսագործունեության առանցքային խնդիրները՝ տնտեսական և սոցիալական վերաինտեգրում, աշխատանքի, կենսաթոշակի, կրթության, առողջապահության և այլ հիմնախնդիրների կարգավորումը:

Ուղեցույցի նպատակն է աջակցել կանոնակարգելու ՀՀ-ում վերադարձածներին վերաինտեգրման ծառայություն մատուցող գերատեսչությունների և կազմակերպությունների գործունեությունը: Միաժամանակ, ապահովել նրանց սերտ համագործակցությունը:

Տեսանելի է, որ արտերկրներում արտաքսման վտանգի առջև կանգնած հայ միգրանտները հայտնվում են ծանր վիճակում: Նրանցից խելամիտները գերադասում են վերադառնալ հայրենիք, մյուսները ապաստան որոնելու նպատակով մեկնում են միգրանտների հանդեպ համեմատաբար հանդուրժողական վերաբերմունք ցուցաբերող մեկ այլ երկիր:

ՀՀ իշխանությունների և ողջ հասարակության գերխնդիրն է այնպիսի պայմանների ստեղծումը և միջավայրի ձևավորումը, որը կնպաստի հայրենիք վերադարձած ՀՀ քաղաքացիների վերաինտեգրմանը: Փորձը ցույց է տալիս, որ առաջնահերթայինը վերադարձածների հայրենիքում սոցիալ-տնտեսական վերաինտեգրումն է: Այն կապահովի հայրենիք վերադարձած միգրանտների և նրանց ընտանիքի անդամների բնականոն կենսակերպը: Սոցիալ-տնտեսական ինտեգրումը հիմք է հանդիսանում վերադարձածների հետ առնչվող կրթամշակութային բարոյահոգեբանական ինտեգրացիոն գործընթացների ակտիվացմանը:

Այդ ամենն իրենց դրսևորումն պետք է գտնեն միգրանտների հետ առնչվող օրենսդրության հիմնարար դրույթների մշակմամբ և գործնականում քննություն բռնած օրենքների խորացմամբ: Այս ուղղությամբ դրական փորձ է կուտակվել ՀՀ-ում:

Միգրացիոն իրավունքի էությունն արտահայտվում է օրենսդրորեն ձևակերպված (ամրագրված) միգրացիոն իրավակարգում, որը՝

ա) միգրացիան դիտարկում է պետության կողմից կարգավորվող հասարակական հարաբերություն՝ բացահայտելով այդ ֆենոմենի նորմատիվ-իրավական բովանդակությունը,

բ) սահմանելով դրա իրավական կարգավորման առարկան,

գ) բացահայտելով իրավական կարգավորման սուբյեկտը՝ որպես մարմինների համակցություն, որոնք պատասխանատու են միգրացիոն գործընթացների պլանավորման (ծրագրման) և կարգավորման համար :

ՀՀ-ում միգրացիայի պետական կարգավորման 2012-2016թթ. քաղաքականության հայեցակարգի իրականացման շրջանակներում գործուն քայլեր են կատարվել հայրենիք վերադարձած անձանց զբաղվածության ծրագրերի իրականացման ասպարեզում: Դրա շնորհիվ մի քանի տասնյակ Հայաստան վերադարձած անձինք աշխատանք են

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

գտել երկրի տնտեսության տարբեր ոլորտներում: Այս խնդրում գործուն աջակցություն և վերադարձաձեռնարկն նյութական օժանդակություն է ցուցաբերել նաև ՄՄԿ-ի Երևանյան գրասենյակը: Դրական է այն, որ Հայաստանի կառավարությունը բանակցություններ է վարում հայ միգրանտներին ընդունած եվրոպական և մի շարք այլ պետությունների հետ՝ նրանց նյութական օժանդակությունը հայցելով իրենց երկրներից հարկադրաբար ՀՀ վերադարձած միգրանտների նյութական վիճակի բարելավման նպատակով: Այդ բանակցությունները դրական արդյունք տվեցին: Նիդերլանդներից, Բելգիայից, Շվեդիայից և մի շարք այլ երկրներից Հայաստան վերադարձածները դրամական օժանդակություն ստացան վերը նշված պետություններից:

Հայրենիք վերադարձածների վերաինտեգրման գործընթացը, փաստորեն, սկսվում է Հայաստանում խորհրդատվական բնույթի ծառայությունների կազմակերպմամբ: Այն նկատի ունի ինչպես միգրացիոն ոլորտի կանոնակարգող մարմինների աշխատակիցների հետ վերադարձածների անմիջական հանդիպումների կազմակերպումը, այնպես էլ համացանցային տեղեկատվական համակարգի կատարելագործումը:

ՀՀ-ում առաջնահերթային է միգրանտների և վերադարձածների հիմնախնդիրները համակարգող միասնական կենտրոնի ստեղծումը: ՀՀ-ում, փաստորեն, բացակայում է միգրացիայի կանոնակարգման միասնական համակարգ: Տրամաբանական կլիներ, որ պոտենցիալ և վերադարձած միգրանտները խորհրդատվություն և աջակցություն ստանային մեկ միասնական կենտրոնից: Մինչդեռ նրանց խնդիրներով զբաղվում են 7 միգրացիոն ռեսուրս կենտրոնները (ՄՌԿ), որոնք գործում են ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության զբաղվածության պետական գործակալության (ԶՊԳ) ներքո:

Վերադարձած անձանց վերաբերող հիմնախնդիրները կարգավորվում են ոչ թե մեկ կենտրոնի, այլ մի շարք նախարարությունների և կազմակերպությունների կողմից: Անկասկած, հայրենիք վերադարձածների խնդիրների կանոնակարգման մեկ միասնական կենտրոնի ստեղծման անհրաժեշտությունը վերաբերում է ոչ թե արտասահմանյան բարեգործական ընկերությունների, այլ ՀՀ իշխանական մարմինների գործունեությանը:

Ներկայումս, Հայաստանում գործում են մի շարք կազմակերպություններ, որոնք իրականացնում են հայրենիք վերադարձածների վերաինտեգրման ծրագրեր: Այդ կազմակերպություններն են «Հայկական կարիտասը», «Առաքելություն Հայաստան», «Հայ-ֆրանսիական զարգացման հիմնադրամը», «Միգրացիայի միջազգային կազմա-

կերպությունը», «Ներգաղթի և ինտեգրման ֆրանսիական գրասենյակը»¹²:

1995 թվականից ՀՀ-ում իր գործունեությունն է ծավալում հայկական բարեգործական «Հայկական կարիտաս» հասարակական կազմակերպությունը: Նրա գործունեության առանցքային ուղղություններն են մարդկանց սոցիալական պաշտպանությունը, առողջապահությունը, համայնքային զարգացումը: «Հայկական կարիտասը» զգալի աջակցություն է ցուցաբերում Հայաստան վերադարձածների վերաինտեգրմանը: Այն հատկապես դրսևորվում է վերադարձածներին նյութական օգնություն ցուցաբերելով: Վերը նշված կազմակերպությունը նյութական օժանդակություն է ցուցաբերում ՀՀ-ի բնակչության խոցելի խմբերին՝ որք և հիվանդ երեխաներին, տարեցներին, հաշմանդամներին և այլն:

«Հայկական կարիտաս»-ի աջակցությամբ ՀՀ-ում կառուցվում են համայնքային կենտրոններ, բարելավվում մարզերում ջրամատակարարման համակարգի գործունեությունը:

2006 թվականից «Հայկական կարիտաս»-ը համագործակցում է «Կարիտաս Բելգիա» կազմակերպություն հետ: Այդ համագործակցությունը թելադրված է նրանով, որ Բելգիայում բնակվում են զգալի քանակով հայ միգրանտներ:

Հայաստան վերադարձած անձանց և բնակչության խոցելի խմբերի հետ բարեգործական աշխատանքներ է ծավալել «Առաքելություն Հայաստան» բարեգործական հասարակական կազմակերպությունը (ԲՀԿ):

Գնահատելի է հայ միգրանտների և հայրենիք վերադարձածների կենսակերպը կանոնակարգելու ասպարեզում Հայ-ֆրանսիական համագործակցությունը: Այն իրականացվում է երկու կազմակերպությունների «Ներգաղթի և ինտեգրման ֆրանսիական գրասենյակ»-ի և «Հայ-ֆրանսիական զարգացման հիմնադրամ»-ի օժանդակությամբ:

«Ներգաղթի և ինտեգրման ֆրանսիական գրասենյակ»-ը հիմնադրվել է 2005 թվականին որպես Ֆրանսիայի հանրապետության ներքին գործերի նախարարության ենթակայության ներքո գործող պետական մարմին: Այն պատասխանատու է միգրացիայի քաղաքականության իրականացման համար: Հայաստանում ներգաղթի և ինտեգրման գրասենյակի ներկայացուցչությունը ստեղծվել է 2012 թվականի դեկտեմբերին և պատասխանատու է հայկական ծագում ունեցող Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման ծրագրերն իրականացնելու համար¹³:

Ֆրանսիայից Հայաստան վերադարձողների վերաինտեգրման նպատակով վերը նշված երկու կազմակերպությունները աջակցություն են ցուցա-

բերում փոքր բիզնեսի ասպարեզում աշխատանքային պայմանների ստեղծմամբ, ինչպես նաև նրանց մասնագիտական վերապատրաստման հարցում:

Գովելի է, որ ֆրանսիական գրասենյակն աջակցում է ոչ միայն Ֆրանսիայից, այլև այլ երկրներից Հայաստան վերադարձած անձանց:

2004 թվականին ստեղծված Հայ-ֆրանսիական զարգացման հիմնադրամը իր գործառույթները ծավալում է Ֆրանսիայի հայկական համայնքի դրամական միջոցներով: Ըստ էության, հիմնադրամն իր առջև նույնպիսի խնդիրներ է դնում ինչ վերը նշված Ներգաղթի և ինտեգրման ֆրանսիական գրասենյակը: Այն է՝ աջակցել հայրենիք վերադարձածների վերաինտեգրմանը ՀՀ-ում:

Հայաստանում պոտենցիալ միգրանտների և հայրենիք վերադարձածների շրջանում ծավալուն աշխատանք է կատարում Միգրացիայի միջազգային կազմակերպությունը: 1993 թվականից սկսած ՄՄԿ-ն կարևոր դերակատարություն ունի ՀՀ-ում միգրացիայի կառավարման սկզբունքների մշակման և արդիականացման ասպարեզում: Միգրացիայի կառավարման ոլորտի բարեփոխումների ՄՄԿ-ի գործունեությունը տարվում է հետևյալ ուղղություններով. խորհրդատվություն ՀՀ-ում՝ միգրացիոն քաղաքականության արդի պահանջներին համապատասխանեցման համար, տեխնիկական աջակցության ցուցաբերում միգրացիայի հիմնախնդիրներով զբաղվող կազմակերպություններին, դասընթացների կազմակերպում միգրացիոն ոլորտի կառավարման մասնագետների համար, նյութական օժանդակության ցուցաբերում հայրենիք վերադարձած քաղաքացիներին և այլն: Միաժամանակ, ՄՄԿ-ն սոցիոլոգիական բնույթի ուսումնասիրություններ է իրականացնում ՀՀ-ի պոտենցիալ միգրանտների և հայրենիք վերադարձածների շրջանում: Հետազոտության արդյունքները մասնագիտական մեկնաբանություններով, առանձին գրքույկներով տպագրվում են: Դրանով իսկ բարձրացվում է միգրացիայի վերաբերյալ հանրության իրազեկությունը:

ՄՄԿ-ի Հայաստանի առաքելությունը ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության ներքո հիմնել է միգրացիոն ռեսուրս կենտրոն:

ՄՄԿ-ի Հայաստանի առաքելությունը 2000-2015 թվականներին նյութապես աջակցել է հիմնականում եվրոպական երկրներից Հայաստան վերադարձած 6726 միգրանտների: Նրանց աջակցություն է ցուցաբերվել անհատական սկզբունքով¹⁴:

Միգրանտների, այդ թվում նաև Հայաստան վերադարձածների համար առաջնային նշանակություն ունի իրավաբանական բնույթի մատչելի ծառայության կազմակերպումը և հարկ եղած դեպքում

անվճար օժանդակությունը: Հայրենիք վերադարձածների համար նույնքան կարևոր է անձնական տվյալների պաշտպանությունը:

Անկասկած իրավաբանական օժանդակությունը ցուցաբերվում է հասարակության տարբեր խմբերին և առանձին անձանց ոչ համաչափ՝ ելնելով նրանց նյութական հնարավորություններից և ֆիզիկական ու առողջական վիճակից: Այսպես, առանձին դեպքերում փախստականներին, ՀՀ-ում ժամանակավոր ապաստան ստացածներին, գործազուրկներին, միայնակ բնակվող կենսաթոշակառուներին, ինչպես նաև անվճարունակ ֆիզիկական անձանց, որոնք իրենց անվճարունակության վերաբերյալ հավաստի տվյալներ են ներկայացնում, Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսվում է իրավաբանական անվճար օգնության տրամադրում: Տվյալ պարագայում միայն նախապայմանը հանդիսանում է այն, որ հաստատվում է վերը նշված անձանց իրավաբան վարձելու անվճարունակությունը:

Նկատելի է, որ Հայաստան վերադարձածների մեծ մասը հայտնվում է այն մարդկանց շրջանում, ովքեր անվճար իրավաբանական օգնության կարիք ունեն:

Համանման իրավիճակում են գտնվում նաև ՀՀ-ի պոտենցիալ միգրանտների մեծ մասը, ինչպես նաև Հայաստանի տարածքում գտնվող տարբեր ազգի միգրանտները:

Համաձայն «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի վերընշված և ՀՀ-ի բնակչության մի քանի այլ կատեգորիաներին, ինչպես Հայրենական Մեծ պատերազմի և Հայաստանի Հանրապետության սահմանների պաշտպանության մարտական գործողությունների մասնակիցներին, առաջին և երկրորդ խմբի հաշմանդամներին նույնպես տրամադրվում է անվճար իրավաբանական օգնություն: Այն իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետության փաստաբանների պալատի կողմից՝ հանրային պաշտպանի գրասենյակի միջոցով:

Փաստաբանների կողմից անձանց անվճար իրավաբանական օգնությունը տրամադրվում է պետական բյուջեի հաշվին:

Թերևս կարիք կա նշել, որ ՀՀ-ում հանրային պաշտպանի գրասենյակը ունի 27 լրիվ և 2 ոչ լրիվ աշխատատեղերով հանրային պաշտպան Երևանում և 38 հանրային պաշտպան Հայաստանի մարզերում¹⁵:

Մարդու, այդ թվում ՀՀ վերադարձածների, իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունը երաշխավորված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, ամրագրված ՀՀ-ի կնքած միջազգային պայմանագրերում: Նրանց հիմքում միջազգային իրավունքի սկզ-

բունքներն են և օրենսդրական նորմերը:

ՀՀ-ում մարդու իրավունքների խախտման ամեն դրսևորման նկատմամբ անձն իր բողոքը կարող է ներկայացնել ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակ: Հատկանշական է վերը նշված գրասենյակի ընդգրկում կազմը՝ այն է՝ կանանց, հաշմանդամություն ունեցող անձանց, երեխաների, փախստականների, զինծառայողների, ազգային փոքրամասնությունների և այլոց խնդիրներով զբաղվող բաժիններ:

Նկատելի է, որ արտերկրներից հայրենիք վերադարձող անձինք հաճախ են դիմում մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակ: Որպես կանոն, նրանց ամենից շատ հետաքրքրում է խորհրդատվությունը, հայրենիք վերադառնալուց հետո իրենց վերապահվող իրավունքների պարզաբանումը:

Հայրենիք վերադարձողների համար առաջնահերթ է նաև անձնական տվյալների պաշտպանությունը, քանի որ արտերկրներում նրանք հաճախ հայտնվում են ոչ միանշանակ հասարակական միջավայրում: Հատկապես խոցելի իրավիճակից վերադարձողների, ինչպես օրինակ արտերկրում նվաստացուցիչ աշխատանք կատարողների, թրաֆիքինգի զոհերի հայրենիք վերադարձից հետո սոցիալական բնականոն վերաինտեգրումը պայմանավորված է նաև նրանց անձնական կյանքի զաղտնիության և անձնական տվյալների պաշտպանության իրավունքի նկատմամբ նոր միջավայրում հարգալից վերաբերմունքից:

Անձնական տվյալների գաղտնիության և պաշտպանության անհրաժեշտությունը, անկախ անձի հասարակության մեջ ունեցած դերից, բխում է մարդու իրավունքի պաշտպանության սկզբունքից: Այդ գիտակցությամբ է թելադրված, որ 2015 թվականի մայիսի 18-ին ընդունվեց «Անձնական տվյալների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը:

Այդ օրենքի գործնականում իրականացման նպատակով ՀՀ կառավարության 2015 թվականի հուլիսի 2-ին N 734 որոշմամբ ստեղծվել է ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալությունը և հաստատվել է ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի անձնական տվյալների պաշտպանության գործակալության կանոնադրությունը և կառուցվածքը:

Հայաստան վերադարձած անձինք հայրենիքում հաճախ հայտնվում են ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև միջանձնական, բարոյահոգեբանական նոր իրավիճակում: Վերադարձողը գիտակցում է, որ փոփոխվել են երկրի սոցիալ-տնտեսական պայմանները, իսկ նոր Սահմանադրության ընդունմամբ նաև պետական կառավարման համա-

կարգը: Միաժամանակ, թուլացել են վերադարձածների և տեղաբնակների մտերիմների անձնական կապերը, ուստի վերադարձածները հայրենի հողը ուր դնելու առաջին իսկ պահից կարիք ունեն մարդկային հոգատարության և իրենց նկատմամբ ուշադրության, ինչպես իշխանական մարմինների ներկայացուցիչների, այնպես էլ ողջ հասարակության կողմից:

Առաջնահերթային է հայրենիք վերադարձածներին համակողմանի խորհրդատվության կազմակերպումը ՀՀ իշխանությունների և միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Հատկապես կարևոր է վերադարձածներին տեղեկացնել ՀՀ-ում առկա վերաինտեգրման ծրագրերի մասին: Նույնքան կարևոր է վերադարձած անձանց հմտությունների և գործնական կարողությունների ճշմարտացի գնահատումը և գործատուների հետ կապերի հաստատումը:

ՀՀ-ում միգրացիայի ոլորտի կանոնակարգման պետական մարմինները միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցված համատեղ զգալի աշխատանք են կատարում արտերկրներից հայրենիք վերադարձածների վերաինտեգրման ուղղությամբ:

Հրատապ է ոլորտի օրենսդրական դաշտի կատարելագործումը այն նպատակով, որ հայրենիք վերադարձածների վերաինտեգրման գործընթացը կառավարվի մեկ միասնական կենտրոնից:

Հայաստանի Հանրապետությունում միգրանտների վերաինտեգրումը (ադապտացիան նոր պայմաններին) պետք է իրագործվի հայ ազգային ինքնության գերակայության հենքի վրա, դա Հայաստանի Սահմանադրությունից և ազգային անվտանգության ռազմավարությունից բխող նպատակ է, միևնույն ժամանակ՝ պետության և հասարակության կողմից միգրանտների բազմամշակութային ինքնությունը հարգելով և պաշտպանելով: Հակառակ պարագայում՝ Հայաստանի նման մոնոտարր պետության համար միկրոկուլտուրալիզմի դրսևորումներն ազգային անվտանգության խնդիր կդառնան՝ բազմամշակութային տարրեր կրող միգրանտները մշակութային բևեռացման կտանեն իրենց ոչ ադապտացված լինելու պատճառով:

¹ Տե՛ս, Աղասի Թաղևոսյան «Միգրացիա և առօրեականություն», Երևան, 2014, էջ 5:

² Cerase F.P. 1974. Expectations and Reality. A Study of Return Migration from United States of Southern Italy. International Migration Review. 8(2). Pp.245-262.

³ Мукомель В. И. Адаптация и интеграция мигрантов: методологические подходы к оценке результативности и роль принимающего общества // Россия реформирующаяся: Ежегодник (сборник научных статей) / отв. ред. М. К. Горшков; Институт социологии РАН. -Москва: Новый хронограф, 2016. - Вып. 14 - С. 411-467. http://www.isras.ru/files/File/ezhegodnik/2016/Ezhegodnik_2016_Mukomel.pdf

⁴ С. С. Владимирова, К. А. Пшенко, Т. Г. Шарри «Проблемы социокультурной, языковой и правовой адаптации трудовых мигрантов в РФ», жур. «Человек и образование» N 4, ст. 50 /снос. 4/ <http://elibrary.ru/item.asp?id=15566707>

⁵ Технологии психологического сопровождения интеграции мигрантов в образовательной среде: Учебно-методическое пособие для педагогов-психологов. (Электронный ресурс) / под ред. О. Е. Хухлаев, М. Ю. Чибисова. М.: МГППУ. 2013. - 57 с. http://www.isras.ru/files/File/publ/Kuznetsov_Tehnologii_psikhologicheskogo_soprovozhdeniya.pdf

⁶ Հարցազրույց ԵՊՀ քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր Ա. Ենգոյանի հետ: <http://www.hayzinvor.am/12297.html>

⁷ «Ստվերային լեզվաքաղաքականություն» Հայրենի բարձրագույն խորհուրդ: <http://www.lragir.am/index/arm/0/society/view/36364>

⁸ Մուլտիկուլտուրալիզմ-գարգացման բազմաթիվ գործընթացների համալիր է, որի արդյունքում ի հայտ են գալիս բազմաթիվ մշակույթներ, որոնք հակակշիռ են հանդիսանում ազգային միասնական մշակույթին, ինչն էլ իր հերթին վտանգի տակ է դնում ազգային ինքնության գոյությունը: (. В. Акопян, «Мультикультурализм: основные теоретические подходы» <http://www.idmedina.ru/books/materials/rmforum/4/akopyan.htm>)

⁹ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետությունում անկանոն միգրացիայի վերաբերյալ ելակետային հետազոտություն, Երևան 2016, էջ 20:

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության միգրացիայի քաղաքականության ռազմավարություն 2017-2021, Երևան 2016, էջ 19-20:

¹¹ Брик А.Д. «Ограничения в миграционном праве в контексте теоретико- правовой интерпретации его сущности» /ЮРИСТЪ - ПРАВОВЕДЪ 2008(6)/ <http://elibrary.ru/item.asp?id=15115179>.

¹² Տե՛ս, Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման ուղղորդման ուղեցույց, Երևան 2016, էջ 20-21:

¹³ Տե՛ս, Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման ուղղորդման ուղեցույց, Երևան 2016, էջ 21:

¹⁴ Տե՛ս, Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման ուղղորդման ուղեցույց, Երևան 2016, էջ 23:

¹⁵ Տե՛ս, Հայաստան վերադարձած անձանց վերաինտեգրման ուղղորդման ուղեցույց, Երևան 2016, էջ 44-45:

Ափոտ Այրապետյան

Кандидат юридических наук, доцент
Докторант академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

Вопросы реинтеграции лиц вернувшихся в Армению

В статье рассматриваются комплексные вопросы и проблемы, связанные с реинтеграцией мигрантов в Республике Армения. В частности, в рамках статьи рассматриваются вопросы уточнения и определения термина реинтеграция мигрантов, а также комплексные вопросы культурной реинтеграции мигрантов.

Ключевые слова: интеграция мигрантов, реинтеграция мигрантов, адаптация мигрантов, культурный шок, мультикультурализм, идеология, языковая политика.

Ashot Hayrapetyan

PhD in law, Associate professor
Doctoral in the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Reintegration Problems of Persons Returned to Armenia

The article examines the complex issues and problems regarding the reintegration of migrants in the Republic of Armenia. Specifically, the article discusses the clarification and definition of the term “reintegration of migrants”, as well as a complex cultural issue of reintegration of migrants.

Keywords: integration of migrants, reintegration of migrants, migrant adaptation, cultural shock, multiculturalism, ideology, Language policy.

ՌՈՔԵՐՏ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

ԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածում քննության են առնվում կատարողական վարույթի էության բացահայտման հետ կապված տեսական և գործնական մեկնաբանությունները: Մասնավորապես, քննարկման առարկա է դարձվել կատարողական վարույթը քաղաքացիական դատավարության, վարչական իրավունքի, թե՞ առանձին իրավունքի ճյուղ է: Բացահայտվել է կատարողական վարույթի տեղը և նշանակությունը իրավական համակարգի մեջ:

Հիմնաբառեր- Դատական ակտերի հարկադիր կատարում, կատարողական վարույթ, կատարողական վարույթը որպես դատավարության ավարտական փուլ, կատարողական վարույթը որպես վարչական վարույթ, կատարողական վարույթը որպես ինքնուրույն իրավունքի ճյուղ, արդար դատաբնություն:

Դատական ակտերի հարկադիր կատարումը կամ այլ կերպ կատարողական վարույթը հանդիսանում է անձի խախտված իրավունքների պաշտպանության երաշխիքը:

Եվրոպական դատարանը ևս անդրադարձել է կատարողական վարույթի կարևորությանը: Մասնավորապես Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով արտահայտվել է այն դիրքորոշումը, որ անձի՝ իր խախտված իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության կապակցությամբ դատարան դիմելու իրավունքը հռչակագրային բնույթ կունենար, եթե Եվրոպական կոնվենցիայի անդամ երկրները չսպահովեին օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտերի կատարումը: Այլ կերպ՝ դատական ակտերի կատարումը որպես այդպիսին, հանդիսանում է Եվրոպական կոնվենցիայով երաշխավորված արդար դատաբնության տարր՝

Կատարողական վարույթն ունի իր նպատակները, սուբյեկտային կազմը, օբյեկտները, բովանդակությունը, հարուցման և դադարման հիմքերը: Կատարողական վարույթն իրենից ներկայացնում է դատական, ինչպես նաև այլ մարմինների՝ անձի սուբյեկտիվ նյութական իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն իրականացնող ակտերի՝ օրենքով սահմանված կարգով հարկադրական իրականացումը²:

Հաշվի առնելով վերը նշված հանգամանքները՝ ՀՀ իրավական համակարգում լայն տեղ է հատկացվում դատական ակտերի հարկադիր կատարման իրավահարաբերությունների կարգավորմանը: Մասնավորապես, կատարողական վարույթի կանոնակարգումն իրականացվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով³, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով⁴, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման ապահովող ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով⁵ և այլ նորմատիվ իրավական ակտերով:

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 31-րդ հոդվածը ևս անդրադառնում է դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին օրենսդրությանը, ըստ որի, դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին օրենսդրությունը բաղկացած է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունից, քննարկվող օրենքից և իրավական այլ ակտերից: Բացի այդ, սահմանվում է, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման հարցերով, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով կարգավորումներ նախատեսված լինելու դեպքերում կիրառվում են նաև այդ պայմանագրերի նորմերը:

Ավելին՝ եթե Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքով, ապա կիրառվում են միջազգային պայմանագրերի նորմերը:

Ինչպես արդեն նշվեց, կատարողական վարույթն ապահովում է երկու խումբ մարմինների ակտերի հարկադիր կատարումը՝ 1. դատարանների, 2. այլ մարմինների:

Մասնավորապես, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ հարկադիր կատարման ենթակա են՝

1) քաղաքացիական գործերով դատական ակտերը, բացառությամբ իրավաբանական անձին կամ քաղաքացուն սնանկ ճանաչելու և մրցութային վարույթ սկսելու մասին գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատարանի դատական ակտերը, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքի 24-րդ գլխով նախատեսված գործերով դատական ակտերի,

2) քրեական գործերով դատարանի դատավարության ակտերը:

www.journal.lawinstitute.am

ճիշտները և որոշումները՝ տուգանքների, գույքի բռնագրավման և գույքային բռնագանձումների մասով,

3) արքիտրաժային տրիբունալների վճիռները,

4) Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված ղեպքերում օտարերկրյա դատարանների և արքիտրաժային տրիբունալների քաղաքացիական և տնտեսական գործերով վճիռները և որոշումները, ինչպես նաև՝ քրեական գործերով օտարերկրյա դատարանների դատավճիռներն ու որոշումները՝ վնասի հատուցման և գույքային այլ բռնագանձումների մասով,

5) Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությամբ (մասնակցությամբ) գործող միջազգային դատարանի, ինչպես նաև միջազգային արքիտրաժի քաղաքացիական և տնտեսական գործերով վճիռները և որոշումները,

6) Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի որոշումները,

7) անբողոքարկելի վարչական ակտերը՝ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 13-րդ գլխով սահմանված կարգով:

Այսպիսով, դատական ակտերի հարկադիր կատարում եզրույթը հավաքական հասկացություն է, որն իր մեջ ներառում է ոչ միայն դատական ակտերի այլ նաև այլ մարմինների համապատասխան ակտերի հարկադիր կատարումը: Այդ է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ ոլորտը կանոնակարգող օրենքը վերնագրված է դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին օրենք, սակայն, բացի դատական ակտերի հարկադիր կատարումից, ապահովում է նաև այլ մարմինների ակտերի հարկադիր կատարման կանոնակարգումը:

Գիտության մեջ միատեսակ մոտեցում գոյություն չունի կատարողական վարույթի էության վերաբերյալ: Մասնավորապես, բանավիճային բնույթ է կրում այն հարցը, թե՛ կատարողական վարույթը ինչ տեղ է զբաղեցնում իրավական համակարգում: Կատարողական վարույթի էության վերաբերյալ գիտական տեսակետները կարելի է բաժանել հետևյալ երեք խմբերի.

1. Մի դեպքում՝ կատարողական վարույթը համարվում է որպես դատավարության ավարտական փուլ:

2. Մյուս դեպքում՝ կատարողական վարույթը համարվում է որպես վարչական իրավունքի մաս:

3. Մեկ այլ դեպքում՝ կատարողական վարույթը համարվում է որպես իրավունքի ինքնուրույն ճյուղ:

Կատարողական վարույթը որպես դատավարության ավարտական փուլ: Կատարողական վարույթը որպես դատավարության փուլ դիտարկելու

կամ չդիտարկելու համար հիմք է ընդունվում այն փաստարկը, որ անձանց իրավունքների և օրինական շահերի դատական պաշտպանությունն ավարտվում է այդ կապակցությամբ համապատասխան դատական ակտ կայացվելուց և դրանք կյանքի կոչելուց հետո:

Տեսաբանները այս մոտեցումը պաշտպանում են նաև այն հիմնավորմամբ, որ

- դատավարությունը և կատարողական վարույթը իրենց նպատակներով համընկնում են,

- դատարանը հանդիսանում է և՛ կատարողական, և՛ դատավարական իրավահարաբերությունների սուբյեկտ

- կատարողական վարույթի և դատավարության նորմերն ունեն ընդհանուր մեթոդ, առարկա և սկզբունք:

Սակայն, վերը նշվածին որպես հակափաստարկ բերվում է այն, որ դատավարական իրավահարաբերություններում որպես հիմնական սուբյեկտ հանդես է գալիս դատարանը, իսկ կատարողական իրավահարաբերությունների դեպքում հիմնական սուբյեկտը, որի շուրջ ծավալվում է հարաբերությունը, դա դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայությունն է: Ծառ հաճախ նույնիսկ դատարանը որպես սուբյեկտ չի էլ մասնակցում կատարողական իրավահարաբերություններին:

Կատարողական վարույթը որպես վարչական վարույթի տեսակ: Մի շարք տեսաբաններ կատարողական իրավահարաբերությունները դիտարկում են որպես վարչական իրավահարաբերություն: Մասնավորապես, նման եզրահանգման ենք գալիս ելնելով նրանից, որ կատարողական վարույթի ընթացքում կատարողական մարմինների գործողությունները, այդ թվում նաև անգործությունը՝ ենթակա են բողոքարկման վարչական կարգով: Ավելին՝ կատարողական վարույթը որպես վարչական իրավունքի մաս է ներկայացվում նաև այն հիմնավորմամբ, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման ծառայությունը հանդիսանում է հանրային իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտ, որի իշխանական լիազորությունները տարածվում են կատարողական վարույթի սուբյեկտների վրա¹⁰:

Կատարողական վարույթը որպես իրավունքի առանձին ճյուղ: Տեսական մակարդակում առանձին իրավաբան գիտնականներ բերում են փաստարկներ առ այն, որ կատարողական վարույթը հանդես է գալիս որպես իրավունքի առանձին ճյուղ, որի կարգավորման առարկան են հանդիսանում էապես իրարից տարբերվող հասարակական այնպիսի հարաբերություններ, ինչպիսիք են կազմակերպչական, կառավարչական, դատավարա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան, գույքային, ֆինանսական, հսկողական հարաբերությունները¹ : Այս առումով, կատարողական վարույթը մեր կարծիքով՝ որոշ առումով նմանություն է ձեռք բերում քրեակատարողական իրավունքի հետ, որը ֆունկցիոնալ առումով ևս շատ հաճախ իրավունքի համակարգում իրականացնում է այն գործառույթները, որն իրականացնում է դատական ակտերի հարկադիր կատարումը: Սակայն նշվածը չի նշանակում, որ քրեակատարողական իրավահարաբերությունները և կատարողական հարաբերություններն իրենց նպատաներով համընկնում են: Ընդհակառակը, քրեակատարողական իրավունքը ապահովում է անձին պատժելու գործառույթը, իսկ կատարողական վարույթի առաջնային նպատակը չի հանդիսանում վարույթին մասնակցող պարտապանին պատժելը² :

Մասնավորապես, որպես վերը նշվածի հիմնավորում, առաջ է քաշվում այն փաստարկը, որ կատարողական հարաբերությունները պետք է ուսումնասիրվեն որպես մեկ ամբողջական համակարգի տարր, որի մեջ կարող են մտնել տարատեսակ ենթահամակարգեր, իսկ այդ համակարգն էլ իր հերթին հանդիսանա ենթահամակարգ՝ այլ իրավական նորմերի համակարգի համար: Ավելին՝ կատարողական վարույթի՝ որպես ինքնուրույն իրավունքի ճյուղի դեմ բերվող հակափաստարկները, առ այն, որ կատարողական վարույթը դատավարության առանձին փուլ է, հերքվում է նաև նրանով, որ այս վարույթի ընթացքում բացի դատական ակտերից նաև հարկադրանքի միջոցով ապահովվում է այլ ակտերի կատարումը ևս³ :

Տեսաբանների մեկ այլ խումբ էլ հիմնավորում է, որ կատարողական վարույթը հանդիսանում է դատավարական առանձին իրավունքի ճյուղ, որին բնորոշ են միաբնույթ դատավարական հարաբերություններ կարգավորելու առանձնահատկությունը⁴ :

Ըստ էության, վերը նշված փաստարկները բավականաչափ քննարկվել են իրավաբանական գրականության մեջ, այդ կապակցությամբ բերվել

են դեմ և կողմ դիրքորոշումներ, սակայն այդպես էլ վերջնական եզրահանգում չի կատարվել առ այն, թե կատարողական վարույթն իր էությամբ որ տիրույթում է գտնվում: Մեր կարծիքով, այս կապակցությամբ առավել հիմնավորված մոտեցում է ցույց բերել Լ.Ն. Չավադսկայան⁵ նշելով, որ կատարողական վարույթը կոմպլեքս հարաբերություններ կարգավորող իրավական նորմերի ամբողջություն է, որը կարգավորում է հետևյալ իրավահարաբերությունները.

- Դատավարական իրավահարաբերություններ, որոնք ծագում են դատական ակտերի հարկադիր կատարման ընթացքում և որտեղ դատարանը հանդես է գալիս որպես իրավահարաբերության սուբյեկտ.

- Քաղաքացիաիրավական հարաբերություններ, որոնք առաջանում են այն ժամանակ, երբ դատական ակտերը կատարվում են առանց հարկադրանքի դատավարության կողմերի կամքով.

- Վարչական իրավահարաբերություններ, որտեղ իրավահարաբերության գլխավոր սուբյեկտ հանդիսանում է վարչական մարմինը, որն ապահովում է կատարողական հարաբերությունների իրագործումը:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոգրյալը, կարող ենք նշել, որ կատարողական վարույթը հանդես է գալիս որպես վերը նշված տարբեր տեսությունների խառնուրդ⁶ : Այլ կերպ՝ կատարողական վարույթը միևնույն նպատակին, խախտված իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված հարկադրանքի կիրառման հնարավորությամբ ընձեռված տարատեսակ իրավահարաբերությունների ամբողջություն է, որոնք առանձին-առանձին վերցրած կարող են հանդես գալ որպես վարչական, դատավարական իրավահարաբերություններ, իսկ նշված նպատակին ծառայելիս հանդես են գալիս որպես առանձին կատարողական իրավահարաբերություններ:

¹ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով 2002թ. մայիսի 7-ի վճռի 34-րդ կետը:

² “Гражданский процесс: Учебник” (5-ое издание, переработанное и дополненное) (под ред. М.К. Треушников), “Старут”, 2014, С. 372-373.

³ Ընդունվել է 1998թ. հունիսի 17-ին: Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.09.09/20(53):

⁴ Ընդունվել է 1998թ. մայիսի 5-ին: Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.06.15/12(45):

⁵ Ընդունվել է 2004թ. փետրվարի 18-ին: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317) Հոդ.412:

⁶ Տե՛ս Воронов Е.Н. Исполнительное производство (заключительная стадия гражданского процесса): учеб. пособие. С. 8.

⁷ Տե՛ս Շեպալով С.В. Природа и характер правоотношений в исполнительном производстве: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005, С. 58.

⁸ Տե՛ս Шевчук П.П. Природа правоотношений в исполнительном производстве. Вестник Уральского института экономики, управления и права. N 4 (17) /2011, С. 21.

⁹ Տե՛ս Кузнецов В.Ф. Система исполнительного производства (вопросы теории и практики). Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук, Челябинск, 2004, С. 27.

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, 112-113 էջեր:

¹¹ Տե՛ս Куракова Н.В. Место исполнительного производства в системе права // Арбитражный и гражданский процесс. 2004. N 11, С. 45.

¹² Տե՛ս Кузнецов В.Ф. Система исполнительного производства (вопросы теории и практики). Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук, Челябинск, 2004, С. 29.

¹³ Տե՛ս նույն տեղում 19-24 էջեր:

¹⁴ Տե՛ս Исаенкова О.В. Проблемы исполнительного права в гражданской юрисдикции. Саратов, 2002, С. 93, ինչպես նաև Гуреев В.А., Гуцин В.В. Исполнительное производство: учебник. М., 2009, С. 13–15.

¹⁵ Տե՛ս Завадская Л.Н. Реализация судебных решений, вынесенных в порядке искового производства. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1979, С. 12.

¹⁶ Տե՛ս Шевчук П.П. Природа правоотношений в исполнительном производстве. Вестник Уральского института экономики, управления и права. N 4 (17) /2011, С. 22-23.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ա) Իրավական ակտեր

1. ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով) (ՀՀ ՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում Հոդ. 118)
2. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (1998 թ. մայիսի 5, ՀՕ-239, ՀՀ ՊՏ 1998.08.10/17(50):
3. «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենք (1998թ. մայիսի 5-ին: ՀՀ ՊՏ 1998.06.15/12(45):
4. «Դատական ակտերի հարկադիր կատարումն ապահովող ծառայության մասին» ՀՀ օրենք (2004թ. փետրվարի 18-ին: ՀՀ ՊՏ 2004.03.31/18(317) Հոդ.412:)
5. «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիա (1950թ. նոյեմբերի 4, ՀՀ ՊՏ 2002.06.05/17 (192) Հոդ.367):
6. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Բուրդովն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով 2002թ. մայիսի 7-ի վճիռ ([http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["burdov"\],"languageisocode":\["ARM"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)}, 2016թ. սեպտեմբերի 17-ի դրությամբ):

Բ) Տեսական գրականություն

1. Воронов Е.Н. Исполнительное производство (заключительная стадия гражданского процесса): учеб. пособие. Курск, 2014, 175 стр.
2. “Гражданский процесс: Учебник” (5-е издание, переработанное и дополненное) (под ред. М. . Треушникова), “Статут”, 2014, 504 стр.
3. Гуреев В.А., Гуцин В.В. Исполнительное производство: учебник. М., 2009, 352 стр.
4. Завадская Л.Н. Реализация судебных решений, вынесенных в порядке искового производства. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1979, 24 стр.
5. Исаенкова О.В. Проблемы исполнительного права в гражданской юрисдикции. Саратов, 2002, 240 стр.
6. Кзнецов В.Ф. Система исполнительного производства (вопросы теории и практики). Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук, Челябинск, 2004, 333 стр.
7. Куракова Н.В. Место исполнительного производства в системе права // Арбитражный и гражданский процесс. 2004. N11.
8. Шевчук П.П. Природа правоотношений в исполнительном производстве. Вестник Уральского института экономики, управления и права. N 4 (17) /2011.
9. Шепалов С.В. Природа и характер правоотношений в исполнительном производстве: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005, 197 стр.

Роберт Казарян
Соискатель Государственной академии
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Сущность исполнительного производства

В статье рассматриваются теоретические и практические толкования в связи с раскрытием сущности исполнительного производства. В частности, предметом обсуждения стал вопрос о том, является ли исполнительное производство стадией гражданского процесса, отраслью административного права или отдельной отраслью права. Раскрыты роль и значение исполнительного производства в системе права.

Ключевые слова: принудительное исполнение судебных актов, исполнительное производство, исполнительное производство как завершающая стадия судебного производства, исполнительное производство как административное производство, исполнительное производство как самостоятельная отрасль права, справедливое судебное разбирательство.

Robert Ghazaryan
Applicant of the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Essence of the enforcement procedure

The article discusses theoretical and practical interpretations in regard of revealing the essence of enforcement procedure. In particular, it touches upon and discusses whether the enforcement procedure is a law branch affiliated with the civic procedure, administrative law or it is a separate branch of law and legal studies. The article reveals the role and importance of enforcement procedure in the legal system.

Keywords: compulsory enforcement of judicial acts, enforcement procedure, enforcement procedure as the conclusive phase of judicial trial, enforcement procedure as administrative procedure, enforcement procedure as independent branch of law, fair trial.

ՎԱՆԻՆԵ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ԻՐԱՎԱՔԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Սույն հոդվածում հանգամանորեն քննարկվել է իրավաբանական պատասխանատվության դասակարգման չափորոշիչների հիմնախնդիրը իրավունքի տեսության մեջ:

Հիմնարարներ- իրավունքի տեսություն, իրավաբանական պատասխանատվություն, իրավախախտում, դասակարգում:

Իրավաբանական պատասխանատվության դասակարգման հիմնախնդիրը իրավունքի տեսության բարդ և դեռևս չլուծված խնդիրներից է: Իրավաբանական պատասխանատվությունը, որպես համակարգ, բաղկացած է ենթահամակարգերից, որոնք հանդիսանում են իրավաբանական պատասխանատվության առանձին տեսակներ: Իրավաբանական պատասխանատվության մեջ ենթահամակարգերի թիվը հավասար է իրավաբանական պատասխանատվության տեսակների թվին: Իր հերթին, իրավաբանական պատասխանատվության յուրաքանչյուր տեսակ բնութագրվում է իր ենթատեսակներով (ենթահամակարգերով), իսկ իրավական պատասխանատվության ենթատեսակները կազմված են իրավաբանական պատասխանատվության նորմերի համախմբից: Նման համակարգում առաջնային տարր հանդիսանում է կարգադրագրերի պահպանման և խախտման համար պատասխանատվություն նախատեսող կոնկրետ իրավական նորմը: Իրավական նորմը հանդիսանում է ամբողջ իրավական համակարգի ընդհանուր տարր՝ այլ մակարդակի համակարգի շրջանակներում հանդես գալով տարրերի յուրօրինակ կապի որակով: Այսպիսով, իրավաբանական պատասխանատվության համակարգը կարելի է պայմանական արտահայտել ըստ հետևյալ սխեմայի. ընդհանրապես իրավաբանական պատասխանատվություն (որպես համակարգ)-իրավաբանական պատասխանատվության տեսակներ (որպես ենթահամակարգեր)-իրավաբանական պատասխանատվության ենթատեսակներ (որպես համակարգի տարրեր)- իրավաբանական պատասխանատվություն նախատեսող նորմ (որպես առաջնային տարր):

Իրավաբանական պատասխանատվության համակարգում տարբերում են պատասխանատվության չորս մակարդակներ.

առաջին՝ պատասխանատվության բոլոր տեսակների համախումբ՝ ընդհանրապես իրավական պատասխանատվություն,

երկրորդ՝ իրավունքի ոլորտի մակարդակում պատասխանատվություն,

երրորդ՝ իրավական ինստիտուտի մակարդակում պատասխանատվություն,

չորրորդ՝ իրավունքի նորմի մակարդակում պատասխանատվություն:

Դիտարկելով իրավաբանական պատասխանատվության համակարգը՝ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այդ համակարգի տարբեր մակարդակները: Այսպես, մի մակարդակում նշում ենք իրավաբանական պատասխանատվության տեսակը որպես դրա ենթահամակարգ, իսկ մյուսում՝ որպես ինքնուրույն համակարգ: Իրավաբանական պատասխանատվության յուրաքանչյուր տեսակ հանդես է գալիս ինքնուրույն համակարգի որակով (իրավունքի ճյուղի մակարդակում): Դրա բաղադրիչներ՝ իրավաբանական պատասխանատվության ենթատեսակներ, որոնք ամրագրում են պատասխանատվությունը հասարակական հարաբերությունների որակական միատարր ոլորտներում, այսինքն՝ իրավունքի ոլորտի շրջանակներում:

Օրինակ, վարչական պատասխանատվության շրջանակներում կարելի է առանձնացնել այնպիսի տարատեսակներ, ինչպես էկոլոգիական և մաքսային պատասխանատվությունները, որոնք ամրագրում են պատասխանատվությունը հասարակական հարաբերությունների միատարր ճյուղերում: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ էկոլոգիական և մաքսային պատասխանատվությունները իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակներ չեն, այլ վարչականի տարատեսակներ:

Իրավաբանական պատասխանատվության համակարգը իրավունքի ինստիտուտների և նորմերի համախումբ և փոխգործունեություն է. վերջին-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ներիս պահպանումը ապահովում է իրավակարգը, իսկ իրավախախտման դեպքում դրանց կիրառությունը, հակառակը, վերականգնում է իրավակարգը: Իրավաբանական պատասխանատվության համակարգային միասնությունը ապահովվում է իրավական կարգավորման առարկայով և մեթոդով, իրավաբանական պատասխանատվության միասնական սկզբունքով:

Բացի դրանից, իրավական պատասխանատվության համակարգվածությունը պայմանավորված է միասնական գործառույթներով, միատարր հասարակական հարաբերությունների վրա իրավաբանական պատասխանատվության բոլոր ձևերով նպատակաուղղված ազդեցությամբ:

Օրինակ, սեփականության հարաբերությունների դիմամիկան ձևավորվում է ինչպես քաղաքացիական-իրավական և քրեական, այնպես նաև իրավաբանական պատասխանատվության այլ ձևերի նորմերի ազդեցությամբ: Սահմանադրական կարգի անսասանությունը ապահովվում է ինչպես քրեական, այնպես նաև սահմանադրական պատասխանատվությամբ: Իրավաբանական պատասխանատվության անխախտության հատկանիշ հանդես է գալիս իրավախախտում կատարելու դեպքում սուբյեկտին իրավաբանական պատասխանատվության մի քանի տեսակների ենթարկելու հնարավորությունը: Իրավաբանական պատասխանատվության մեկ տեսակի մյուսով առկա փոխլրացումը, նպաստելով ընդհանուր գործառույթների իրականացման արդյունավետության բարձրացմանը, հանդիսանում է համակարգաձևավորող հատկանիշ, ակտիվություն, որը ամբողջական համակարգի ձևով միավորում է իրավաբանական պատասխանատվության տարատեսակ միջոցները³:

Մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում ենք կարծիքի, ըստ որի՝ մեկ իրավախախտման համար հնարավոր է իրավաբանական պատասխանատվության մի քանի տեսակների ենթարկում: Մեր կարծիքով, այստեղ հարաբերակցությունը փոքր-ինչ այլ է: Մեկ իրավախախտ արարք (մեկ գործողություն) կարող է միանգամից խախտել իրավունքի մի քանի ճյուղերի նորմեր, հետևաբար, առկա է իրավախախտումների բազմություն, որն էլ պայմանավորում է իրավաբանական պատասխանատվության մի քանի տեսակի ենթարկումը: Քրեական իրավունքի մեջ նման երևույթը (երբ մեկ արարքով միանգամից խախտվում է մի քանի քրեական-իրավական արգելք) ստացել է «իդեալական համախումբ» անվանումը. այն բավարար ուսումնասիրվել է քրեական-իրավական գրականության մեջ⁴: Այս խնդիրը արդիական է նաև իրավունքի տեսության համար: Հատկապես իրավախախտ-

ման համախմբի ոլորտում իրավակիրառողի համար, դասակարգման հետ կապված, ծագում են առավելագույն խնդիրները: Օրինակ, երբ միաժամանակ հնարավոր է ենթարկել ինչպես վարչական, այնպես էլ քաղաքացիական-իրավական պատասխանատվության, երբ կարգապահական պատասխանատվությունը կարող է բացառել վարչականը և այլն:

Իրավաբանական պատասխանատվության մեկ տեսակի կանոնակարգում փոփոխությունները անխուսափելիորեն հանգեցնում են փոփոխությունների իրավաբանական պատասխանատվության այլ տեսակում, հատկապես, եթե նշված տեսակները կարգավորում են միատարր հասարակական հարաբերություններ:

Իրավաբանական պատասխանատվության՝ որպես ազգային իրավունքի ենթահամակարգի դասակարգումը անհրաժեշտ է իրականացնել դրա համակարգի, իրավաբանական պատասխանատվության տեսակի, իրավաբանական պատասխանատվության ենթատեսակի և իրավական պատասխանատվության իրավական նորմի մակարդակում: Իրավունքի տեսության մեջ, բացի իրավունքի ճյուղային չափորոշիչից, առանձնացնում են իրավաբանական պատասխանատվության դասակարգման տարբեր չափորոշիչներ՝ գործառութային, նպատակային, սուբյեկտային՝ կախված հարկադրման բնույթից և կիրառվող միջոցների տեսակներից, իրավախախտման տեսակից, այն կիրառող սուբյեկտներից: Իրավաբանական պատասխանատվության դասակարգման չափորոշիչները պահանջում են մանրակրկիտ վերլուծություն և իրավաբանական պատասխանատվության ենթահամակարգերի ու տարրերի առանձնացման համար իրենց ընդունելիության սահմանում:

Որոշ գիտնականներ համաձայն չեն այն դիրքորոշմանը, որ իրավաբանական պատասխանատվության ճյուղային պատկանելիությունը հանդիսանում է դասակարգման անհրաժեշտ չափորոշիչ: Այսպես, Օ. Է. Լեյստը գրում է. «Առաջնային խնդիր է պատասխանատվության տեսակների տիպականացումը, դրանց՝ խոշոր դասակարգման ենթարկելը»: Դրան համապատասխան՝ նա առանձնացնում է իրավավերականգնում և պատժիչ պատասխանատվություն: Եթե հետևենք հեղինակի տերմինաբանությանը, «իրավավերականգնումը և պատժիչ պատասխանատվությունը» պատասխանատվության տեսակներ են, սակայն Օ.Է. Լեյստը այլ աշխատանքներում փոխել է իր դիրքորոշումը և պնդել իրավական պատասխանատվության իրավավերականգնող և պատժիչ տեսակների վերաբերյալ: Նա գրում է. «Իրավաբանական պատասխանատվության հիմնական տեսակները կանխո-

րոշվում են իրավախախտման համար կիրառվող սանկցիաների բովանդակությամբ»:

Սանկցիան իրավակարգին ծառայության եղանակին համապատասխան բաժանվում է երկու հիմնական տեսակի. իրավավերականգնող սանկցիաները ուղղված են իրավակարգին պատճառված անմիջական վնասի չեզոքացմանը ... տույժային, պատժիչ սանկցիաների խնդիրը ընդհանուր և մասնավոր կանխման նպատակներով իրավախախտի վրա ազդեցությունն է: Քանի որ սանկցիայում արտահայտված իրավակարգի պահպանության եղանակը կանխորոշում է դրա կիրառության և իրականացման կարգը, պատասխանատվության (ինչպես նաև սանկցիաների) բաժանման հիմնական տեսակը հանդիսանում է տուգանային և իրավավերականգնողի բաժանումը⁶: Նման բաժանման հիմքում տեղակայված է ոչ թե սանկցիաների բովանդակային բնույթը, այլ դրանց գործառության չափորոշիչները, այսինքն՝ այն գործառույթները, որոնք իրականացնում է իրավաբանական պատասխանատվությունը: Օրինակ, Վ.Ա. Կիսլուխինը պնդում է, որ գործառության չափորոշիչը տեղադրված է իրավավերականգնող և պատժիչ պատասխանատվության դասակարգման հիմքում⁷: Քանի որ իրավական պատասխանատվությունն ունի ոչ միայն վերականգնող և պատժիչ գործառույթներ, այլ նաև կանխարգելիչ, դաստիարակչական (իսկ դա որևէ մեկի կողմից չի ժխտվում), ըստ տրամաբանության անհրաժեշտ է խոսել իրավաբանական պատասխանատվության դաստիարակչական և կանխարգելիչ տեսակների մասին: Հնարավոր է, հասկանալով այս հանգամանքը, Վ.Ա. Կիսլուխինը նշում է, որ «ըստ իրավական պատասխանատվության տեսակների և դրանց թվի վերաբերյալ հարցի՝ հեղինակները հիմնականում առանձնացնում են իրավավերականգնող (ռեպարացիոն) և ռեպրեսիվ (պատժիչ) երկու հիմնական գործառույթներ»⁸: Առաջին. գիտնականների մեծամասնությունը վերականգնողին և պատժիչին զուգահեռ առանձնացնում են դաստիարակչական և կանխարգելիչ գործառույթները: Երկրորդ. գործառույթների դասակարգման մեջ չեն առանձնացնում իրավական պատասխանատվության գլխավոր (հիմնական) և ոչ գլխավոր (լրացուցիչ) գործառույթները, այսինքն՝ որպես գործառույթ կարող է ընդունվել միայն իրավական ազդեցության հիմնական ուղղությունը:

Իրավաբանական պատասխանատվության բազմագործառույթ լինելու արդյունքում (իսկ վերջինս, ըստ հեղինակի, իրականացնում է կարգավորիչ, կանխարգելիչ, վերականգնող, պատժիչ և դաստիարակող գործառույթներ) դրա գործառության չափորոշիչը չի կարող տեղակայվել իրավա-

բանական պատասխանատվության դասակարգման հիմքում: Թվում է՝ պատասխանատվության տեսակներից պատժիչը քրեականը պետք է իրականացնի միայն որպես պատժիչ գործառույթ, սակայն ոչ միայն իրավունքի ընդհանուր տեսության, այլ նաև քրեական իրավունքի գիտության մեջ առավել մեծ հավանություն է ստանում քրեական պատասխանատվության և՛ պատժիչ, և՛ կարգավորիչ, և՛ վերականգնողական գործառույթների իրականացման գաղափարը: Քրեական պատասխանատվության կարգավորիչ-ստատիկ գործառույթը արտահայտվում է քրեական պատասխանատվության սուբյեկտների որոշակի գործողությունների իրականացման կամ դրանցից ձեռնպահ մնալու պարտականության, ինչպես նաև անհրաժեշտ պաշտպանության, խիստ անհրաժեշտության իրավունքների կոմպլեքսի ամրագրման մեջ, հետևաբար, վերջինս մասնակցում է սուբյեկտի քրեաիրավական կարգավիճակի սահմանման մեջ: Եթե սուբյեկտը խախտում է քրեաիրավական նորմը, նրա մոտ ծագում են հանցագործության կատարման փաստից բխող, իսկ իրավակիրառողի մոտ՝ խախտողին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու իրավունքներ և պարտականություններ: Այս պարտականությունները և իրավասությունները սահմանում են իրավակիրառողի գործունեությունը, այսինքն՝ կարգավորում են հանցագործություն կատարած անձի և պետության (ի դեմս լիազոր մարմինների) միջև ձևավորվող հասարակական հարաբերությունները: Անհրաժեշտ պաշտպանության իրավունքը իրականացնող սուբյեկտը, հանցագործություն կատարած անձի կալանավորումը վնաս չի հասցնում հասարակական հարաբերություններին, իսկ տվյալ իրավունքները ամրագրող նորմերը բազմագործառության են. դրանք և՛ կանխարգելում, և՛ կարգավորում են: Յանկացած իրավախախտում վնաս է հասցնում հասարակական հարաբերություններին, իսկ նյութական, բարոյական կամ ֆիզիկական վնասները հասարակական վտանգավոր հանցագործության միայն արտաքին արտահայտումներն են: Քրեական օրենքում ամրագրված սոցիալական արդարության վերականգնման նպատակը մարդկային քաղաքակրթության զարգացման օրինաչափ արդյունքն է. վերջինս անցել է դրա՝ որպես քրեական պատժի կիրառությունից դրա՝ որպես սոցիալական արդարության, վերականգնման միջոցներից մեկի ուղին: Սոցիալական արդարության վերականգնումը հնարավոր է վերջինիս որոշակի ոլորտից սուբյեկտի բացառման, անձին վարքագծային որոշակի տեսակին հարկադրման, պետության և տուժողների կրած կորուստների փոխհատուցման ուղիով: Անձի արդարացի դատապարտումը քաղա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

քացիների գիտակցության մեջ նշանակում է արդարության, քրեաիրավական նորմի հաղթանակ: Դատապարտման ժամանակ հիմնականում տեղի է ունենում ընդհանուր սոցիալական արդարության վերականգնում, իրավունքով անմիջականորեն չկարգավորվող երևույթների և գործընթացների վերականգնում:

Երկրորդ. թվում է պատասխանատվության «վերականգնողներից վերականգնողը»՝ քաղաքացիական-իրավականը, պետք է իրականացնի միայն վերականգնող գործառույթ, սակայն քաղաքացիական իրավունքի գիտության մեջ երկարատև քննարկումների արդյունքում հանգել են քաղաքացիական-իրավական պատասխանատվության բազմագործառույթյան վերաբերյալ եզրակացության՝ նշելով, որ այն վերականգնմանը զուգահեռ իրականացնում է նաև հատուցման գործառույթ: Պատասխանատվությունը օժտված է հատուցման գործառույթի առկայության վերաբերյալ վկայող բոլոր գծերով և բնութագրիչներով: Քաղաքացիական-իրավական խախտողին պատասխանատվության ենթարկման վերաբերյալ որոշման մեջ պարունակվում է դրա դատապարտումը: Դատապարտման մեջ միշտ առկա է հատուցման տարր: Այն բացասաբար է ազդում իրավախախտողի հոգեբանության վրա, նրան պատճառում բարոյական տառապանք և միաժամանակ հանդիսանում հիմք վերջինիս գույքային ոլորտի բռնագրավման համար: Եթե քաղաքացիական-իրավական պատասխանատվության միջոցները կրում են վերականգնող բնույթ, ապա իրավախախտի համար անխուսափելի է վնասի պատճառումը: Քաղաքացիական-իրավական պատասխանատվության ազդեցության մեխանիզմը համակցում է հանրային-իրավական և մասնավոր-իրավական շահեր: Սուբյեկտի մասնավոր-իրավական շահերը, առավել քան հանրայինը, կարող է ամփոփվել միայն վերջինիս նյութական վնասի վերականգնման մեջ: Հանրային-իրավական շահերը իրենց մեջ ընդգրկում են ոչ միայն տուժողի նյութական ոլորտի, այլ նաև օրինականության, իրավակարգի, բարոյահոգեբանական հանգստության, սոցիալական արդարու-

թյան, պետական իշխանության հեղինակության, խախտված իրավունքի վերականգնման գործառույթները:

Իրավաբանական պատասխանատվության իրավավերականգնողի և պատժիչի դասակարգումը իմաստ կունենար հստակ սահմանազատման դեպքում, թե իրավական պատասխանատվության ինչ տեսակներն են դասվում պատժիչի, իսկ որոնք՝ վերականգնողի շարքին. սակայն նույնիսկ այս դասակարգման հետևորդների աշխատանքներում նման սահմանազատումը բացակայում է: Վ.Ա. Կիսլովիսինը նշում է սահմանադրական, քրեական, ֆինանսական, վարչական, ընթացակարգային պատասխանատվության պատժիչ բնույթը: Սիևնույն ժամանակ հետևյալ մեջբերման մեջ նա գրում է. «...սահմանադրական, քրեական, վարչական, ֆինանսական, հարկային, ընթացակարգային և իրավունքի այլ ոլորտներում իրավական պատժիչ պատասխանատվությանը զուգահեռ կիրառվում է իրավական վերականգնող պատասխանատվությունը»: Ստացվում է, որ քրեական իրավունքի մեջ առանձին գոյություն ունեն պատժիչ և վերականգնող պատասխանատվություններ, իսկ պատժիչ պատասխանատվության իրականացումը, հնարավոր է, գատված է վերականգնող պատասխանատվության իրականացումից: Դա հակասում է ինչպես իրերի տրամաբանությանը, այնպես նաև գործող օրենսդրությանը: Պատասխանատվության ցանկացած միջոցի, պատասխանատվության ցանկացած տեսակի կիրառության գործընթացում իրականացվում են պատժիչ, վերականգնող, կանխարգելիչ և դաստիարակչական գործառույթները, ընդ որում, իրականացվում են միաժամանակ: Իրավունքի բոլոր ճյուղերում իրավական պատասխանատվության գործառույթները փոխգործակցում են միմյանց հետ:

¹ Մանրամասն տե՛ս Кислухин В.А. Виды юридической ответственности, дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002.
² Տե՛ս Чирков А.П. Ответственность в системе законодательства. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. М., 1989, С. 11-12.
³ Տե՛ս Прокопович Г.А. Юридическая ответственность в Российском праве, теоретический аспект. дис. ... канд. юрид. наук. М, 2003, С. 171-172.
⁴ Տե՛ս Липинский Д.А., Хачатуров Р.Л., Шишкин А.Г. Меры юридической ответственности. М., 2014, С. 147-148.
⁵ Տե՛ս Лейст О. Э. Основные виды юридической ответственности за правонарушения //Правоведение. - 1997. N3. С. 8-9.
⁶ Նույն տեղում, էջ 11:
⁷ Տե՛ս Кислухин В. А. Виды юридической ответственности. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002. С. 10.
⁸ Տե՛ս Кислухин В. А. Виды юридической ответственности. С. 11-12.
⁹ Տե՛ս Զաղաքացիական-իրավական պատասխանատվության մասին մանրամասն, տե՛ս Բարսեղյան Տ.Տ. Գույքային պատասխանատվության ինստիտուտի՝ էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը: Երևան, 2006թ., նույնի, Գույքային պատասխանատվության ինստիտուտի էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը (Տեսապատմական և գիտագործնական հետազոտություն): Ատենախոսություն իրավ. գիտ. դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման: Երևան, 2006թ.:
¹⁰ Տե՛ս Кислухин В.А. Виды юридической ответственности. С. 21.

Ванине Овсепян

Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы классификации юридической ответственности

В данной статье обстоятельно рассматриваются проблемные аспекты классификации юридической ответственности.

Ключевые слова: теория права, юридическая ответственность, правонарушение, классификация.

Vanine Hovsepyan

Applicant at the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

The Problem of Classification of Legal Liability

The problem of classification criteria of legal liability in the theory of law is thoroughly discussed in the present article.

Keywords: theory of law, legal liability, offense, classification.

ԼԻԱՆԱ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտի
պետաիրավական հետազոտությունների բաժնի ասպիրանտ,
ՀՀ արդարադատության նախարարության «Աշտարակ»
նոտարական տարածքի նոտարի օգնական

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿՉԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն հոդվածը նվիրված է իրավունքի սկզբունքների հասկացությանը, տեսական և գործնական նշանակությանը: Հոդվածում դիտարկվել են պետության և իրավունքի տեսության մեջ այն տեսաբանների մոտեցումները, որոնք առավել հստակ և ամբողջական ձևով արտացոլում են իրավունքի սկզբունքների ողջ էությունը: Անդրադարձ է կատարվել իրավունքի սկզբունքների տեսական և պրակտիկ կիրառման ընթացքում ի հայտ եկած խնդիրներին՝ հիմք ընդունելով հայրենական և միջազգային փորձը: Ըստ հեղինակի՝ իրավունքի սկզբունքների ճշգրիտ բնորոշումը թույլ է տալիս տեսաբաններին և պրակտիկ իրավաբաններին կատարել ճիշտ եզրահանգումներ, որոնց արդյունքում իրավունքի սկզբունքները, ներդրվելով, օրենսդրական համակարգում, կարող են ապահովել պետության և հասարակության, պետության և անհատի անքակտելի կապը՝ հիմք դնելով իրավական և ժողովրդավար պետությանը:

Հիմնարար- իրավունքի սկզբունքներ, իրավահարաբերություն, պետություն, հասարակություն, քաղաքացի, իրավական կարգավիճակ:

«Սկզբունք» եզրույթը մետաֆիզիկայում բնորոշվում է որպես առաջնային գաղափար, հիմք, որից բխում է յուրաքանչյուր երևույթ: Ցանկացած հարաբերություն կառուցվում և կարգավորվում է որոշակի սկզբունքների հիման վրա: Իրավունքի համակարգը նույնպես բացառություն չէ: Իրավունքը ևս ծագում և գործում է որոշակի սկզբունքների հիման վրա: Պետության՝ որպես ինստիտուցիոնալ կառույցի ձևավորվելու հետ զուգահեռ ի հայտ եկան սկզբունքներ, որոնք, ժամանակի ընթացքում հղկվելով, վերածվեցին իրավունքի սկզբունքների: Իրավունքի սկզբունքները հանդիսանում են օբյեկտիվ իրականության, միջազգային պրակտիկայի, հասարակական զարգացման արտացոլումը, որոնք ձևավորվել են դարերի ընթացքում:

Իրավունքի սկզբունքներն ընկած են իրավական պետության, պետական իշխանության բոլոր մարմինների գործունեության հիմքում: Այս հանգամանքով պայմանավորված՝ իրավունքի նորմերի բազմության մեջ առանձնանում են իրավահարաբերության սուբյեկտների կողմից հիմնարար ճանաչում ունեցող ելակետային դրույթներ, որոնք անվանվում են իրավունքի սկզբունքներ: Իրավունքի սկզբունքների հասկացության բնորոշումները տրվել են բազմաթիվ իրավագետների կողմից տարբեր ժամանակներում: Փորձենք դիտարկել իրավագետների առավել լայն շրջանակների կողմից ընդունելի մոտեցումները:

Օ. Ի. Յիբուլսկայան իրավունքի սկզբունքը բնութագրում էր որպես իրավունքի հիմնական

հիմք, որն ունի կարգավորիչ հատկանիշ, արտահայտում է օբյեկտիվ օրինաչափությունները, համակցում է հասարակական զարգացումները և պահանջումները, ամրագրվում է որպես համապարտադիր կանոն և հանդիսանում է ողջ իրավական համակարգի բովանդակությունը: Ըստ նրա՝ իրավունքի սկզբունքները ունեն բարոյական հիմք, քանի որ միմիայն իրավունքի համապատասխանությունը հասարակական բարոյական արժեքներին կարող է ապահովել առողջ և առաջադիմական զարգացումներ:

Ս. Ս. Ալեկսեևի բնորոշմամբ՝ իրավունքի սկզբունքներում արտացոլվում են իրավունքի գլխավոր հատկանիշները, առանձնահատկությունները, հիմնավորված, արդարացված ազատությունը կամ վարքագծի դրսևորման հնարավորությունը, որը ճանաչվում է հասարակության կողմից:

Ս. Ի. Բայտինի կարծիքով՝ իրավունքի սկզբունքները համապարտադիր, ձևական որոշակի նորմերի համակարգ է, որը արտացոլում է հասարակության պետական կամքը, նրա ընդհանուր մարդկային և դասակարգային բնույթը, հրապարակվում կամ սանկցավորվում է պետության կողմից և պահպանվում է խախտումներից հարկադրանքի կիրառման հնարավորությամբ, հանդիսանում է հասարակական հարաբերությունների իշխանապաշտական կարգավորիչ³: Չնայած Բայտինի ձևակերպումն ընդունվում է բազմաթիվ իրավագետների կողմից, այնուամենայնիվ, հեղինակը կարծում է, որ տվյալ բնորոշումը բավարար չափով

www.journal.lawinstitute.am

չի արտահայտում իրավունքի սկզբունքների ողջ էությունը, քանի որ Բայտինը, լինելով նորմատիվիստական տեսաբան, գտնում էր, որ իրավունքի սկզբունքների ամրագրումը և հրապարակումը կարող է կրել ձևական բնույթ, և շատ հաճախ դրանց ուղղակի իրացումը կախված է պետական ռեժիմից: Ս. Ս. Ալեկսեևի մոտեցումը, լինելով լսկոնիկ, ավելի հստակ է արտահայտում իրավունքի սկզբունքների էությունը: Վերջինս նշում է, որ դրանք արտացոլում են իրավունքի բնույթը՝ հատուկ շեշտելով այն պարտադիր կանոնը, որ դրանք պետք է ընդունված լինեն հասարակության կողմից: Եթե փորձենք համեմատել Բայտինի և Ալեկսեևի մոտեցումները, կարելի է ասել, որ ըստ Ալեկսեևի՝ հասարակությունը անուղղակի կերպով ստեղծում է իրավունքի սկզբունքների համակարգը: Այսինքն՝ հասարակությունը ձևավորում է իշխանությունը, որը ամրագրում է հասարակության կողմից ճանաչված իրավական սկզբունքները: Իսկ Բայտինը հասարակության դերը համարում է երկրորդական՝ առաջնային համարելով պետական ռեժիմը, քանի որ ռեժիմը ներկայացնող իշխանությունը, ընտրվելով հասարակության կողմից, լայն իրավասություն է ստանում իրավունքի սկզբունքների դերը մղել երկրորդական պլան կամ առաջնորդվել միայն դրանցով, քանի որ, ըստ Բայտինի, ոչ միշտ է իշխանությունը արդարացնում հասարակության սպասելիքները, հատկապես ոչ դեմոկրատական երկրներում:

Վ. Ս. Ներսիսյանցի դիրքորոշման համաձայն՝ իրավունքի սկզբունքներն ամրագրում են իրավահարաբերությունների համար ելակետային նշանակություն ունեցող ղեկավար կանոններ և հանդիսանում են իրավունքի ամբողջ համակարգի հիմք⁴:

Ն. Վ. Վիտրուկը գտնում էր, որ առաջին հերթին, իրավունքի սկզբունքները իրավական փաստերի և իրավական փորձի համակցված արտահայտումն են, որի արդյունքում ծնվում է հիմնարար գաղափարը՝ իրավունքի սկզբունքը: Երկրորդ՝ իրավունքի սկզբունքը հենց օրենքն է, քանի որ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով արտահայտվում է օրենքում՝ արտացոլելով իրականում գոյություն ունեցող հասարակական հարաբերությունների ողջ էությունը⁶:

Ս. Ե. Ֆրոլովի դիրքորոշման համաձայն՝ իրավունքի սկզբունքները բնութագրվում են որպես կանոններ, որոնք հանդիսանում են հասարակական հարաբերությունների շարժիչը և այդ հարաբերությունների գլխավոր կամ հիմնական կարգավորման արտահայտման ձևը⁷: Ֆրոլովի մոտեցումներում իրավունքի սկզբունքների իրավական ամրագրման խնդրին նշանակություն չի տրվում այն հանգամանքից ելնելով, որ դրանք ուղղակի կախված են

հասարակության պահանջումներից:

Առավել հստակ մոտեցում է առաջարկում Լ. Ս. Յավիչը: Յավիչը գտնում էր, որ. «իրավունքի սկզբունքները մեկնարկային գաղափարներ են, որոնք համարվում են կարևորագույն օրինաչափություններ և կազմում են տվյալ հասարակության սոցիալ-տնտեսական ֆորմացիայի հենքը և համասեռ իրավական նորմերի էությունը, ունեն բազմակողմանիության և համընդհանրության հատկանիշներ, օժտված են բարձրագույն իրավաբանական ուժով (իմպերատիվությամբ), ինչպես նաև համապատասխանում են իշխող ռեժիմի օբյեկտիվ պահանջներին»⁸: Յավիչի և Բայտինի դիրքորոշումները իրավունքի սկզբունքների մասով շատ ավելի հստակ են արտացոլում դրանց էությունը: Վերջիններս առանձնակի ուշադրություն են դարձնում այն հանգամանքին, որ իրավունքի սկզբունքների իրացումը խիստ կախված է պետական ռեժիմից: Իսկապես, իրավունքի սկզբունքներ են հանդիսանում այն նորմերը, որոնք, առավել կարևորություն ունենալով իրավահարաբերությունների կարգավորման հարցում, պարտադիր են իրավունքի բոլոր սուբյեկտների համար: Առանձին պետություններ, հասարակության մեջ առկա խմբեր կամ անհատներ չեն կարող չեղյալ հայտարարել կամ փոփոխել դրանք: Սակայն ակնհայտ է, որ լինում բազմաթիվ պետություններում առկա օրենսդրական բացերի, որոնք գրեթե միշտ հանգեցնում են իրավական կոլիզիաների: Վիճակագրական տվյալներով «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի» որոշումների մեծ մասում ճանաչվում է իրավունքի որևէ սկզբունքի սահմանափակում կամ իրացման համար խոչընդոտների առկայություն⁹:

Իրավական կոլիզիաների արմատները շատ ավելի խորն են, քան կարող ենք պատկերացնել: Նույնիսկ եվրոպական մայրցամաքի զարգացած երկրներում հասարակությունը, ունենալով բարձր իրավագիտակցություն, բախվում է նմանատիպ օրենսդրական բացերի հետ: Խնդիրը չի կայանում նրանում, որ օրենսդրական ակտերը հիմնված չեն իրավունքի սկզբունքների կամ դրանց կիրառման ընթացքում ի հայտ եկած նորամուծությունների վրա. պարզապես իրավակիրառ մարմինները շատ հաճախ անտեսում են այն հանգամանքը, որ հասարակությունը ունի լիարժեք հնարավորություն՝ մասնակցելու անուղղակի օրինաստեղծ գործունեությանը: Նմանատիպ վարքը այս կամ այն օրինաստեղծ և իրավակիրառ մարմինների կողմից շատ խորը և լուրջ հետևանքներ է պարունակում, քան կարող ենք պատկերացնել: Պետական պաշտոնատար անձանց սուբյեկտիվ վարքը պայթյունավտանգ է ոչ միայն անհատ քաղաքացիների, հասարակության համար, այլ նաև լուրջ մարտահ-

րավեր է նետում պետության անվտանգությանը: Ուստի, պետք է նշել, որ իրավունքի սկզբունքների ամրագրումը բավարար պայման չէ դրանց լիարժեք գործունեության համար: Անհրաժեշտ է իրավունքի սկզբունքների ճշգրիտ կիրառումը:

Բայտինի և Յավիչի դիրքորոշումները ընդհանրացնելով՝ կարելի է մեկնաբանել հետևյալը: Իրավունքի սկզբունքները իսկապես ուղղակի արտահայտում են տվյալ հասարակության պահանջ-մունքները, սոցիալ-տնտեսական ասպեկտները, սակայն միայն իրավունքի սկզբունքների ամրագրվածությունը նորմերում չի կարող լինել երաշխիք դրանց անարգել իրացման համար, քանզի իրավունքի սկզբունքների գործունեությունը լինելու հանգամանքը մեծ հաշվով կախված է իշխող ռեժիմից:

Իրավագետների ճնշող մեծամասնությունը, ունենալով տարբեր մոտեցումներ իրավունքի սկզբունքի հասկացության նկատմամբ, իրենց բնորոշումներում հանգում են այն եզրակացությանը, որ իրավունքի սկզբունքների միջոցով արտահայտվում է իրավունքի էությունը, սոցիալական նշանակությունը և նրա դերը հասարակական հարաբերություններում, ինչպես նաև իրավունքի սկզբունքները կարող են հատուկ ամրակալվել ընդհանուր իրավաբանական նորմերում՝ սահմանադրություններում, օրենքների ներածական մասերում (պրեամբուլաներում), օրենսգրքերում կամ ներթափանցելով իրավական նորմերի ներքին բովանդակության մեջ՝ կազմել հենց իրավունքի նյութը:

Տեսաբանների բնորոշումները համադրելով՝ կարելի է տալ իրավունքի սկզբունքների ձևակերպումը: Իրավունքի սկզբունքները հիմնարար գաղափարներ են, որոնք արտահայտում են հասարակական կյանքի օբյեկտիվ օրինաչափությունները, ուղղակի կամ անուղղակի ձևով ամրագրվում են իրավական նորմերում, հանդիսանում են իրավական համակարգի հենասյունը, կոչված են կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները, ունեն համապարտադիրության հատկանիշ, և դրանց ուղղակի իրացումը կախված է գործող ռեժիմի գործողություններից:

ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխի՝ «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները» բաժնում ուղղակի և անուղղակի կերպով ամրագրված են իրավունքի որոշ սկզբունքներ՝: Օրինակ՝ «Բոլոր մարդիկ հավասար են օրենքի առջև: Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնության պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից, անձ-

նական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է»¹¹: Մեկ այլ հոդվածով սահմանվում է, որ. «Սահմանադրությունը ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն»¹²: Սահմանադրության բարձրագույն իրավաբանական ուժի մասին ուղղակի նշում են պարունակում Ճապոնիայի սահմանադրության 98-րդ հոդվածը, Պորտուգալիայի սահմանադրության 277-րդ հոդվածը:

ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում ամրագրված իրավունքի սկզբունքները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ քաղաքակիրթ աշխարհի առողջ զարգացումն ապահովող իրավունքի սկզբունքները դարձել են նաև ՀՀ իրավական համակարգի հիմնասյունը: Ուսումնասիրելով միջազգային պրակտիկան իրավունքի սկզբունքների մասով՝ պետք է նշել, որ ՌԴ Սահմանադրությամբ նույնպես ամրագրված է բոլոր քաղաքացիների իրավահավասարության սկզբունքը, այն է՝ բոլորը հավասար են օրենքի և դատարանի առաջ՝:

Վերոգրյալից կարելի է եզրակացնել, որ իրավունքի սկզբունքների ամրագրումը առաջադեմ երկրների մայր կամ հիմնական օրենքներում քաղաքացիների համար ստեղծում է հենարան՝ ազատ ծավալելու ցանկացած գործունեություն օրենքի շրջանակներում: Այդ է պատճառը, որ իրավունքի սկզբունքները, ներթափանցելով իրավական համակարգի մեջ, կազմելով պետության ամբողջ իրավական համակարգի միջուկը, հանդիսանում են պետության զարգացման խթանը: Այստեղից էլ բխում է իրավունքի սկզբունքների որոշիչ նշանակությունը իրավաբանական պրակտիկայում՝ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման համար: Իրավունքի սկզբունքների ամրագրումը, ճշգրիտ և անշեղ իրականացումը թույլ է տալիս ոչ միայն պրակտիկայում կիրառվող իրավունքի սկզբունքների կյանքի կոչում, հասարակության իրավագիտակցության բարձրացում, այլ նաև իրավունքի հիմնարար սկզբունքներով առաջնորդվող իրավական պետության ստեղծում: Այս հիմնավորմամբ էլ իրավունքի սուբյեկտները իրավական բնույթի հարցեր լուծելիս պետք է առաջին հերթին անդրադառնան պատմության ընթացքում ձևավորված իրավունքի սկզբունքներին: Նորմերի կիրառման արդյունքում, հղում անելով իրավունքի սկզբունքներին, կընդունվեն համապատասխան պետական մարմինների կողմից օրինական և հիմնավորված օրենսդրական ակտեր և որոշումներ: Սա նշանակում է, որ հասարակական հարաբերությունների յուրաքանչյուր համակարգ կարգավորվում է ոչ թե ինքնակամորեն, այլ օբյեկտիվ պահանջներին համապատասխան, որոնք այս կամ այն ձևով արտացոլվում են իրավունքի համակար-

գում և կազմում նրա էությունը: Սակայն, պետք է նշել այն հանգամանքը, որ իրավունքի սկզբունքների ամրագրումը օրենսդրական ակտերում և դրանց կիրառումը հասարակական հարաբերությունների կարգավորման ընթացքում պայմանավորված է պետական իշխանության կառուցվածքով, հասարակության քաղաքական համակարգով, հասարակության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակով, ինչպես նաև պետություն-քաղաքացի, պետություն-հասարակություն իրավահարաբերությունների շրջանակով:

Վերոշարադրյալից կարելի է եզրակացնել, որ իրավունքի սկզբունքները հիմնարար և առաջնային գաղափարներ են, որոնք կոչված են կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները, ուստի, սկզբունքների սխալ կիրառության կամ բացակայության պարագայում պետությունը, հասարակությունը և անհատը կարող են կանգնել լուրջ և անհաղթահարելի սոցիալական անարդարության առաջ: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ իրավունքի բոլոր սկզբունքները սերտորեն փոխկապակցված են միմյանց հետ, և իրավունքի սկզբունքներից մեկի

բերի լինելու կամ բացակայելու համգամանքը կարող է հանգեցնել սոցիալական անարդարության, այնուհետև պետություն-անհատ փոխհարաբերությունների վատթարացման, ընդհուպ մինչև դրանց խզման: Արիստոտելը նշում էր, որ արդարությունը սերտորեն կապված է մարդկանց հավասարության և օրինականության հասկացությունների հետ, քանի որ արդարությունը հանդես է գալիս որպես օրինական և հավասար, իսկ անարդարությունը՝ որպես անհավասար վերաբերմունք դեպի անհատը¹⁴: Այս հանգամանքով է պայմանավորված այն փաստը, որ իրավունքի սկզբունքների ճիշտ ամրագրման, հմտորեն կիրառման և դրանց անարգել իրացման դեպքում միայն մեզանից յուրաքանչյուրին կարող է հնարավորություն տրվել ապրել իրավական պետությունում, որն էլ հանդիսանում է յուրաքանչյուր քաղաքացու ամուր հենարանը սեփական իրավունքները և ազատությունները կյանքի կոչելու հիմնախնդրում:

¹ Տե՛ս Ծыбтлевская О.И. “Нравственные основания современного российского права”, под. редакции Н. И. Матузова, Саратов, ГОУ ВПО “Саратовская государственная академия прав”, 2004, С.14.
² Տե՛ս Алексеев С.С., Архипов С.И. и др., “Теория государства и права”, М., Норма. 2005, С. 161.
³ Տե՛ս Байтин М. И. “Сущность права” /Современное нормативное правопонимание на грани двух веков: микроформа /Саратов, СГАП 1-ое изд., 2001, С. 150.
⁴ Տե՛ս Ներսեսյանց Վ. Ս. «Պետության և իրավունքի տեսություն», Եր., Նաիրի, 2001թ., էջ 300:
⁵ Տե՛ս Принципы права: материалы всероссийской научно-теоретической конференции., СПб., 2007. , С. 341.
⁶ Տե՛ս Принципы права: материалы всероссийской научно-теоретической конференции. СПб., 2007., С. 341-342.
⁷ Տե՛ս Фролов С. Е. “Принципы права” (Вопросы теории и методологии): Автор. дисс. канд. наук., Н. Новгород, 2011, С. 49.
⁸ Տե՛ս Явич Л.С. “Общая теория права”, под. ред проф. А.И. Королева, изд. ЛГУ, Ленинград, 1976, С. 153.
⁹ Տե՛ս “Humanrightswatch” report “Жалоба 2947/06, Исмоилов и другие против России” Представление, внесенное в Европейский суд по правам человека Хьюман Райтс Вотч и Центром AIRE. англ., 05.08.2007г.
¹⁰ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն՝ ընդունված 1995թ.հուլիսի 5-ին, Հանրաքվե, 2015թ.դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով. գլուխ 2-րդ. Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները 25, 27, 31, 32, 33, 34, 40, 41, 44, 45, 46-րդ հոդվածներ:
¹¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն՝ ընդունված 1995թ.հուլիսի 5-ին, Հանրաքվե, 2015թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով. հոդված 14.1:
¹² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն՝ ընդունված 1995թ.հուլիսի 5-ին, Հանրաքվե, 2015թ.դեկտեմբերի 6-ի փոփոխություններով. հոդված 5 «1. Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ»:
¹³ Տե՛ս Конституция Российской Федерации, Официальное издание, 2009, С. 64 /Статья 19/.
¹⁴ Տե՛ս Аристотель “Политика”// Сочинения в 4-х томах. М., Мысль, 1983, Том 4, перевод С.А. Жебелева, 2000, С. 99.

Լիանա Մալխասյան

Аспирант государственного-правового отдела института философии, социологии и права Национальной Академии Наук РА, помощник нотариуса нотариальной территории “Ашггарак” министерства юстиции РА

РЕЗЮМЕ

Концепция принципов права. Теоретическое и практическое значение

Эта статья посвящена концепции принципов права, теоретического и практического значения. В статье исследованы те подходы теоретиков, которые в теории государства и права отражают наиболее полностью и точным образом всю сущность принципов права. Ссылка делается на такие проблемы принципов права, которые возникают при теоретическом и практическом применении принципов права, основываясь на международном опыте. По мнению автора, точное определение принципов права позволяет теоретикам и практикам-юристам, сделать выводы, в результате чего принципы права, введенные в законодательную систему, обеспечивают неразрывную связь между государством и обществом, государством и частными лицами, устанавливая начало правового государства.

Ключевые слова: принципы права, правоотношение, государство, общество, гражданин, правовой статус.

Liana Malkhasyan

PhD of the department of state and legal studies of the institute of philosophy, sociology and law of national academy of sciences RA
Ministry of Justice RA of notary territory “Ashtarak”
Notary assistant

SUMMARY

The concept of the main principles of law, to the theoretical and practical meaning

This article is devoted to the concept of the main principles of law, to the theoretical and practical meaning. The approaches of those theorists in the theory of state and law, who reflect the whole essence of the principles of law most precisely and completely, were observed in the article. Reference was made to the issues that appeared during the theoretical and practical application of the principles of law, based on national and international experience. According to the author, the precise definition of the main principles of law lets the theorists and practicing lawyers to make right conclusions, as a result of which the principles of law, being put into the legislative system, can maintain the indissoluble bond between the state and the society, between the state and the individual, establishing a legal and democratic state.

Keywords: Principles of law, law relationship, state, society, citizen, legal status.

ԹԱՄԱՐԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ,
ՀՀ ԿԱ ՊԵԿ «Ուսումնական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի իրավաբան,
արտոնագրված հաշտարար

ՀԱՐԿ ՎՃԱՐՈՂՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՀԱՐԿԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Սույն հոդվածում հեղինակը Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսդրության և հայրենական ու արտասահմանյան տնտեսագիտական ու իրավաբանական գրականության վերլուծության հիման վրա լուսաբանել է «հարկ վճարող» եզրույթի երկակի հասկացությունները, հարկ վճարողի կարգավիճակը և դրությունը, նրա իրավունքները և պարտականությունները, վերջիններիս դասակարգման տեսակները, պատասխանատվությունը և դրա տեսակները: Արվել են համապատասխան առաջարկներ ՀՀ հարկային օրենսդրության կատարելագործման և առաջավոր վարքի ներդրման մասին:

Հիմնաբառեր- հարկ վճարող, հարկային իրավական համակարգ, հարկային իրավահարաբերություն, հարկային օրենսդրություն, իրավունքի սուբյեկտ, կարգավիճակ, իրավունքներ և պարտականություններ, իրավասուբյեկտություն, պատասխանատվություն, վարքագիծ:

Հարկային օրենսդրության և իրավաբանական գրականության մեջ «հարկ վճարող» եզրույթի սահմանումը հանդիսանում է հարկային իրավունքի խնդրահարույց հարցերից մեկը: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հարկ վճարողը հարկային իրավահարաբերությունների գլխավոր սուբյեկտն է:

Հիմք ընդունելով ՀՀ հարկային օրենսդրությունը՝ կարելի է ներկայացնել «հարկ վճարող» եզրույթի երկու հիմնական հասկացություն: Մի դեպքում «հարկ վճարող» եզրույթի էությունն այն է, որ վերջինս, հանդիսանալով հարկային իրավունքի սուբյեկտ-անձ, վճարում է հարկեր, իսկ մեկ այլ դեպքում նույն եզրույթը դիտարկվում է որպես անձի իրավական վիճակ: Հարկ վճարողին սուբյեկտ-անձ կոչելը սովորաբար կիրառվում է ինչպես հարկային իրավունքի գիտության, այնպես էլ հարկային օրենսդրության մեջ: Այսպես, «Կազմակերպությունների և ֆիզիկական անձանց հարկային հաշվառման վերցնելու և հարկային հաշվառումից հանելու մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Հարկ վճարող է օրենսդրությամբ սահմանված հարկեր և (կամ) այլ պարտադիր վճարներ վճարելու պարտավորություն կրող ֆիզիկական և իրավաբանական անձը (այդ թվում՝ ոչ ռեզիդենտ ֆիզիկական անձը, օտարերկրյա իրավաբանական անձի հիմնարկը, օտարերկրյա իրավաբանական անձի մասնաճյուղը, ներկայացուցչությունը), հիմնարկը, տեղական ինքնակառավարման մարմինը, ինչպես նաև ներդրումային ֆոնդը»: Այս սահմանումից հստակ երևում է, որ օրենսդիրը հարկ վճարողին դիտարկում է սուբյեկտ-անձի դերում: Քննարկվող եզրույթի հիշատակված նշանակությամբ օգտագործումը, մեր կարծիքով, ավելի

խելամիտ է, քանի որ հենց եզրույթից երևում է, որ այն վերաբերում է հարկային իրավահարաբերություններին մասնակցող սուբյեկտին:

Մեզ համար ընդունելի է նաև եզրույթի երկրորդ իմաստային տարբերակը. հարկ վճարողը հենց անձի իրավական կարգավիճակ է: ՀՀ հարկային օրենսդրությունում «հարկային-իրավական կարգավիճակ» հասկացությունը չի գործածվում, իսկ հարկային իրավունքի գիտության մեջ այն ներկայացվում է մակերեսորեն: Ուստի, հարկային-իրավական կարգավիճակի հասկացությունը սահմանելու համար պետք է տալ «իրավական կարգավիճակ» հասկացության սահմանումը: Իրավաբանական գրականության մեջ իրավական կարգավիճակն օգտագործվում է ավելի լայն իմաստով, ինչը պատճառ է դառնում դրա ոչ միանշանակ ընկալման: Որոշ աշխատություններում իրավական կարգավիճակը նույնացվում է իրավական միջավայր¹ և իրավական դրություն² հասկացությունների հետ, իսկ որոշներում դրանք հստակ տարբերակվում են³: Մեր կարծիքով, «կարգավիճակ» և «դրություն» հասկացությունները փոխադարձորեն կապված են միմյանց հետ, իսկ տարբերակում պետք է կատարել ոչ թե իրավական կարգավիճակի և իրավական դրության միջև հենց նույն իրավունքի սուբյեկտի շրջանակում, այլ իրավունքի տարբեր սուբյեկտների իրավական կարգավիճակների (դրության) մեջ:

Իրավական կարգավիճակն ուսումնասիրվում է հասարակական տարբեր իրավահարաբերությունների շրջանակներում՝ իրավահարաբերության սուբյեկտների առանձնահատուկ կարգավորմանը համապատասխան: Այսպես, իրավաբանական գրականության մեջ հիմնականում օգտագործվում են սահմանադրաիրավական⁴ և վարչաիր-

րավական⁵ կարգավիճակների հասկացությունները:

Իրավական կարգավիճակի հասկացության սահմանման համար անհրաժեշտ է նախ ներկայացնել դրա կառուցվածքային տարրերը: Իրավունքի ընդհանուր տեսության մեջ իրավական կարգավիճակն ուսումնասիրվում է իրավունքի համապատասխան սուբյեկտի կամ անհատի իրավական դրության վերլուծության հիման վրա: Այսպես, Ն. Ի. Մատուզովի կարծիքով իրավական կարգավիճակի կազմում ներառվում են այդ կարգավիճակը սահմանող իրավական նորմերը, իրավասուբյեկտությունը, հիմնական իրավունքները և պարտականությունները, օրենսդրական պահանջները, քաղաքացիությունը, իրավաբանական պատասխանատվությունը, իրավական սկզբունքները, ընդհանուր տեսակի (հիմնադրությային) իրավահարաբերությունները: Ն. Ա. Բոգդանովան սահմանադրական-իրավական կարգավիճակի կազմում դիտարկում է չորս հիմնական տարր. սուբյեկտի տեղը հասարակությունում և պետությունում, իրավասուբյեկտությունը, իրավունքները և պարտականությունները կամ լիազորությունները և պատասխանատվությունը, իրավական դրության կայունության և իրատեսականության երաշխիքները (իրավական պայմաններ, միջավայր և հնարքներ, որոնք ապահովում են սահմանադրաիրավական կարգավիճակը): Հեղինակը մանրամասն վերլուծել է «սահմանադրա-իրավական կարգավիճակ» եզրույթը, որը, մեր կարծիքով, որպես համապատասխան հարկային հարաբերությունների ոլորտի անհրաժեշտ տարր, ներկայացվում է առավել լայն իմաստով: Իրավական կարգավիճակը լայն առումով բարդ, հավաքական հասկացություն է, որն առաջ է քաշում մարդու ամբողջական կապը հասարակության, պետության, կոլեկտիվի, իրեն շրջապատող անձանց հետ: Ն. Ի. Մատուզովի նշած տեսակետում իրավական կարգավիճակը ներկայացվում է ավելի ընդհանուր նշանակությամբ:

Ելնելով վերոնշյալ սահմանումներից՝ դժվար է անմիջապես ներկայացնել կոնկրետ հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակը: Ուստի, առավել իրատեսական է նախ դիտարկել իրավունքի ընդհանուր տեսությունում իրավական կարգավիճակի տեսակները՝ դրանցից առանձնացնելով հարկաիրավականը:

Իրավունքի ընդհանուր տեսությունում առանձնացվում է քաղաքացիների հետևյալ կարգավիճակները՝ ընդհանուր կամ սահմանադրական-իրավական, անհատական, մասնագիտական, ճյուղային իրավական և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, իրավական կարգավիճակի տեսակները բազմաթիվ են, սակայն մեզ հետաքրքրում է հատկապես իրավուն-

քի սուբյեկտների ճյուղային իրավական կարգավիճակները, քանի որ նման մոտեցումը հնարավորություն է տալիս սահմանել կոնկրետ հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակը: Ավելին, հենց ճյուղային իրավական կարգավիճակն է բացահայտում սուբյեկտի իրավունքի և պարտականության առանձնահատկությունը, դրանց իրացումը: Այդ իսկ պատճառով ցանկացած ճյուղային կարգավիճակ բնութագրվում է յուրօրինակ՝ կոնկրետ իրավունքի ճյուղի առանձնահատկությամբ պայմանավորված հատկանիշներով:

Ճյուղային-իրավական կարգավիճակը սահմանվում է կոնկրետ ճյուղային իրավունքի նորմերով: «Ֆինանսական-իրավական կարգավիճակ» հասկացությունը ներառում է իրավական կարգավիճակների ամբողջականությունը, որոնցից կարող են օգտվել ֆինանսական իրավունքի սուբյեկտները: Ճյուղային իրավական կարգավիճակը համապատասխան իրավունքի ճյուղի սուբյեկտների՝ իրավունքներով և պարտականություններով պայմանավորված հատկանիշների ամբողջականություն է, որն ընդունվում և երաշխավորվում է պետության կողմից:

«Հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակ» հասկացության սահմանման համար նախ՝ պետք է ճշտել, թե արդյոք այն հանդիսանում է ճյուղային կարգավիճակ: Հարցին լուծում տալու համար պետք է ճշտել հարկային իրավունքի տեղն իրավական համակարգում: Իրավունքի ընդհանուր տեսությունում առավել ընդունելի է այն տարբերակը, ըստ որի՝ հարկային իրավունքը ֆինանսական իրավունքի ենթաճյուղ է, ուստի, հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակը պետք է սահմանել որպես ֆինանսական իրավունքի ճյուղային կարգավիճակ: Բայց, այլ տեսանկյունից նման սահմանումը ոչ հստակ է, քանի որ նման տեսանկյունից քննարկվող եզրույթը սահմանելը հանգեցնում է բյուջետային, դրամական և ֆինանսական կարգավիճակները վերլուծելու և սահմանելու անհրաժեշտության: Հարկային իրավունքը ֆինանսական իրավունքի ենթաճյուղն է, որը առանձնանում է իր կարգավորման յուրահատուկ առարկայով, սուբյեկտների կազմով և իրավասուբյեկտությամբ (վերջինս հանդիսանում է մեզ համար թերևս ամենակարևորը): Այդ առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ հարկային իրավունքը կարգավորում է հարաբերություններ, որոնք պայմանավորված են հարկ վճարողից պետություն ընթացող դրամական շարժի հետ, որը արդեն իսկ իր մեջ ներառում է բյուջետային իրավունքի հարաբերություններ՝ հարաբերություններ պետական վարկավորման, արժեթղթային հարաբերություններ և այլն: Ելնելով ֆինանսական ճյուղային իրավական

կարգավիճակի դրության և նման իրավունքի ճյուղի գոյության առանձնահատկությունից՝ մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակը սահմանել ոչ այնքան ճյուղային, որքան ենթաճյուղային կարգավիճակի դերում: Հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակը պայմանավորված է անհատի ընդհանուր իրավական կարգավիճակով, որը պայմանավորված է նրանով, որ պետությունն ամրագրել է անձի սահմանադրական պարտականությունը՝ վճարելու օրենքով սահմանված հարկեր և տուրքեր: Այլ կերպ ասած, հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակի հիմնական տարրը բխում է անհատի ընդհանուր իրավական կարգավիճակից: Նման դրությունը թույլ է տալիս ներկայացնել հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակի առանձնահատկությունը, որը կայանում է հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակի պարտավորեցնող բնույթով (անձի մոտ ծագում է հիմնական պարտականություն՝ վճարել հարկեր և տուրքեր): Հատկապես այդ հատկությամբ է հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակն առանձնանում սուբյեկտի մյուս ճյուղային կարգավիճակներից (քաղաքացիական, աշխատանքային և այլն): Նման կարգավիճակի հիմնադրության նորմն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, որի վրա կառուցվում է հարկ վճարողների հարկային իրավունքների և պարտականությունների ողջ համակարգը: Մեր կարծիքով, հարկ վճարողների իրավունքների և պարտականությունների մեծ մասը կրում են ամանցյալ բնույթ, քանի որ բխում են հարկ վճարելու պարտականության ուղղակի իրացումից: Դրա համար էլ դժվար է համաձայնել տարածված այն տեսակետին, որ հարկային պարտականությունների իրականացումը հանդիսանում է պետության հարկադրանք, միջամտություն անձի քաղաքացիական իրավունքներին:

Ֆինանսական իրավունքի գիտության մեջ անձի ֆինանսական-իրավական կարգավիճակը սահմանված է Յու. Լ. Սմիրնիկովոյի աշխատությունում. նա դրա բովանդակությունը դիտել է որպես իրավունքների և պարտականությունների ամբողջություն՝ կոնկրետացված ֆինանսական-իրավական առարկայով և սուբյեկտի իրավասություններով (ֆինանսական իրավունքի սուբյեկտների լիազորություններ)¹⁰:

Հետազոտողների մի խումբ արտահայտել է դիրքորոշում, որում ժխտվում է ճյուղային կարգավիճակի գոյությունը: Այսպես, Յ. Ա. Յանպոլսկայան նշում է, որ իրավական կարգավիճակը անձի իրավասուբյեկտությունն է՝ համապատասխան իրավունքներով և պարտականություններով¹¹:

Իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ նման դիրքորոշում արտահայտել է նաև Ն. Վ. Վիտրուկը: Նա առաջ է քաշում այն միտքը, որ. «հենց ընդհանուր դրության սուբյեկտիվ իրավունքներն ու պարտականություններն են սահմանում անձի հիմնական իրավական կարգավիճակը: Կոնկրետ իրավունքների և պարտականությունների խնդիրը ավելի շուտ իրավունքի ճյուղերի խնդիրն է, որով և սահմանվում է տվյալ իրավունքի համակարգում նրա հիմնական դրությունը¹²»: Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս հանգել այն հետևության, որ իրավական կարգավիճակը չի ներառում բոլոր իրավունքները և պարտականությունները, այլ միայն սահմանադրականը (հիմնականը):

Պետք է նշել, որ դժվար է համաձայնել Վիտրուկի տեսակետին, քանի որ իրավունքի տարբեր ճյուղերի գոյությունը պայմանավորում է համապատասխան իրավասուբյեկտության ինստիտուտների գոյություն, տվյալ ճյուղային իրավունքներին և պարտականություններին համապատասխան սուբյեկտի դրություն պետության և հասարակության հետ հարաբերություններում: Ճյուղային իրավահարաբերությունների ծագման, փոփոխման և դադարեցման հիմքը համապատասխան իրավաբանական փաստն է, որը և պայմանավորում է համապատասխան ճյուղային իրավունքների և պարտականությունների, ճյուղային իրավասուբյեկտության գոյությունը: Եվ ճյուղային իրավահարաբերությունների սուբյեկտների իրավական դրությունը ցույց տալու համար անհրաժեշտ է այնպիսի իրավական եզրույթի սահմանում, ինչպիսին ճյուղային կարգավիճակն է:

Ելնելով իրավական կարգավիճակի բովանդակությունից՝ մենք գտնում ենք, որ անհրաժեշտ է առանձնացնել միայն դրա այն տարրերը, որոնք կապ ունեն սուբյեկտի ճյուղային կարգավիճակի հետ, կոնկրետ իրավահարաբերություններում իրավունքները և պարտականությունները, որոնք ձևավորվում են օրենքով սահմանված իրավաբանական փաստերի և իրավասուբյեկտության հիման վրա: Դրա համար էլ հարկ վճարողների հարկային-իրավական կարգավիճակն իր մեջ պետք է ներառի երկու տարրեր՝ հարկային իրավունքներ, պարտականություններ և հարկ վճարողի իրավաբանական պատասխանատվություն: Իրավունքները և պարտականությունները հանդիսանում են ցանկացած սուբյեկտի իրավական կարգավիճակի միջուկը, համապատասխանաբար, հարկային իրավունքները և պարտականությունները հանդիսանում են հարկ վճարողի հարկային-իրավական կարգավիճակի հիմնական տարրը, որոնք պայմանավորում են հարկային իրավունքի սուբյեկտի դրությունը և դերը հասարակությունում, նրա իրա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վաբանական ազատության և պատասխանատվության սահմանը, հնարավոր և պարտավորական գործունեությունը:

Հարկային իրավունքի սուբյեկտների իրավունքների և պարտականությունների խնդիրը (գիտական գրականության մեջ ոչ հաճախ օգտագործվում է «սուբյեկտիվ իրավունքներ» և «իրավաբանական պարտականություն») ուշադրության է արժանացել և արժանանում ինչպես իրավաբանական գրականությունում, այնպես էլ իրավական պրակտիկայում: Սուբյեկտիվ իրավունքների վերաբերյալ իրավաբանական գրականության մեջ կան տարբեր մոտեցումներ: Մասնավորապես, Ն. Վ. Վիտորուկն առանձնացնում է «սուբյեկտի իրավունքի» երեք հիմնական հասկացություն: Առաջինը՝ սուբյեկտիվ իրավունքը լայն իմաստով նշանակում է այն ամենը, ինչն անձի համար սահմանված է իրավական նորմերով (օբյեկտիվ իրավունք) և բնութագրում է նրան՝ որպես իրավունքի սուբյեկտ (իրավունք, պարտականություն, օրենսդրական շահեր, իրավունակություն, գործունակություն, դեղիկտունակություն): Երկրորդ՝ սուբյեկտիվ իրավունքն իրավական նորմերով նախատեսված անձի իրավունքների ամբողջությունն է: Եվ երրորդ՝ դա իրավունքների ամբողջությունն է, որոնք ձեռք են բերվում և իրականացվում անհատի կողմից կոնկրետ իրավահարաբերությունների շրջանակներում¹³:

Սույն աշխատությունում ուսումնասիրվելու են հարկային սուբյեկտիվ իրավունքները, որոնք ամրագրված են հարկային իրավական նորմերով, քանի որ հենց դրանք են կազմում հարկային-իրավական կարգավիճակի բովանդակությունը:

Դիտարկվող եզրույթի էության բացահայտման համար անհրաժեշտ է նշել, որ սուբյեկտիվ իրավունքների գոյությունը պայմանավորված է պետական իշխանության քաղաքական կարգով, որով և որոշվում է հասարակական իրավահարաբերությունների մասնակցության իրավաբանական հնարավորությունների սահմանները¹⁴: Սուբյեկտիվ իրավունքի գոյությունը շրջագծում է ազատ վարքի սահմանները, վերացնում ամենաթողությունը (անարխիան), որի արդյունքում հասարակությունում ամրապնդվում է օրինականությունը և իրավակարգավորումը: Այսինքն՝ սուբյեկտիվ իրավունքի գոյությունը հանգում է հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման, որին հետևում է պետության կողմից հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման կառուցակարգերի (մեխանիզմների) ներդրում, սուբյեկտիվ իրավունքների զարգացում, դրանց ամրապնդում և պաշտպանություն: Հատկանշական է, որ սուբյեկտիվ իրավունքի օգնությամբ տեղի է ու-

նենում հանրային և մասնավոր շահերի զուգակցում, որում և սահմանափակվում է դրանց գոյությունը:

Սուբյեկտիվ իրավունքի հասկացության բացահայտումը պահանջում է այն դիտարկել նաև կառավարչական մարմինների հնարավոր վարքագծի հետ համատեղ: Վերլուծելով քննարկվող հարցին առնչվող հիշյալ տեսակետը՝ կարելի է անել ներքոշարադրյալ ենթադրությունը: Առաջին. հարկային իրավունքի սուբյեկտիվ իրավունքների մեծ մասն իրացվում է կառավարման ակտիվ վարքի դրսևորման գործընթացում¹⁵: Երկրորդ. անհատն ունի հնարավորություն բավարարել սեփական հետաքրքրությունները համապատասխան այն միջոցների հաշվին, որոնք սահմանափակվում են ուրիշ անձնաց վարքագծով: Այլ կերպ ասած, նրա մոտ առկա է իրավունք, որը սահմանափակվում է մյուսի պարտականությամբ: Այն հանդես է գալիս որպես պահանջ՝ առաջադրված իրավասու պարտավոր սուբյեկտին՝ իրականացնելու համապատասխան գործողությունը կամ ձեռնպահ մնալու որևէ գործողության կատարումից: Դա իրավաբանական դրություն է, որը կրում է օժանդակող բնույթ կամ ունենում է մեծ նշանակություն կառավարման համար, քանի որ դրա օգտագործմամբ է հնարավոր հասնել իշխանության¹⁶: Երրորդ. սուբյեկտիվ իրավունքների կրողը, երբ նա ոչ իր կամքով չի կարողանում իրականացնել իր վրա դրված պարտականությունը, իրավունք ունի օգտագործել պետական հարկադրանքի մեխանիզմը, որը հանդիսանում է վարքի պատշաճ դրսևորման հիմք: Պաշտպանության մասն հնարավորությունը կոչվում է պահանջ¹⁷: Պետք է ուշադրություն դարձնել, որ հարկադրական վերաբերմունքը ցուցաբերում են հենց պետությունը, նրա մարմինները, որոնք օժտված են պետական-հարկադրական ազդեցությամբ: Պահանջատիրական հնարավորությունն առանձնացնում է սուբյեկտիվ իրավունքները մյուս իրավական հնարավորություններից¹⁸:

Սուբյեկտի պարտականությունը իրավական նորմերում սահմանվում է որպես իրավաբանական պարտականություն: Այնպես, ինչպես սուբյեկտիվ իրավունքը, իրավաբանական պարտականությունը պետության և իրավունքի տեսության մեջ սահմանվում է տարբեր կերպ: Մի դեպքում այն դիտարկվում է որպես «օրենքով սահմանված հստակ չափանիշներին համապատասխան վարքագիծ, որն ուղղված է հասարակության և անհատի հետաքրքրությունների բավարարմանը»¹⁹, մեկ այլ դեպքում՝ որպես «անձի պահանջներով պայմանավորված և երաշխավորված վարքագիծ, որի իրականացման երաշխիքները սահմանված են իրավունքի նորմերով»²⁰: Ընդունվում է նաև այն տեսա-

կետը, որ դա պարտավոր անձի անհրաժեշտ վարքագիծն է, որն իրավունքի սուբյեկտը պետք է դրսևորի համապատասխան հասարակական հարաբերություններում²¹ :

Արդյունքում կարելի է ներկայացնել իրավաբանական պարտականության հետևյալ բնութագիրը: Իրավաբանական պարտականությունն ուղղված է բոլոր անձանց կամ դրանց որոշ շրջանակի, որոնք, լինելով իրավաբանական պարտականության կրող, պետք է դրսևորեն համապատասխան վարքագիծ: Իրավաբանական պարտականության գոյության պայմաններում անձը չի կարող գործել իր հայեցողությամբ՝ հրաժարվելով օրենքով սահմանված վարքագծի դրսևորումից, հակառակ դեպքում նրա նկատմամբ կարող է կիրառվել պետական հարկադրանքի միջոց (իրավական պահանջի խախտողը կհարկադրվի կատարելու իրավունքի նորմով սահմանված իր պարտականությունը, բացի դրանից, նրա նկատմամբ կկիրառվեն պատժի որոշ միջոցներ): Այսինքն՝ սուբյեկտիվ իրավունքն իրավաբանական պարտականությունից հիմնականում տարբերվում է նրանով, որ վերջինս պետք է իրականացվի անկախ սուբյեկտի ցանկությունից: Ի վերջո, իրավունքի մեկ սուբյեկտի իրավաբանական պարտականության իրականացումը թույլ է տալիս իրավունքի մեկ այլ սուբյեկտի իրականացնել իր սուբյեկտիվ իրավունքը:

Իրավաբանական պարտականությունն էական նշանակություն ունի նաև պետության համար, քանի որ այն կապ է հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման համակարգային տարրերի մեջ, պարտավոր է ապահովել ընդհանուր և անհրաժեշտ վարքագծի չափանիշ, ժողովրդավարություն, բարոյախոսության միջավայրի կանոնակարգման և քաղաքացիների իրավական գոյության ապահովման միջոց, օրինականության ամրապնդման, իրավակարգավորման, կարգապահության և կանոնակարգման հիմք, իրավունքի գոյության հիմնական երաշխիք²² : Իրավաբանական պարտականության օգնությամբ պետությունը որոշում է իր խնդիրների շարքը:

Սուբյեկտիվ իրավունքի և իրավաբանական պարտականության կապն ակնհայտ է. դրանք հանդիսանում են դիալեկտիկ ամբողջականության անբաժանելի մասեր²³ , իրավահարաբերության բովանդակության հիմնական տարրեր²⁴ :

Ուսումնասիրելով սուբյեկտիվ իրավունքի բարդ կառուցվածքը՝ կարելի է առանձնացնել նաև իրավաբանական պարտականության տարրերը:

Իրավաբանական պարտականությունը կարող է դրսևորվել ինչպես ակտիվ, այնպես էլ պասիվ վարքագծի միջոցով: Իրավաբանական պարտականությունը հիմնականում ենթադրում է որոշ-

ակի գործողության իրականացում, իսկ որոշ դեպքերում էլ այն պահանջում է ձեռնպահ մնալ որևէ գործողության կատարումից²⁵ :

Այժմ սուբյեկտիվ իրավունքի և իրավաբանական պարտականության մասին ընդհանուր տեսական հասկացությունների հիման վրա կարելի է ներկայացնել հարկ վճարողների հարկային իրավունքները և պարտականությունները, որոնք հանդիսանում են հարկ վճարողների իրավական կարգավիճակի հիմնական տարրերը՝ ամրագրված ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ հարկային օրենսդրությամբ, ՀՀ-ի կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերով:

Հարկային իրավունքների և պարտականությունների հիմնական մասը պատկանում է ինչպես կազմակերպություն, այնպես էլ ֆիզիկական անձ հարկ վճարողներին: Այսինքն՝ այդ իրավունքերը և պարտականությունները հանդիսանում են հարկ վճարողի իրավական կարգավիճակի հիմնական տարրերը: Հարկ վճարողների իրավունքների և պարտականությունների ընդհանուր սուբյեկտային մոտեցում ցուցաբերվում է նաև ՀՀ հարկային օրենսդրությունում, որում հարկ վճարողի տեսակային հիմքով իրավունքի կամ պարտականության տարբերակում կատարված չէ:

Ինչպես նշվեց վերևում, ՀՀ օրենսդրությամբ հարկ վճարողների հիմնական իրավունքները և պարտականություններն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրությամբ, «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքով, «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման անցկացման մասին» ՀՀ օրենքով: Հարկ վճարողի հիմնական պարտականությունը սահմանված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, այն է՝ վճարել հարկեր: Հարկեր վճարելու պարտականությունը հարկ վճարողի հիմնական պարտականությունն է, որը հանդիսանում է առաջնային և կատարում է իրավական կարգավիճակի կառուցվածքային հիմնական տարրի դեր: Հարկ վճարողի մյուս պարտականությունները բխում են նշված ընդհանուր պարտականությունից և կոչված են ապահովելու հենց դրա իրականացումը: Հարկ վճարողների պարտականությունների հիմնական մասն իրացվում է այս կամ այն պետական (տարածքային) մարմինների հետ հարաբերություններում:

Հարկ վճարողի իրավունքների և պարտականությունների հետազոտումը պահանջում է առանձնացնել նրանց տարբեր տեսակները:

Ընդհանուր առմամբ, պայմանավորված սուբյեկտի պարտականությունների իրականացման ձևով, կարելի է առանձնացնել հարկ վճարողների պարտականությունների երկու խումբ. սուբյեկտի ակտիվ վարքի դրսևորմամբ արտահայտված պար-

www.journal.lawinstitute.am

տականություններ (օրինակ՝ հարկ վճարելու պարտականության իրականացում), սուբյեկտի պասսիվ վարքի դրսևորմամբ արտահայտված պարտականություններ (օրինակ՝ չմիջամտել հարկային մարմինների՝ իրենց ծառայողական պարտականություններն իրականացնելու ընթացքին):

Հարկ վճարողների իրավունքների ոլորտում կարելի է առանձնացնել իրավունքների հետևյալ տեսակները.

1. սեփական գործունեությանն առնչվող իրավունքներ. հարկային իրավահարաբերություններում իր շահերն իր ներկայացուցչի միջոցով իրականացնելու, հարկային մարմիններ և այլ իրավասու անձանց ճշգրտված հարկային հաշիվներ ներկայացնելու, ոչ իրավաչափ ակտերի պահանջները չկատարելու, հարկային մարմինների և նրանց իրավասու անձանց հարկային օրենսդրությամբ չնախատեսված պահանջները չկատարելու և այլ իրավունքներ,

2. հարկային կամ այլ իրավասու մարմնի առնչվող իրավունքներ. հարկային մարմնի իրավասու անձին հարկերի և տուրքերի մասին օրենսդրությանը համապատասխան գործելու պահանջ ներկայացնելու, հարկային գաղտնիքը պահպանելու պահանջներ, ստուգում իրականացնելու ամբողջ ընթացքում կարգուկանոնն ապահովելու, հարկային մարմինների ոչ օրինական որոշումները կամ դրանց իրավասու անձանց ոչ օրինական գործողությունները (անգործությունը) բողոքարկելու և այլ իրավունքներ: Մեր կարծիքով, իրավագործությունների այդ խմբում պետք է ներառել նաև գործող հարկերի և տուրքերի մասին հարկային մարմիններից անվճար տեղեկատվություն ստանալու, հարկային և այլ իրավասու պետական մարմիններից հարկերի և տուրքերի մասին օրենսդրության խնդրահարույց հարցերի մասին պաշտոնական պարզաբանում ստանալու, հարկային արտոնություններից օգտվելու՝ հարկի վճարից ազատում, չափի նվազեցում, վճարման ժամկետի հետաձգում, տարաժամկետում, հարկային կրեդիտ կամ ներդրումային հարկային վարկ ստանալու, հարկից, տուրքից, նշանակված տույժից, տուգանքից ավելի վճարված գումարը հետ ստանալու, հարկային ստուգման ակտի օրինակը և հարկային մարմնի որոշման պատճենը ստանալու իրավունքները: Չնայած այն հանգամանքին, որ նորմատիվ ակտերով այդ իրավունքները հստակ կանոնակարգված չեն, այնուամենայնիվ, իրավասությունների այդ շրջանակը հնարավորություն է տալիս հարկ վճարողներին հանդես գալու իրավասու մարմիններում և իրականացնելու իրենց իրավունքների և օրինական շահերի հավուր պատշաճի պաշտպանություն:

Վերոշարադրյալի հիման վրա պետք է ներկայացնել նաև հարկ վճարողների իրավունքների առավելությունը հարկային մարմինների իրավունքների նկատմամբ. այսպես, եթե վերջիններիս համար սահմանված իրավունքը հանդիսանում է նաև նրանց վրա դրված պարտականություն (օրինակ, հարկային մարմինների իրավունքը փնտրելու չգրանցված գործունեության ծավալման դեպք, որը միաժամանակ հանդիսանում է նրանց պարտականությունը), ապա հարկ վճարողն օժտված է համապատասխան իրավունքով իր դասական նշանակությամբ, այսինքն՝ իրավունքներով՝ առանց պարտավորական ծանրաբեռնվածության²⁶:

Բացի դրանից, պետք է նշել, որ հարկ վճարողի որոշ իրավունքներ և պարտականություններ ունեն բարդ կառուցվածք, բաղկացած են համապատասխանաբար մի քանի իրավունքներից և պարտականություններից:

Օրինակ, Ս. Վ. Կարասևան գտնում է, որ հարկ վճարելու պարտավորության կատարումն իր մեջ ներառում է երկու պարտականություն. պարտականություն՝ վճարելու սահմանված հարկի գինը և պարտականություն այն վճարելու նախատեսված (սահմանված) ժամկետում²⁷: Ս. Գ. Պեպելյանն այդ նույն պարտավորությանը ներկայացնում է չորս տարրի միասնության տեսքով՝ որպես հարկի արժեքը ճիշտ հաշվելու, այդ արժեքն ամբողջ ծավալով վճարելու, վճարումն իր ժամանակին կատարելու, հարկերը սահմանված հերթականությամբ վճարելու պարտականություններ²⁸:

Նմանատիպ օրինակ կարելի է բերել նաև հարկ վճարողի իրավունքի վերաբերյալ: Այսպես, հարկային արտոնությունից օգտվելու իրավունքն իր մեջ ներառում է հարկային մարմիններին տեղեկացնելու սահմանված արտոնությունը ստանալու և նյութական բարիք ստանալու իրավունք՝ խնայողական տեսքով հարկային վճարի իրականացման ընթացքում:

Հարկ վճարողի սուբյեկտիվ իրավունքների և իրավաբանական պարտականությունների հիմնական տարբերակիչ առանձնահատկությունների ընդգծումը ենթադրում է դրանց դասակարգման իրականացում: Հարկ վճարողների պարտականություններն օրենսդրի կողմից բաժանվում են ընդհանուրի և հատուկի՝ կազմակերպության և անհատ ձեռնարկատերերի պարտականությունների: Իսկ ահա իրավունքների մասով նման դասակարգումը բացակայում է:

Հարկ վճարողների իրավունքները կարելի է բաժանել հետևյալ հիմնական տեսակների.

1. բոլոր սուբյեկտների համար ընդհանուր իրավունքներ,
2. հարկ վճարող ֆիզիկական անձանց վերա-

բերող իրավունքներ,

3. հարկ վճարող կազմակերպություններին վերաբերող իրավունքներ:

Ինչպես արդեն նշվեց, հարկ վճարողների հիմնական պարտականությունները կարելի է բաժանել երկու մասի՝ հիմնական և ածանցյալ: Ըստ որում, հիմնական պարտականությունը հանդիսանում է օրենքով սահմանված հարկերը և տուրքերը վճարելու պարտականությունը, իսկ մյուս բոլոր պարտականությունները համարվում են ածանցյալ: Ս. Գ. Պեպելյանը հարկ վճարողների բոլոր պարտականությունները բաժանում է հիմնականի և երկրորդականի: Հիմնականները այն պարտականություններն են, որոնք կապված են հարկային բազայի կառուցման, հաշվարկման և հարկի ու տուրքի վճարման հետ. այդպիսիք են հարկեր և տուրքեր վճարելու պարտականությունը, մուտքերի, շարժի, հարկահավաքման օբյեկտի հաշվարկման կանոնակարգումը, անհրաժեշտ տեղեկություններ և հարկային հայտարարություններ ներկայացնելը և այլն: Երկրորդականներին են վերաբերում հարկային մարմիններում հաշվառման կանգնելու պարտականությունը, հարկ վճարողների հարկային մարմիններում իր կարգավիճակի փոփոխության վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրումը, հարկահավաքմանը վերաբերող փաստաթղթեր պահելը, հարկային մարմիններին փաստաթղթեր և տեղեկություններ ներկայացնելը, իրավասու անձանց և հարկային մարմինների՝ օրենքով սահմանված գործունեությանը չմիջամտելը: Այսինքն, դրանք պարտականություններ են, որոնք կապված են հիմնական պարտականությունների իրականացման ապահովման հետ²⁹:

Նման դասակարգում առկա է նաև հարկ վճարողների իրավունքների մասով: Այսպես, ըստ նույն հեղինակի՝ հարկ վճարողների հիմնական իրավունքներն են տեղեկատվության ազատության, հարկային մարմիններից հարգալից և բարյացկամ վերաբերմունքի, անաչառ օրենքի ընդունման, բարեխիղճ գործունեության ճանաչման, կանֆիդենցիալ և իր գործունեությանը միջամտելու անթույլատրելիության, վեճերի արդարացի վերանայման, հարկային օրենսդրությունում բախումները (կոլիզիաները) հարկ վճարողների օգտին մեկնաբանելու իրավունքները: Թվարկվածներից վերջին իրավունքը հեղինակը դիտարկում է ամենակարևորը, իսկ մնացած բոլոր իրավունքները՝ երկրորդական³⁰:

Հարկ վճարողների իրավունքների իրականացման մեխանիզմի հիման վրա առանձնացվել են հարկ վճարողի վերացական և փոխկապակցված իրավունքներ: Վերացական իրավունքին առնչվում են այն իրավունքները, որոնցից սուր-

յեկաներն օգտվում են իրենց հայեցողությամբ: Այդ իրավունքների իրականացման ընթացքում հանրային սուբյեկտները պարտավոր են հարկ վճարողների համար ապահովել անհրաժեշտ պայմաններ և չմիջամտել դրանց իրականացմանը: Նման իրավունքներ են՝ հարկերի և տուրքերի մասին սպառիչ տեղեկատվություն ստանալու, հարկային գաղտնիքին հետևելու, հարկային և դատական ներման, իր գործունեության հարկային պլանավորում իրականացնելու և այլ իրավունքներ: Իսկ փոխկապակցված հարկային իրավունքներն իրականացվում են հարկային հարաբերությունների մասնակից պետական մարմինների կողմից ընդունված իրավական ակտերի միջոցով, քանի որ նրանց իրականացումը գտնվում է նման մարմինների հսկողության ներքո: Փոխկապակցված իրավունքներ են սահմանված հարկային արտոնությունից օգտվելու, ավելին հաշվարկված և այլ հարկային հաշիվներին վճարված հարկերը հետ ստանալու իրավունքները³¹:

Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսդրությունում հարկ վճարողների իրավունքների և պարտականությունների միայն որոշ մասն է ուսումնասիրված, իսկ դրանց զգալի մասն օրենսդրական մակարդակում մնացել է չուսումնասիրված, ինչը հարկային իրավունքի գիտության ոլորտում հակասական կարծիքների տեղիք է տալիս:

Մեր կարծիքով, հարկահավաքումը հանդիսանում է հարկ վճարողի օրինական շահը թեկուզև այն բանի համար, որ նման իրավունքը հարկային օրենսդրությամբ ուղղակիորեն նախատեսված չէ:

Վերոթվարկված գիտական կարծիքների հիման վրա կարելի է ներկայացնել հարկ վճարողների իրավունքների և պարտականությունների ներքոհիշյալ դասակարգումը:

Հարկ վճարողների հարկային հարաբերությունների այլ սուբյեկտների հետ հարաբերությունների հիման վրա կարելի է առանձնացնել նրանց հետևյալ հիմնական իրավունքները և պարտականությունները.

1. հարկային մարմիններին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ,
2. իրավապահ մարմիններին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ,
3. ՀՀ ֆինանսների նախարարությանը և ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ,
4. հարկային իրավահարաբերություններին մասնակցող բանկերին և այլ վարկային կազմակերպություններին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ,
5. հարկային գործակալներին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ,

6. հարկ վճարողների ներկայացուցիչներին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ,

7. հարկային խորհրդատուներին, ստուգողներին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ:

Նշված սուբյեկտների հետ հարկ վճարողը կարող է առնչվել հարկ վճարելու իր հիմնական պարտականությունն իրականացնելու ընթացքում: Որպեսզի հարկ վճարողների և մյուս սուբյեկտների փոխգործակցությունը լինի արդյունավետ, անհրաժեշտ է իրավահարաբերությունների մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների հստակ սահմանում: Հարկ վճարողների իրավունքների և պարտականությունների նման դասակարգումը թույլ է տալիս վեր հանել տվյալ համակարգում իրավունքների և պարտականությունների «թույլ տեղերը», ինչը հնարավորություն է տալիս մշակել դրանց կանոնակարգման մեխանիզմներ:

Հարկ վճարողների իրավունքների և պարտականությունների դասակարգումը թույլ է տալիս հետևություն անել առ այն, որ ՀՀ հարկային օրենսդրությամբ կանոնակարգված են հիմնական այն հարաբերությունները, որոնք առնչվում են հարկային մարմիններին: Դրա ապացույցն այն փաստն է, որ բոլոր իրավունքները և պարտականությունները, որոնք սահմանված են ՀՀ հարկային օրենսդրությամբ, կանոնակարգում են հենց այդ խումբ հարաբերությունները:

Միևնույն ժամանակ, հարկ վճարողների և իրավունքի մյուս սուբյեկտների հարաբերությունների իրավական կարգավորումը բավականին թույլ է կամ էլ գործնականում չկարգավորված: Վերջիններիս խմբին կարելի է դասել հարկ վճարողների այն իրավունքները և պարտականությունները, որոնք առնչվում են հարկային խորհրդատուներին, ստուգողներին: Բավական է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս օրենք չի ընդունվել հարկային խորհրդատուների մասով, ավելին, հարկային օրենսդրությամբ անգամ հիշատակում չկան նման իրավական ինստիտուտի գոյության մասին, որի անհրաժեշտությունը վաղուց զգացվում է: Հարկային խորհրդատուների մասին, որպես հարկային հարաբերությունների մասնակիցների, հիշատակվում է միայն հարկային իրավունքի գիտության մեջ³²:

Հարկ վճարողների այս կամ այն սուբյեկտի հետ փոխազդեցության հիման վրա կարելի է առանձնացնել «ուղղահայաց» և «հորիզոնական» իրավունքներ և պարտականություններ: Առաջինները հարկ վճարողների իրավունքներն ու պարտականություններն են, որոնք առնչվում են պետության հետ: Երկրորդները առնչվում են բոլոր այն սուբյեկտներին, որոնց հետ հարկ վճարողը չի

առնչվում «իշխանա-ենթակայական» սկզբունքով: Այդ սուբյեկտների շարքին կարելի է դասել բանկերին և այլ վարկային կազմակերպություններին, հարկային գործակալներին, հարկահավաքներին, հարկ վճարողների ներկայացուցիչներին, ստուգողներին, հարկային խորհրդատուներին:

Հարկ վճարողների «ուղղահայաց» իրավունքները և պարտականությունները, իրենց հերթին, կարելի է բաժանել երկու խմբի.

1. պետությանը (տարածքային միավորումներին) առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ,

2. պետական (տարածքային) մարմիններին առնչվող իրավունքներ և պարտականություններ:

Առաջին խմբին առնչվում է հարկերն ու տուրքերը վճարելու պարտականությունը և իրավունքը՝ պահանջել փոխհատուցում հարկային մարմինների ոչ օրինական ակտերի կամ գործողությունների արդյունքում պատճառված վնասի համար: Երկրորդ խմբին են պատկանում հարկ վճարողների իրավունքների և պարտականությունների հիմնական մասը. տեղեկատվություն ստանալու, հարկային գաղտնիքը պահպանելու պահանջ ներկայացնելու իրավունքները, հարկային մարմիններին և նրանց լիազորված անձանց փաստաթղթեր ներկայացնելու, հարկերի, տուրքերի մասին օրենքների պահանջները կատարելու և այլ իրավունքներն ու պարտականությունները:

Անհրաժեշտ է առանձնացնել նաև՝

1. իրավունքներ և պարտականություններ, որոնք սահմանվել են բոլոր կամ որոշ շրջանակի հարկ վճարողների համար,

2. իրավունքներ և պարտականություններ, որոնք սահմանվել են կոնկրետ հարկային պարտավորության իրականացման հետ կապված հարաբերությունների կարգավորման համար: Ընդ որում, այս դեպքում չափանիշները սահմանվում են իրավունքների և պարտականությունների ընդհանրության հիման վրա:

Հնարավոր է նաև առանձնացնել հարկային իրավունքներ և պարտականություններ, որոնք պատկանում են բացառապես հարկ վճարողներին, ինչպես նաև իրավունքներ և պարտականություններ, որոնք պատկանում են ինչպես հարկ վճարողներին, այնպես էլ հարկային իրավունքի այլ սուբյեկտներին: Վերջին խմբին կարող են դասվել հարկային մարմինների ոչ օրինական որոշումները վիճարկելու իրավունքը, ինչպես նաև պարտավոր անձնաց գործողությունը (անգործությունը) բողոքարկելը: Այն պատկանում է ինչպես հարկ վճարողներին, այնպես էլ հարկային գործակալներին և այլոց:

Վերը շարադրվածի հիման վրա կարելի է ներ-

կայացնել հարկ վճարողների իրավունքի և պատակաստանության հետևյալ սահմանումները. հարկ վճարողի իրավունքը հարկային իրավական նորմով նրան տրված վարքագծի թույլատրելի սահմանն է, որի շրջանակներում վերջինս կարողանում է ընտրություն կատարել հասարակական հարաբերություններում՝ այս կամ այն վարքագծի դրսևորման համար, իսկ հարկ վճարողի պարտականությունը նրան վերապահված հարկ վճարելու ու այդ գործընթացի առնչությամբ սահմանված և պարտադիր կատարման ենթակա վարքագծի շրջանակն է:

Հարկ վճարողի իրավական կարգավիճակի տարր է հանդիսանում նաև հարկ վճարողի իրավաբանական պատասխանատվությունը: Իրավաբանական պատասխանատվության հասկացության սահմանման խնդիրն ինչպես իրավունքի ընդհանուր տեսությունում, այնպես էլ ճյուղային իրավաբանական գիտություններում զբաղեցնում է կարևոր տեղ: Հարկ է նշել, որ իրավաբանական պատասխանատվության հարցի վերաբերյալ չկա միատեսակ մոտեցում, բացակայում է նաև դրա հասկացության սահմանման միանշանակությունը: Իրավաբանական գրականության մեջ այդ եզրույթի վերաբերյալ առկա է երկու հիմնական մոտեցում. այն դիտարկվում է բացասական և դրական տեսանկյուններով: Բացասական տեսանկյունից իրավաբանական պատասխանատվությունը պատասխանատվություն է հարկադրանքի իմաստով, այսինքն՝ իրավունքի նորմի խախտման (հակաիրավական վարքի) համար հարկադրանքի միջոցի կիրառում է: Դրական տեսանկյունից դա ներկա և ապագա վարքի կանոնակարգման հիմք է, որը իրավունքի սուբյեկտը ցուցաբերում է իր գործունեության ընթացքում³³:

Իրավաբանական պատասխանատվությունը ցանկացած մարդկային հասարակության իրավակարգի ամրապնդման համար անհրաժեշտ տարր է, որն ապահովում է անհատի թույլատրելի վարքի դրսևորումը³⁴: Իրավաբանական պատասխանատվության ավելի ամբողջական բնութագրման համար պետք է իրականացնել նրա գործառնությունների բացահայտում: Առանձնացվում է իրավաբանական պատասխանատվության հինգ հիմնական գործառնություն՝ նախազուշական, կարգավորող, պատժիչ, վերականգնողական և դաստիարակչական³⁵: Նախազուշական գործառնություն ուղղված է վերացնելու հակահասարակական վարքագիծը: Այն կոչված է ամրապնդելու, կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները և ապահովելու դրանց շարժը թույլատրման, արգելքի, պարտավորեցման և խրախուսման միջոցով: Պատժիչ գործառնությունը սուբյեկտի իրավախախտման համար վրա հասնող համապատասխան ներգործությունն է,

որը ներառում է նախազուշացումը, անձնական կամ գույքային գրկանքի բնույթը: Իրավաբանական պատասխանատվության վերականգնողական գործառնությունը գոյություն ունի անձի գիտակցության և վարքի մեջ, որոնք սուբյեկտի վարքում ամբողջությամբ ի հայտ են գալիս պարզ հասարակական հարաբերություններում, իրավունքի սուբյեկտների իրավական կարգավիճակում: Եվ, վերջապես, դաստիարակչական գործառնությունը կոչված է ազդելու անհատական և հասարակական իրավագիտակցության վրա, որը ներառում է իրավագիտակցության կանոնակարգումը, իրավական մշակույթի ձևավորումը, իրավագիտակցությունից իրավական նիհիլիզմը հանելը:

Հատկանշական է, որ իրավական պատասխանատվությունը դրսևորվում է անհատի վարքի ճանաչման մեջ: Դրա համար իրավաբանական պատասխանատվությունն ինչպես բացասական, այնպես էլ դրական առումով հանդիսանում է հարկ վճարողի իրավական կարգավիճակի պատադիր տարր:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարելի է տալ հարկային իրավական պատասխանատվության հետևյալ սահմանումը. հարկային իրավական պատասխանատվությունը հարկային իրավունքի նորմերով սահմանված դեպքերում, կարգով և պայմաններում պետական իրավասու մարմնի կողմից հարկային իրավախախտման համար վրա հասնող պետական հարկադրանքի միջոցն է:

Վերոթվարկվածների հիման վրա կարելի է անել հաջորդ եզրահանգումը: Կարգավիճակներից մեկը, որը մտնում է ֆինանսական իրավական կարգավիճակի եզրույթի համալիր կազմի մեջ, հարկ վճարողի իրավական կարգավիճակն է: Հատկանշական է, որ հարկ վճարողի իրավական կարգավիճակը կապված է ֆինանսական-իրավական կարգավիճակի հետ, որոնք հարաբերակցվում են որպես մաս և ամբողջություն:

Հաշվի առնելով ներկայիս հարկային օրենսդրական խնդիրները՝ նպատակահարմար ենք համարում տալ նաև հարկ վճարողի ընդհանուր իրավական կարգավիճակի հասկացությունը. հարկ վճարող յուրաքանչյուր ֆիզիկական անձ կամ կազմակերպություն ունի իր առանձնահատուկ, անկրկնելի և (կամ) միայն իրեն վերապահված հարկային իրավունքներ, պարտականություններ և պատասխանատվության միջոցներ, որոնք իրենց ամբողջության մեջ հանդիսանում են համապատասխանաբար հարկ վճարող ֆիզիկական անձի կամ կազմակերպության հարկային իրավական կարգավիճակը:

- ¹ Տ՛ւ Նոգինա Օ. Ա. Правовая природа государственных внебюджетных фондов в Российской Федерации, Правоведение, 1996, N 4, С. 63-67: Матузов Н. И., Правовой статус личности: понятие, структура, виды. Теория государства и права, Саратов, 1995, С. 201.
- ² Տ՛ւ Воротников А. А. Свобода, право, личность: проблемы теории, вопросы теории государства и права, М, 1978, С. 63-67.
- ³ Տ՛ւ Витрук Н. В. Основы правового положения личности в социалистическом обществе, М., 1979, С. 103-110:
- ⁴ Տ՛ւ Нарутто С. В. Конституционно-правовой статус субъекта: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук., М., 1997, С. 3-8:
- ⁵ Տ՛ւ Алехин А. П. Административно-правовой статус производственного предприятия, объединения как звена системы отраслевого управления (вопросы теории) Автореф. дис. ... канд. юрид. наук., М., 1980, С. 3-7.
- ⁶ Տ՛ւ Матузов Н. И. Правовой статус личности: понятие, структура, виды// Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько, Саратов, 1995, С. 205.
- ⁷ Տ՛ւ Богданова Н. А. Система науки конституционного права, М., 2001, С. 66-72.
- ⁸ Տ՛ւ Курс лекций/ Под ред. Матузов Н. И. и Малько А. В. Теория государства и права, Саратов, 1995, 269 стр.
- ⁹ Տ՛ւ Смирников Ю. Л. Финансово-правовой статус субъектов., Дисс... канд. юрид. наук., М., 2001, С. 15.
- ¹⁰ Տ՛ւ Смирникова Ю. Л. Финансово-правовой статус субъекта Российской Федерации//Журнал Российского права, 2002, N 6, С. 39-45.
- ¹¹ Տ՛ւ Ямпольская Ц. А. О субъективных правах советских граждан и их гарантиях: Сборник вопросов сов. гос. и права, М., 1959, С. 162.
- ¹² Տ՛ւ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе, М., юрид., лит., 1979, С. 27.
- ¹³ Տ՛ւ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе, М., юрид., лит., 1979, С. 119-120.
- ¹⁴ Տ՛ւ Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений, М., 1961, С. 117.
- ¹⁵ Տ՛ւ Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права, Саратов, 1972, С. 106.
- ¹⁶ Տ՛ւ Алексеев С. С. Теория государства и права., курс лекций/ под ред. Матузов Н. И. и Малько А. В., М., 1997, С. 118.
- ¹⁷ Տ՛ւ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права, Саратов, 1972, С. 115.
- ¹⁸ Տ՛ւ Матузов Н. И. Правовая система и личность, Саратов, 1987, С. 101.
- ¹⁹ Տ՛ւ Матузов Н. И. Правовая система и личность, Саратов, 1987, С. 113-115.
- ²⁰ Տ՛ւ Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе, М., 1979, С. 147.
- ²¹ Տ՛ւ Толстой Ю.К. Теории правоотношений, М., 1959, С. 46.
- ²² Տ՛ւ Матузов Н. И. Правовая система и личность, Саратов, 1987, С. 144.
- ²³ Տ՛ւ Матузов Н. И. Правовая система и личность, Саратов, 1987, С. 145.
- ²⁴ Տ՛ւ Алексеев С. С. Общая теория права., М., 1982, Т., 2, С.125.
- ²⁵ Տ՛ւ Алексеев С. С. Общая теория права., М., 1982, Т., 2, С. 145.
- ²⁶ Տ՛ւ Карасева М. В. Налоговое законодательство и правосубъектность физического лица. Хозяйство и право, М., 1996, С. 214, 219.
- ²⁷ Տ՛ւ Карасева М. В. Налоговое законодательство и правосубъектность физического лица. Хозяйство и право, М., 1996, С. 216.
- ²⁸ Տ՛ւ Пепеляев С. Г. Налоговое право: Учебное пособие ред., М., 2000, С.168.
- ²⁹ Տ՛ւ Пепеляев С. Г. Налоговое право: Учебное пособие ред., М., 2000, С.165-167.
- ³⁰ Տ՛ւ Пепеляев С. Г. Налоговое право: Учебное пособие ред., М., 2000, С.169-170.
- ³¹ Տ՛ւ Винницкий Д. В. Субъекты налогового права, М, 2000, С. 82-83.
- ³² Տ՛ւ օրհիւսւղ, Пепеляев С. Г. Налоговое право: Учебное пособие ред., М., 2000, С.155.
- ³³ Տ՛ւ Шиндяпина М. Д. Стадии юридической ответственности: Учебное пособие., М., 1998, С. 6-7.
- ³⁴ Տ՛ւ Кучинский В. А. Юридическая ответственность и правоотношения: проблемы соотносимости, М., 2007, С.155.
- ³⁵ Տ՛ւ Трофимова М. П. Функции юридической ответственности: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук., Саратов, 2000, С. 4-5.

Тамара Григорян

Соискатель Академии государственного управления РА,
юрист ГНКО «Учебный Центр» КГД
при Правительстве РА,
лицензированный примиритель

РЕЗЮМЕ

Статус налогоплательщиков в налогово-правовой системе

В настоящей статье, на основании анализа налогового законодательства Республики Армения, а также отечественной и зарубежной экономической и юридической литературы, автор освещает двойственный характер термина “налогоплательщик”, его статус и положение, права и обязанности, виды классификации последних, ответственность и ее формы. Сделаны соответствующие предложения по усовершенствованию налогового законодательства РА и внедрению передового поведения.

Ключевые слова: *налогоплательщик, налоговая правовая система, налоговые правоотношения, налоговое законодательство, объект права, статус, права и обязанности, правосубъектность, ответственность, поведение:*

Tamara Grigoryan

Applicant of the Academy of
State Management of RA
Lawyer of the “Training Center” SNCO of the SRC
at the Government of RA, licensed imediator

SUMMARY

Status of taxpayers in the tax-legal system

In this article, on the base of analysis of the tax legislation of the Republic of Armenia as well as domestic and foreign economic and legal literature, the author highlights the dual nature of the term “taxpayer”, status and position, rights and obligations of the latter, types taxpayers’ classification, their responsibility and its forms. Proposals on improving the tax legislation of the Republic of Armenia and adoption of best behavior are made.

Keywords: *taxpayer, tax-legal system, tax-legal relations, tax legislation, object of law, status, rights and obligations, juridical personality, responsibility, behavior.*

ՄՀԵՐ ՎԱՍԻԼՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության
իրավախորհրդատվական բաժնի գլխավոր մասնագետ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի մագիստրոս,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի
ինստիտուտի հայցորդ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ

Հոդվածում հանգամանորեն քննարկվում են պետությունների պատմական տիպերի և ժամանակա-
կից տիպաբանության հիմնական մոտեցումները:

*Հիմնաբառեր- պատմական, պետություն, պետականության զարգացում, տիպաբանության ժամա-
նակակից տեսություններ:*

Պետականության դրսևորման ձևերի բազմազա-
նությունը հանդիսանում է արդի տեսական-իրա-
վական հետազոտումների ամենաբարդ հիմնախն-
դիրներից մեկը: Տվյալ հարցի արդիականությունը
ավելի են կարևորում բևեռային երկու երևույթները:
Մի կողմից գրանցվում է միտում՝ վերազգային կա-
ռույցների ստեղծման ճանապարհով որոշակիորեն
ստանդարտացնել պետությունների տիպաբանու-
թյունը: Մյուս կողմից պետական կազմությունների
ակնհայտ բազմազանությունը տարբեր երկրնե-
րում նախորոշում է պետությունների տիպերի և
ձևերի դասակարգման անհրաժեշտությունը:

Պետության բնույթի և էության բացահայտու-
մը պայմանավորում է դրա տիպաբանությունը, ին-
չը հնարավորություն է տալիս տեսականորեն պար-
զաբանել դրա սոցիալ-որակական բնութագրերը և
խորքային հատկությունները: Հասկանալի է, որ
պատմական գործընթացի բնույթի, դրա նախահիմ-
քի պետականության էվոլյուցիայի կոնկրետ պատ-
ճառների և օրենքների վերաբերյալ հայացքների
զարգացմանը զուգընթաց առաջ են քաշվել բազմա-
թիվ հայեցակարգեր: Պետության տիպերի և ձևերի
հիմնահարցերի ավանդական դարձած հասարա-
կական-տնտեսական ֆորմացիոն մեկնաբանման
հետ մեկտեղ ծլարձակեցին նաև արևմտյան հետա-
զոտողների հայեցակարգերի շնորհիվ «պատ-
րաստված» բազմաթիվ տեսություններ: Այդպիսի
բազմազույն ներկայանակը հանդիսացավ արդի
հետխորհրդային իրավագիտության զարգացման
բնական շարունակություն, քանի որ ոչ վաղ անց-
յալում տվյալ հիմնահարցի վերլուծման վերաբեր-
յալ մոտեցումների բազմակիության հարցը չէր էլ
կարող առաջ քաշվել:

Պետության տիպաբանության հետ կապված
հիմնախնդրի հետագա մշակման արդիականու-
թյունը կանխորոշված է Հայաստանի հասարակա-
կան-քաղաքական զարգացման ժամանակակից

միտումներով: Վերջին ժամանակներս ավելի ու
ավելի հաճախ կարելի է լսել ժամանակակից պե-
տականության ճգնաժամի դեպի ավելի կայուն
ձևերին վերադարձի մասին: Դրա հետ մեկտեղ պե-
տության տիպաբանության հիմնահարցերի հետա-
գա վերլուծությունների անհրաժեշտությունը պայ-
մանավորվում է ևս մեկ հանգամանքով: Մենք նկա-
տի ունենք այն գործընթացը, որը կապված է պե-
տական-իրավական մակարդակով ազգային պե-
տականության զարգացման հետ:

«Պետության տիպ» հասկացության վերլուծ-
ման ընթացքում անխուսափելիորեն ծագում է նաև
դրա բաղադրամասերի ստուգաբանական էության
բացահայտման անհրաժեշտությունը: Բնական է,
որ այդ ընթացքում նպատակահարմար է ներկայա-
նում նորից վերադառնալ «պետություն» հասկա-
ցությանը՝ կենտրոնացնելով ուշադրությունը դրա
բովանդակության և գործառության բնութագրերի
վրա: Այս իմաստով մոտ, սակայն ոչ նույնական են
պետության «տիպը» («տեսակը») և «ձևը»:

Հանդիսանալով գույզ կատեգորիաներ՝ գրա-
կանության մեջ դրանք մատուցվում են այնպես, որ
նրանց անջատ գոյությունն անհնարին է: Հայտնի
իմաստով տրամաբանական է դնել այդ գույզ կա-
տեգորիաների փոխնեգործության հարցը: Մեր
կարծիքով, իրենց փոխնեգործությամբ դրանք
առավել ամբողջական ու օբյեկտիվ ձևով են ար-
տահայտում պետականության կայացման ու զար-
գացման ողջ գործընթացը: Սոցիալ-քաղաքական
գործընթացի ժամանակակից միտումների վերլու-
ծությունը հանգեցնում է նոր հայեցակարգերի
մշակման անհրաժեշտության: Առավել տարածում
են ստացել այն տեսությունները, որոնք 20-րդ դա-
րավերջի հիմնախնդիրները դիտարկում են քաղա-
քակրթական մոտեցման առաջնայնության տեսա-
կետից: Գիտնականների զգալի մեծամասնությու-
նը հռետեստորեն է մոտենում պետության ապագա

www.journal.lawinstitute.am

զարգացման հեռանկարների հետ կապված հարցերին² : Ենթադրվում է, որ գերիշխող գործոն է հանդիսանում որոշակի մշակույթի, քաղաքակրթության առկայությունը: Այս իմաստով պետականագիտական մոտեցումը «թաղված» մնաց ավանդական հայացքների փլատակների տակ, որոնց թվում ոչ պակաս կարևոր դեր էր խաղում մարքս-լենինյան հայեցակարգը: Մեր կարծիքով, մնան երևույթը կարող է բերել տեսական մեկ դպրոցի մենաշնորհային տիրապետման, ինչը բնորոշ էր ոչ այնքան վաղ անցյալին ևս:

Պետության և հասարակության տիպաբանության, դասակարգման, էության բնորոշման, ձևը և գործառնական նշանակության հարցերը եղել և մնում են առանցքային պետության և իրավունքի ընդհանուր տեսության համար:

Մեթոդաբանական նշանակություն ունեցող այս հիմնարար թեմատիկային իրենց աշխատություններն են նվիրել Ն.Գ. Ալեքսանդրովը, Ս.Ս. Ալեքսեևը, Ֆ.Մ. Բուրյացկին, Ա.Մ. Վասիլևը, Ա.Բ. Վենգերովը, Գ.Բ. Գալպերինը, Վ. Ե. Գուլիևը, Վ. Գ. Գրավսկին, Ն.Ն. Դեևը, Ա.Ի. Դենիսովը, Վ.Դ. Չորկինը, Ի.Պ. Իլյինսկին, Ա.Ա. Կոնենսովը, Ա.Ե. Կոզլովը, Ա.Ի. Կորոլովը, Օ.Ե. Կուտաֆինը, Վ.Վ. Լազարևը, Ռ.Ջ. Լիվշիցը, Լ.Ս. Մամուտը, Գ.Ն. Մանովը, Մ.Ն. Մարչենկոն, Վ.Ս. Ներսիսյանը, Վ.Ս. Պետրովը, Գ.Խ. Շահնազարովը, Յ.Ս. Յավիչը և այլք³ :

Հասարակության, անհատի, պետության և իրավունքի փոխհարաբերություններին նվիրված հարցերի հետազոտման գործում մեծ ավանդ ունեն մաս արևմտյան նշանավոր շատ հետազոտողներ:

Հասարակության կյանքում, ինչպես ընդհանրապես համաշխարհային պատմության, այնպես էլ կոնկրետ ռուսաստանյան պետականության դերին և տեղին իրենց աշխատություններն են նվիրել 19-րդ և 20-րդ դարի ռուս ականավոր գիտնականներ Ն.Ն. Ալեքսեևը, Մ.Ա. Բակունինը, Ն.Ա. Բերդյաևը, Ա.Գ. Գրադովսկին, Վ.Մ. Գեսսենը, Ի.Ա. Իլյինը, Լ.Պ. Կրասավինը, Ն.Մ. Կորկունովը, Պ.Ա. Կրոպոտկինը, Ս.Ս. Կոտլյարովսկին, Ս.Ա. Մուրումցևը, Գ.Վ. Պլեխանովը, Կ.Պ. Պոբեդոնոսցևը, Վ.Վ. Ռոզանովը, Վ.Վ. Սոլովյովը, Մ.Մ. Սպերանսկին, Ե.Ն. Տրուբեցկոյը, Պ.Յա. Չաադաևը, Բ.Ն. Չիչերինը, Գ.Ֆ. Շերշենևիչը և ուրիշներ⁴ :

Պետականության զարգացման, նրա ճակատագրի, անցյալի և ներկայի իմաստավորման, համաշխարհային քաղաքակրթության գործընթացում պետության դերի և նշանակության հարցերն առավել սուր կերպով ծագում են ցանկացած հասարակության համար բեկումնային ժամանակաշրջաններում, երբ պահանջ է առաջանում սոցիալական և

իրավական կառույցների արմատական բարեփոխման, երբ ծառանում է երկրի հետագա զարգացման ուղիների ընտրության խնդիրը:

Այսպիսով, սույն հարցադրումը կրում է ամեննին էլ ոչ հայեցողական, «կաթինետային» բնույթ. դրա տեսական լուծումը կարևոր նշանակություն ունի մաս նրանց համար, ովքեր այսօր կանգնած են ժամանակակից պետականության բարեփոխման դեպի մոտ: Հետսոցիալիստական, ինչպես մաս Ասիայի, Աֆրիկայի, Լատինական Ամերիկայի առանձին երկրներում պետությունների այսօր տեղի ունեցող ձևափոխումները պահանջեցին վերաիմաստավորել պետության հասկացության, էության և բովանդակության ավանդական մեկնաբանությունները: Նոր պարադիգմների որոնումները ենթադրում են հավասարապես հրաժարում ինչպես դասական հայեցակարգերի գովաբանությունից, այնպես էլ դրանց հախուռն մերժումից: Ինչպես մաս պահանջում է դրանց տեսական-մեթոդաբանական նախադրույթների վերլուծում, տեսականորեն նշանակալից փաստերի բացահայտում: Ժամանակակից քաղաքական իրողություններն առաջին պլան են մղել պետականության այն հայեցակարգերը, որոնցում իրագործված է հասարակության կյանքում պետության տեղի և դերի բնորոշման վարաբերյալ օրգանական մոտեցումը, երբ պետությունը դիտարկվում է հիմնականում որպես սոցիալական փոխզիջման միջոց, որպես հասարակության գործերի կառավարման և ինտեգրման մեխանիզմ:

Պետության հարաբերական ինքնուրույնության մասին դրույթը, որի հեղինակային իրավունքը պատկանում է Հեգելին և մարքսիզմի հիմնադիրներին, արդի քաղաքական-իրավական տեսության մեջ ձեռք է բերում արսիմատիկ բնույթ: Պետության հարաբերական ինքնուրույնությունը կտրուկ ուժեղանում է անցումային ժամանակաշրջանում տվյալ, քաղաքակրթության քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, ինտելեկտուալ և հոգևոր դետերմինանտների փոփոխման ժամանակ:

Պետության ձևը այն կատեգորիաներից է, որոնց բովանդակության վերաբերյալ գիտական միջավայրում կայունացած հանրաճանաչ կարծիքներ չկան: Այդ իսկ պատճառով պետության ձևի մասին հարցը դա հարց է պետության քաղաքական ռեժիմի, կառավարման տեսակի, նրա ազգային-պետական և վարչական կառուցվածքի մասին: Պետության ձևի վերլուծումը և նրա տիպաբանության բացահայտումը հնարավոր է միայն բազմագործոն, բազմաչափ մոտեցման հիման վրա, որը հաշվի է առնում վերը նշված և տվյալ կատեգորիայի հիմքում ընկած կռվանների բազմազանությունը:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Պետության ձևը քարացած չէ. այն ձևափոխվում է մի ամբողջ շարք գործոնների ազդեցության տակ: Ու թեև հնարավոր է նաև հետընթաց շարժում, ավելի հաճախ տեղի է ունենում էվոլյուցիոն զարգացում: Հանդիսանալով հասարակության կայունության կարևորագույն պայման՝ պետության ձևի կայունությունը պայմանավորվում է ներքին և արտաքին գործոններով: Արտաքին գործոնների թվին պետք է դասել մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանությունը, համաշխարհային հանրությանը ինտեգրվելը հանուն բնակչության առողջ միջավայի վերականգնման, էկոլոգիական անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև մոլորակի բնակչության թվի աճը, պահանջումներին և դրանք բավարարելու անհնարինության անհամապատասխանությունը, զարգացած երկրների ազգային տնտեսությունների դերի աճը, համաշխարհային գերիշխանության համար պայքարի տնտեսական և գաղափարական ձևերի ահագնացումը, կոլեկտիվ բանականության ձևավորումը և դրա առաջատար դերի հաստատումը ողջ մարդկության ճակատագրում, նոր գաղափարախոսությունների ձևավորումը և դրանց իրագործման համար անհրաժեշտ ձևերի որոնումը: Պետության ձևերի վերափոխման ներքին գործոնների թվին կարելի է դասել տնտեսական, ազգային, սոցիալական, քաղաքական, հոգևոր պատճառները: Այս բոլոր գործոնների զուգորդումն ու հարաբերակցությունը հանգեցնում է տարբեր երկրներում պետության ձևերի էվոլյուցիոն փոփոխման գործընթացների բազմազանությունը:

Վերը նշված բոլոր գործոնները իրենց ազդեցությունն են գործում նաև ազգային պետականության վրա՝ նպաստելով պետության ձևի արագ և դինամիկ զարգացմանը և փոփոխմանը: Ձևավորված իրողությունները և նշմարվող միտումները չեն վերացնում ընդհանրապես պետության ձևի մասին հարցը: Որպես դրա զարգացման բազային կողմնորոշիչներ են դիտարկվում իշխանությունների տարանջատման և իրավական պետության հայեցակարգերը, որոնք հաստատում են մարդասիրական իդեալները պետության մեջ և հանդիսանում են անձի իրավունքների և ազատությունների ապահովման գործիք, բյուրոկրատիզմի, խմբակայնության և գերատեսչական շահերի գերադասման դեմ պայքարի միջոց:

Մեր կարծիքով, պետության անկայունությունը շատ բանով պայմանավորված է հասարակության և պետաիրավական համակարգի միջև կապերի խզմամբ: Պետության էության և բնույթի բացահայտումը պայմանավորում է նրա տիպաբանության անհրաժեշտությունը, որը հնարավորու-

թյուն է ընձեռում պարզաբանել կոնկրետ պետության սոցիալ-որակական բնութագիրը և խորքային հատկությունները, նրա զենտիկական կապը այլ՝ ինչպես ժամանակակից, այնպես էլ անցյալում գոյություն ունեցած, պետությունների հետ:

Պետության տիպաբանության վերաբերյալ մոտեցումների բազմազանությունը պայմանավորված է դրանց հիմքում ընկած կոլեկտիվների բազմազանությամբ: Դասակարգման հիմքերը պետք է հասկանալ ելային իմացաբանական կանխադրույթները, որոնց վրա հենվում է հետազոտողը:

Հետազոտվող օբյեկտների, տվյալ դեպքում պետության տիպաբանությունը բնորոշող առանցքային կատեգորիաներ են հանդիսանում «պատճառ» և «պայման» հասկացությունները: «Պատճառ» կատեգորիայի տակ ընդունված է հասկանալ այն երևույթը, որն անմիջականորեն պայմանավորում, ծնում է մեկ այլ երևույթ: Այն ենթադրում է որոշակի երևույթների խմբերի կամ համակարգի բացահայտում, որի շրջանակներում հաստատվում է պատճառային հարաբերությունը երևույթների և գործընթացների միջև: «Պայմանը», բառիս լայն իմաստով, այն բոլոր միջնորդ կամ պայմանավորող գործոններն են, որոնց թվին կարելի է դասել երևույթի իրագործման համար կարևոր, սակայն ոչ անխուսափելի երևույթն առաջացնող գործոնները, ինչպես նաև որոշակի միջավայր ստեղծող գործոնների ամբողջականությունը: Պետության ձևերի բազմազանության վրա ազդող պայմաններն ու պատճառները անհրաժեշտ է դիտարկել դրանց փոխկապվածության և փոխներգործության մեջ:

Սոցիալական երևույթների, այդ թվում նաև պետության ձևերի տիպաբանությունը կարևոր նշանակություն ունի ոչ միայն ճանաչողական առումով, այլև ինչպես ընդհանրապես աշխարհում, այնպես էլ տարածաշրջաններում քաղաքական-իրավական գործընթացների և առանձին որոշումների հետևանքների կանխագուշակման համար:

Կառուցելով գերիշխման «իդեալական», «մաքուր» տեսակներ՝ Մ. Վեբերը օգտագործեց ավանդական և խարիզմատիկ պետությունների հասկացությունները սուկ որպես ելակետ պետության երրորդ տեսակի լեգալ գերիշխման վերլուծման համար: Հենց այդ լեգալ գերիշխումն էլ նա համարում էր Արևմուտքի քաղաքական առանձնահատկությունը: Լեգալ գերիշխումը իրավունքի գերիշխանությունն է այն իմաստով, որ ինչպես բուն իշխանության գոյությունը, այնպես էլ դրա գործողության ոլորտը կախված են մարդկանց կողմից սահմանված պոզիտիվ իրավունքից:

Այս առումով բավականին պատկառելի խումբ են կազմում ցիկլիկ տեսությունները հնագույնե-

րից մինչև ժամանակակից: Պլատոնի գաղափարները չորս տեսակի պետությունների մասին, որոնք հաջորդաբար փոխարինում են մեկը մյուսին, ավելի մանրամասն ու հետևողական զարգացում ստացան «պետական համակեցության շրջանառության» համակարգում և իրենց ծաղկման գագաթնակետին հասան Ջ. Վիկոյի տեսության մեջ: Նորագույն ժամանակներում հասարակության ու պետության ցիկլիկ զարգացման տեսությունը հաջորդությամբ մշակվեց Ն. Յու. Գանիլևսկու կողմից, որը գրում է մարդկության պատմության ընթացքում գոյություն ունեցած մշակութա-պատմական տիպերի (կամ քաղաքակրթությունների) մասին և պնդում է, որ անհրաժեշտ է առանձնացնել ռուսական մշակույթը նրան խորթ եվրոպական մշակույթից: Արևմտանեվրոպական գիտության մեջ ճանաչում ստացան Օ. Շպենգլերի և Ա. Թոյնբիի հայեցակարգերը: Համաձայն Թոյնբիի՝ մարդկության միասնական պատմությունը բաժանվում է առանձին, համեմատաբար ինքնամիտ քաղաքակրթությունների, որոնցից յուրաքանչյուրը ինքնատիպ է ու առանձնահատուկ: Ուղղագիծ զարգացման մեթոդը, գործընթացների բնույթը և առանձին փուլերի տևողությունը, պարբերականությունը և կրկնողությունը բնորոշող գործոնների բացահայտումը հնարավորություն տվեց հարստացնել պատմության ցիկլիկ ռիթմիկայի պատկերը: Թոյնբիի առանձնացրած չափանիշները անթերի չեն, սակայն ակնհայտ է նրա մեթոդաբանական մոտեցման նորույթը, որը, ամեն ինչից գատ, ցույց տվեց նաև ֆորմացիոն տեսության սահմանափակությունը:

Քաղաքական-իրավական տեսության մեջ հատկապես 18-19-րդ դարերում բավականին մեծ տարածում ուներ այսպես կոչված միագիծ տեսությունը, որը խոսում էր մարդկության անդադար, անդադրում կատարելագործման, նրա ինքնակազմակերպման ձևերի առաջընթացի մասին: Դ. Տյուրգոն, Ժ. Կոնդորսեն, Օ. Կոնտը, Հ. Ապենսերը գրում էին բանականության առաջընթացի և դրան համապատասխան՝ պետականության զարգացման իրավական համակարգի կատարելագործման մասին: Ժամանակակից գիտության մեջ այդ տեսությունը իր զարգացումը գտավ Ֆ. Ֆոկույամայի՝ մարդկության գաղափարախոսական էվոլյուցիայի ավարտի և արևմտյան ազատական ժողովրդավարության՝ որպես կառավարման վերջնական ձևի ունիվերսալացման մասին գաղափարներում:

Ժողովրդավարական, ազատական այդ պետությունը հանդիսանում է մարդկության ակնթարթային առաջընթացի արդյունք և դրա ամփոփում: Նման պնդումը չափազանց վիճահարույց է և վկա-

յում է քննադատական ինքնառեֆլեքսիայի բացակայության մասին: Պետության տիպաբանության և ձևերի պատմական զարգացումը և գործողությունը բացատրող մեթոդաբանական մոտեցումների բազմազանությամբ հանդերձ, չափազանց մեծ նշանակություն ունեն երկու համակարգեր: Առաջինը դիտարկում է մարդկության զարգացումը որպես պարույրածև շարժում՝ միասնական ճանապարհ, ընդհանուր փուլեր, որոնք տարբերվում են միայն մանրամասներով: Այսինքն, զարգացման գործընթացը բաժանվում է առանձին, համեմատաբար ինքնուրույն փուլերի, որոնցից յուրաքանչյուրը կապված է նախորդի հետ: Դիալեկտիկորեն գուգորդվելով՝ շարունակականության պահպանումը և հաջորդականության հաստատումը արդյունքում բերում են ցիկլիկ շարժման, շրջապտույտի: Երկրորդ ուղղությունը կոչվում է քաղաքակրթական, քաղաքակրթությունները միանման չեն, նրանք ծնվում են և չքանում, ամեն մեկին հետևում է հաջորդը:

¹ Տի՛ս Խաբիբուլին Ա. Գ. Теоретико-методологические проблемы типологии государства. Автореферат дисс. ... доктора юрид. наук. СШБ., 1997, С. 21-22.

² Տի՛ս Ակտուալность исследования формы государства. В сб.: Проблемы конституционного развития формы государства. Уфа, 1992.

³ Տի՛ս Բայտին Մ.Ի. Государство и политическая власть. Саратов. 1972; Лившиц О.З. Государство и право в современном обществе: необходимость новых подходов // Советское государство и право. 1990, N10; Мамут Л.С. Государство: полюсы представлений // Общественные науки современность. 1994, N4, և այլն:

⁴ Միրճիանի տի՛ս Ս. Ս. Тип и форма государства. Ленинград, 1967.

Մեր Վասիլյան

Главный специалист отдела юридической консультации
юридического департамента администрации
Национального Собрания Республики Армения,
магистр юридического факультета ЕГУ
Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

ՔԵԶԻՍՄԵ

Սու տիպոլոգիայի գոսուդարստվ

Վ ատյառն օբստոյատելնո րասսատրիվաոյառն թրօբլեմա տիպոլոգիայի գոսուդարստվ և սօվրեմնայն թոժոժոյս քո տիպոլոգիայի գոսուդարստվոսնոստի.

Կլոժեվայն սլօվա: իստորիժեսկիյ, գոսուդարստվ, ռազվիտիե գոսուդարստվոսնոստի, սօվրեմնայն տեօրիյ տիպոլոգիայի.

Mher Vasilyan

Chief specialist of the Division of Legal advises of the Juridical
department of the National Assembly of the Republic of Armenia.
Master's degree of the Faculty of Law of the Yerevan State University
Applicant of the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

Սոն տիպոլոգիայի գոսուդարստվ

The article provides a detailed analysis of state historical and modern typologies basic approaches.

Keywords: Historical, state, statehood development, typology modern theories.

ՄՅՈՒԶԱՆՆԱ ՆԱԶԻՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

Սույն հոդվածում հանգամանորեն քննարկվում է ազգային օրենսդրության ներկա վիճակը, ինչպես նաև օրենսդրության կատարելագործման հետ կապված հիմնախնդիրները:

Հիմնարար- ազգային իրավունք, գործող օրենսդրություն, իրավունքի համակարգ, իրավունքի ճյուղ, իրավունքի ինստիտուտ, իրավական նորմ:

Հանրահայտ փաստ են հանախակի դժգոհությունները ազգային օրենսդրության ոչ բավարարար դյուրավետության, ցածր որակի և բազում բացերի վերաբերյալ: Նման տեսակի կոնկրետ թերությունների դիտարկումները, դրանց պատճառների որոնումները մեծ տեղ են գրավում ոչ միայն մասնագիտական գրականության, այլև օրինաստեղծ գործունեության մեջ:

Օրենսդրի հասցեին արտահայտված քննադատական դատողությունները ընդհանրացված ձևով կարելի է հանգեցնել երեք հիմնական թերությունների՝ օրենսդրության անհամակարգվածություն, ներքին հակասականություն, նորմատիվ-իրավական ակտերի անհարկի և ավելորդ բազմություն: Ամեն մեկը դժվարացնում է ծանոթացումը նրանց հետ և նրանց կիրառումը ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց իրավունքների և շահերի պաշտպանության համար: Նման տեսակի թերությունների արձանագրումը վերաբերում է գործող օրենսդրության կառուցվածքային բոլոր մասերին՝ հիերարխիկ (նուղահայաց), ճյուղային (հորիզոնական) կառույցներին: Ներկայումս դեռևս իրավաբանական գիտությունը և օրենսդրական պրակտիկան ակնհայտորեն անբավարար ուշադրություն են դարձնում այս հիմնահարցերին՝ անտեսելով նույնիսկ նրանց հույժ կարևորությունը:

Զգալի չափով դա կապված է այն բանի հետ, որ գիտության մեջ բավարար կերպով չեն մշակված «իրավունքի ինստիտուտ» և «օրենսդրության ինստիտուտ», «իրավունքի ճյուղ (ենթաճյուղ)» և «օրենսդրության ճյուղ (ենթաճյուղ)» գույգային կատեգորիաների հարաբերակցության հարցերը: Այս կատեգորիաներից յուրաքանչյուրում ընդհանուրի և առանձնահատուկի բացահայտման փոխարեն հեղինակները առավել հաճախ, ելնելով «պրեստիժային» նկատառումներից, ջանում են իրավունքի ճյուղ հայտարարել հասարակության կյանքի այս կամ այն ոլորտում տարաբնույթ և տարաճյուղ նորմերի և նորմատիվ իրավական ակտերի նոր-նոր

ձևավորվող կառուցվածքային կազմությունից գրեթե զերծ որևէ միացություն: Այս իմաստով առավել բնորոշ են փորձերը՝ որպես արդեն ձևավորված ճյուղ, հռչակելու «բժշկական իրավունքը»², թեև գիտությունը մինչև այժմ էլ գոնե մոտավորապես չի ուրվագծել օրենսդրության բժշկական ճյուղի շրջանակները: Այսպես, օրինակ, Ռ. Ա. Կվերնաձեն, վերլուծելով օրենսդրության բժշկական ճյուղի Ընդհանուր և Հատուկ մասերի՝ իր կողմից առանձնացվող ինստիտուտներն ու կառուցվածքային ստորաբաժանումները³, ընդհանրապես չի հիշատակում բժշկական օրենսդրության՝ բնակչության համար անչափ կարևոր ինստիտուտի մասին, ինչպիսին է դեղամիջոցների շրջանառությունը, առանց որի պատշաճ կանոնակարգման ազգային առողջապահության կատարելագործման մասին բոլոր խոսակցությունները կմնան լոկ բարի ցանկություններ:

Օրենսդրության ճյուղային կառուցվածքում ամենաեական կոլիզիաները կապված են ճյուղերից ավելի մեծ կառուցվածքային գոյացությունների չկարգավորվածության հետ: Խոսքն այն գոյացությունների մասին է (գիտության մեջ նրանք ստացել են «օրենսդրական զանգվածներ» (համալիր) անվանումը), որոնց ծավալն ու ներքին կազմակերպվածությունն այնպիսին է, որ նրանց կառավարումը մեկ ակտիվ կենտրոնի, այսինքն՝ զանգվածը ղեկավարող կողմի կողմից կազմված ակտի միջոցով ըստ էության անհնարին է: Բանն այն է, որ նման դեպքերում հիմնարար ակտի վերացականության աստիճանի անխուսափելի մեծացման հետ մեկտեղ նվազում է նրա կողմից համակարգի արդյունավետ կառավարման կարողությունը, ինչը նման ակտի ընդունումը դարձնում է փաստորեն ավելորդ: Այս դեպքում կառավարման կապերը օրենսդրական զանգվածի (համալիրի) ներսում պետք է իրենց տեղը զիջեն համակարգող կապերին՝ նման այն կապերին, որոնք գոյություն ունեն իրավունքի համակարգի մասնավոր և հանրային իրավունքի

ուրտների ներսում:

Նման տեսակի կոլիզիաների բնորոշ օրինակ է այսօր գործող ՀՀ Քր. օր-ի և Քր. դատ. օր-ի միջև եղած ժամանակային և բովանդակային անհամաձայնեցվածությունը. դրանց ընդունման և ուժի մեջ մտնելու տարբերությունը կազմում է հինգ տարի: Այնինչ՝ քրեական և քրեական-դատավարական օրենսդրությունը պրակտիկայում պետք է հանդես գա ոչ միայն որպես նյութական-դատավարական բլոկ, այլև որպես հանցագործության դեմ պայքարի օրենսդրական զանգվածի հիմք, որը ներառում է հարակից, սակայն առարկայական բնութագրումներով ոչ միասեռ, սակայն ֆունկցիոնալ կապերով հարաբերվող քրեական, քրեական-դատավարական և քրեական-կատարողական ճյուղերի օրենքներ: Հնարավոր է, որ հենց դրանում է մեր հասարակության վրա եկող հանցագործության ալիքի դեմ պայքարի անարդյունավետության պատճառներից մեկը:

Ոչ պակաս կարևոր է համակարգայնությունը՝ նաև այն օրենսդրական զանգվածների (համալիրների) համար, որոնք հիմնված են նրանց մեջ մտնող օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի միջև առարկայական կապերի վրա այն դեպքերում, երբ մի համալիրի մեջ են մտցվում իրավունքի միասեռ ճյուղերին համանման օրենսդրության ճյուղեր, ինչպես դա տեղի է ունենում բնապահպանական զանգվածում: Բնության պահպանության մասին օրենսդրության ճյուղերի նորմատիվ-իրավական ակտերի փոխգործակցությունը այլոց թվում արտահայտվում է նաև նրանում, որ այդ ճյուղերից (հողային, ջրային, անտառային, լեռնային իրավունք) յուրաքանչյուրն առանձին-առանձին և բոլորը միասին պետք է հաշվի առնեն բնական օբյեկտների փոխկապվածությունը և դրանցից ամեն մեկի ազդեցությունը մյուսի վրա:

Այս ամենը հաշվի առնելով կարելի է ասել, որ բնապահպանական համալիրի մեջ պետք է ներառվեն և, հետևապես, ներքուստ համաձայնեցվեն օրենքները և ենթաօրենսդրական ակտերը օրենսդրության բոլոր այն ճյուղերից և ինստիտուտներից, որոնք որոշում են կամ կոչված են որոշելու մարդու բնակության միջավայրի իրավական ռեժիմը, անկախ այն բանից՝ կողիֆիկացված է այն, թե դեռ ոչ:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև, որ առանձին դեպքերում, ըստ առարկայական հատկանիշի, առանձնացված օրենսդրական կարգավորման խոշոր զանգվածները (համալիրները) կարող են ներառել ոչ միայն ճյուղեր և ինստիտուտներ, այլև մասշտաբով ավելի փոքր զանգվածներ: Այսպես, գյուղատնտեսության մասին օրենսդրությունը կարող է միաժամանակ դիտարկվել և՛ որպես օրենսդ-

րական կարգավորման ինքնուրույն զանգված, և՛ որպես շատ ավելի ընդարձակ տնտեսական օրենսդրության համալիրի բաղադրամաս:

Ազգային օրենսդրության տեսական իմաստավորումը և համակարգայնության աստիճանի բարձրացումը ենթադրում է, անշուշտ, նաև նրա հիերարխիկ (ուղղահայաց) կառուցվածքի կանոնակարգում:

Ազգային օրենսդրության համակարգայնության բարձրացման ուղիների որոնման տեսական վերլուծությունը ներառում է ոչ միայն նորմատիվ-իրավական ակտերի հիերարխիայի և այդ ակտերի յուրաքանչյուր տեսակով կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների շրջանակի առանձնահատկության հարցերը, այլև նորմատիվ-իրավական հրահանգավորումների մակարդակով կատարվող գործընթացները:

Ինչպես հայտնի է, իրավական կարգավորումը բազմամակարդակ համակարգ է: Նրանում տեղ են գտնում ինչպես հասարակության մեջ վարքի ընդհանուր կանոնները, այնպես էլ առանձին, հատուկ կանոններ՝ պայմանավորված հարաբերությունների բնույթով և դրանց իրագործման մեխանիզմով: Որոշելու համար այն մակարդակը, որում պիտի կարգավորվի հարաբերությունը, անհրաժեշտ է դեկլարվել կառավարման ընդհանուր կանոնով. որոշումը պետք է ընդունել այն մակարդակում, ուր կա ամենամանրամասն ինֆորմացիան և նրա գնահատման և օգտագործման ամենաօպտիմալ հնարավորությունը:

Այնհայտ է, որ օրենսդիր մարմնի մակարդակում չի կարող լինել գործունեության այս կամ այն կոնկրետ տեսակի մասին լիակատար, մանրամասն, անմիջական և օբյեկտիվ ինֆորմացիա: Այդպիսի ինֆորմացիան առկա է միայն տվյալ հարաբերությունների կառավարման ամենամոտ մակարդակում: Օրենսդրական բարձր մակարդակում հաճախ չկան համապատասխան պայմաններ ու հնարավորություններ ներկայացված ինֆորմացիայի լիության և հավաստիության գնահատման համար: Այդ պատճառով էլ օրենսդիրը կոնկրետ նորմերի սահմանման փոխարեն սահմանափակվում է ընդհանուր հայտարարագրերով, ցանկություններով և հղումներով կառավարման այն մարմինների ակտերին, որոնք փաստորեն կարող են և պետք է սահմանեն համապատասխան կանոնները:

Բացի այդ, օրենքների ընդունումը, ըստ գործունեության առանձին տեսակների, որոնք իրականում պետք է կարգավորվեն կառավարության կամ առանձին գերատեսչությունների կողմից, ոչ միայն բերում է օրենքների որակի կտրուկ անկում, այլև բացասական ազդեցություն է գործում պետա-

կան կառավարման մարմինների ողջ համակարգի վրա: Պրակտիկայում դա դրսևորվում է որպես պետական յուրաքանչյուր մարմնի ձգտում՝ ստանալու օրենք «իր մասին», որում ապահովված կլինեն գերատեսչական խմբակային շահերը: Լոբբինգի, նման օրենք «հայթայթելու» փորձերը միայն շեղում են կենսական հրատապ հարցերի լուծումից, սեփական իրավասության շրջանակներում որոշումներ ընդունելուց, ինչպես նաև այդ որոշումների համար պատասխանատվություն կրելուց:

Պարզ է, որ օրենքով կարգավորել գործունեության բոլոր տեսակները ոչ միայն նպատակահարմար չէ, այլև անհնար է: Տվյալ իրավիճակից կա միայն մեկ ելք՝ նորմատիվ-իրավական ակտերի առարկայի որոշման գիտականորեն հիմնավորված չափանիշների օրենսդրական ամրագրում:

Դա անհրաժեշտ պայման է օրենքի կողմից իր կարգավորիչ գործառույթի կատարման, նրա՝ որպես իրավական գերագույն ուժի ակտի արդյունավետության համար:

Ազգային օրենսդրության համակարգայնության և արդյունավետության բարձրացման կարևոր միջոց է հանդիսանում օրինաստեղծ գործունեության մեջ տրամաբանության բոլոր օրենքների և պահանջների պահպանումը:

Ժամանակակից տրամաբանությունը նորմատիվ գիտություն է լեզվի օգնությամբ իրականացվող ինտելեկտուալ գործունեության ձևերի և սկզբունքների մասին: Ներկայիս տրամաբանությունը արագ կերպով զարգանում է ինչպես տրամաբանական նոր միջոցների (օրինակ անհատակ բազմությունների տրամաբանություն) յուրացման, այնպես էլ այլ գիտությունների ինֆորմատիկայի, հաշվիչ տեխնիկայի բնագավառ (համակարգչային տրամաբանություն) ակտիվ ներխուժման շնորհիվ:

Գիտական տեսակետից օրենսդրությունն ու իրավունքը իրենցից ներկայացնում են տրամաբանական համակարգեր, որոնք կազմված են տրամաբանական տարատեսակ հարաբերություններով և դաշինքներով փոխկապված բազում բարդ նորմատիվային դատողություններից:

Օրենսդրության՝ որպես իրավունքի ձևի համակարգայնության համար օրենսդիրն ակտիվորեն օգտագործում է տրամաբանական ձևերի և միջոցների ողջ հավաքածուն (տարբեր հասկացությունները, դատողությունները, բնորոշումները, ձևակերպումները, դասակարգումները, վերլուծությունն ու սինթեզը, եզրահանգումները և այլն): Հարկ է ճանաչել նաև, որ բանականության տեսության և պրակտիկայի առումով իրավունքն ու օրենսդրությունը հանդիսանում են ինտելեկտուալ համակարգ՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով:

Օրենսդրության համակարգայնությանն անհարիր են նրա այնպիսի թերությունները, ինչպիսիք են հակասականությունը, մի նորմի անհամապատասխանությունը մյուսներին, տրամաբանական սխալների առկայությունը: Համաձայն անհակասականության օրենքի (իսկ դա տրամաբանության օրենքներից մեկն է)՝ երկու մտքեր հակասում են մեկը մյուսին, եթե նրանք անհամատեղելի են կամ բացառում են մեկը մյուսին⁸: Օրենսդրության համակարգում հակասությունների առկայությունը ըստ էության քայքայում է իրավաբանական մատերիայի կտավը: Հարկ է հաշվի առնել, որ իրավունքի և օրենսդրության համակարգում հակասությունը, որպես կանոն, կրում է լատենտային, թաքնված բնույթ և ի հայտ է գալիս միայն օրենքի կամ իրավական նորմատիվ այլ ակտի մեկնաբանման արդյունքում:

Վերջին տասնամյակում օրենսդրության անհակասականության խնդիրը հույժ կարևոր նշանակություն է ձեռք բերել իրավաբանական տեսության և պրակտիկայի համար: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրությունը (2015թ. փոփոխություններով) պարունակում է տարբեր բովանդակության մի շարք հոդվածներ՝ նվիրված օրենքներին և տարբեր մակարդակների հիմնախնդրին. մասնավորապես ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածը նվիրված է իրավական նորմերի աստիճանակարգությանը, ըստ որի. «Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ: 2. Օրենքները պետք է համապատասխանեն սահմանադրական օրենքներին, իսկ ենթաօրենսդրական նորմային ակտերը՝ սահմանադրական օրենքներին և օրենքներին: 3. Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերի և օրենքների նորմերի միջև հակասության դեպքում կիրառվում են միջազգային պայմանագրերի նորմերը»:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ կարելի է ձևակերպել մեկ ընդհանրական կանոն: Տարբեր կարգի նորմատիվ-իրավական համակարգային հիերարխիայում յուրաքանչյուր հաջորդ նորմատիվ ակտը (այսինքն՝ այնպիսի ակտը, որը գտնվում է հիերարխիկ ավելի ցածր մակարդակում) չի կարող հակասել ավելի բարձր մակարդակի իրավական ակտերին:

Իրավագետների առջև կարևոր մի խնդիր է կանգնած. մշակել նորմատիվ-իրավական տեսքերի վերլուծության մեթոդներ՝ դրանց մեջ հնարավոր հակասությունները ի հայտ բերելու համար: Այսպես, ուշադրության է արժանի Ն. Ա. Վլասենկոյի առաջարկը՝ օրենսդրության մեջ եղած հակասությունները բաժանել ժամանակավոր, տարածային⁹, բովանդակային և հիերարխիկ հակասությունների:

Նորմատիվ տեքստերի համակարգչային վերլուծությունը վերաբերում է ընդհանուր և իրավական ինֆորմատիկայի գլխավոր խնդիրներին և հանդես է գալիս որպես արհեստական բանականության հիմնախնդրի մաս: Դրա հետ մեկտեղ այն նաև ինքնին բարդ հարց է: Տվյալ ոլորտում արված են թեև առաջին, սակայն բավական հուսադրող քայլերը: Իրավաստեղծման բնագավառում ինտելեկտուալ համակարգերի ստեղծումը պետք է հենվի մարդ-մեքենա համակարգերի մշակումների վրա: Յուրաքանչյուր նման համակարգի աշխատանքի ժամանակ երկխոսություն է ընթանում իրավաբանի և համակարգչի միջև: Դրա նպատակն է տալ դիտարկվող տեքստի համակարգային վերլուծություն և իմացաբանական տարածության մեջ գտնել այն ոլորտները, օրենքի այն մասերը, որտեղ կարող են հակասություններ ծագել:

Իրավաստեղծ գործընթացում անհրաժեշտ է օգտագործել ոչ միայն դասական տրամաբանության ապարատը, այլև տրամաբանական նոր միջոցները: Դրանցից է մասնավորապես դեոնտիկ (նորմատիվային) տրամաբանությունը¹⁰: Դեոնտիկ տրամաբանությունն ուսումնասիրում է պրեսկրեպտիվ լեզվի (նորմեր իրագործող նորմատիվ բանաձևումների և գործողությունների լեզու) տրամաբանական կառույցները: Այն հանդիսանում է մոդուլային (եղանակավոր) տրամաբանության ճյուղը և ուսումնասիրում է հատկությունները այնպիսի օպերատորների, ինչպիսիք են՝ «հնարավոր է», «պարտադիր է», «թույլատրված է», «արգելված է»:

Դեոնտիկ տրամաբանության մեջ նորովի են դրվում օրենքների անհակասականության հարցը: Տվյալ հարցադրումներին վերաբերող հիմնադրույթների թիվն ավելանում է: Խոսքը նշանակային տեսքով արտահայտված հետևյալ պահանջների մասին է.

- ~ Պq ^ Պq
- ~Թq ^ Թq
- ~Աq ^ Աq

Պայմանանշաններն այստեղ նշանակում են. «Պ» - պարտականություն, «Թ» - թույլտվություն, «Ա» - արգելք, «—» - «և» հողը, «~» - բացառում, «q» - գործողություն:

Այսպիսով, առաջին գործողությունը նշանակում է հետևյալը. չի կարող ճշմարիտ լինել մի նորմ, որը միաժամանակ պարունակում է և՛ որևէ գործողություն կատարելու պահանջ, և՛ դրա բացառում:

Երկրորդ դիրքը մեկնաբանվում է այսպես, չի կարող ճիշտ լինել մի նորմ, որը միաժամանակ պարունակում է և՛ որևէ գործողություն կատարելու թույլտվություն, և՛ դրա արգելք:

Երրորդ պահանջը հանգում է հետևյալին. չի

կարող լինել մի նորմ, որը միաժամանակ պարունակում է և՛ որևէ գործողություն կատարելու արգելք, և՛ դրա բացառում:

Հայաստանի Հանրապետության օրենքներում հաճախ հանդիպում ենք այնպիսի տրամաբանական ձևերի, ինչպիսիք են հասկացությունները և դրանց բնորոշումները: Դրանց համակարգաստեղծ նշանակությունն այն է, որ դրանք ի մի են բերում, կոնսոլիդացնում են իրավական ողջ նյութը: Օրենսդրական ակտերի մեջ կատեգորիաներն ու հասկացությունները մեկ ամբողջի են միավորում տարբեր հարաբերություններ, օրինակ, ենթակայությունը և համանթակայությունը և այլն:

Նորմատիվ-իրավական ակտերի տեքստերում գործածվում են բնորոշումների տարբեր տեսակներ՝ սուբստանցիոնալ (բարդ հասկացության իմաստի պարզաբանում) և նոմինալ (տվյալ հասկացության իրավաբանական ֆունկցիայի պարզաբանում): Կարող են օգտագործվել նաև ակներև և ոչ ակներև բնորոշումներ:

Օրենքներով կիրառվող հասկացությունների իմաստը պետք է լինի մշտական և անփոփոխ: Հակառակ դեպքում ծագում է տեքստի անհամաձայնեցվածության, նրա համակարգային կազմակերպվածության մակարդակի նվազման ֆենոմենը:

19-րդ դարի երկրորդ կեսին ձևավորվեցին անհատակ բազմության և անհատակ տրամաբանության հասկացությունները: Դրանց հատուկ դեր է պատկանում այն սոցիալական երևույթների նկատմամբ գործում, որոնք գործնականում ունեն ոչ հստակ տրամաբանական կառուցվածք: Օրենսդրական տեքստերում գոյություն ունեցող անհատակ բազմությունները կարելի է բաժանել որակականների («արդարություն», «հիմնավորվածություն», «բացառիկ ցինիզմ», «ակնհայտորեն սուտ ցուցմունքներ» և այլն) և քանակականների («սխտեմատիկ շրթումներ», «արարքի ծանրություն», «խոշոր չափեր» և այլն): Իրավունքի տեսության մեջ այդ հասկացությունները ավանդաբար դիտվում են որպես գնահատականային հասկացություններ: Սակայն, նման մոտեցումը չի բացահայտում իրավաբանական և տրամաբանական երևույթի բոլոր կողմերը:

Օրինագծի վրա աշխատելիս օրենսդիրը ջանում է հստակ դարձնել օրինագծի մեջ եղած անհատակ հասկացությունները: Դա իրականացվում է հասկացությունների բնորոշումների ներմուծման ճանապարհով: Սակայն, նման բանը ոչ միշտ է հնարավոր: Այդ իսկ պատճառով իրավական-նորմատիվ ակտերի տեքստերում մնում է անհատակ հասկացությունների որոշակի մաս, և դա ենթակա է

տրամաբանական մեկնաբանման:

Այս ամենը վկայում է, որ օրինագծերի մշակման ընթացքում կարող են ծագել տրամաբանական-իմացաբանական բարդ հարցեր: Այդպիսի դեպքերում նպատակահարմար է նշանակել տրամաբանական փորձաքննություն, որը պետք է կրի համալիր բնույթ: Իրավագետների հետ մեկտեղ փորձաքննությանն անհրաժեշտ է ներգրավել նաև բանասերներին և տրամաբանական գիտության ներկայացուցիչներին:

Տրամաբանական փորձաքննությունը կոչված է լուծելու այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ տրամաբանական սխալների վերացում, օրինագծի տրամաբանական սրբագրում, օրինագծի տրամաբանական կառուցվածքի բարելավման ուղղությամբ առաջարկների և հանձնարարականների մշակում և այլն:

Ազգային օրենսդրության համակարգի ամրապնդումը ենթադրում է նրա ոչ միայն նյութական, այլև դատաիրավական ճյուղերի կատարելագործում:

ՀՀ փոփոխված Սահմանադրության ընդունումից հետո (2015թ.) կարիք ունեն արմատական փոփոխությունների հատկապես օրենսգրքերը և բազային օրենքները: Մասնավորապես, փոփոխված Սահմանադրությունը ազգային օրենսդրության համակարգում ներմուծեց «սահմանադրական օրենք» հասկացությունը, որը գոյություն ունեւր ազգային իրավունքի համակարգում մինչև Սահմանադրության ընդունումը (1995թ.):

ՀՀ Սահմանադրության մեջ հստակ և սպառիչ թվարկված են այն իրավակարգավորումները, որոնց դեպքում օրենսդիրն ընդունում է սահմանադրական օրենք: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 103-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն. «Ազգային ժողովի կանոնակարգը, ընտրական օրենսգիրքը, Դատական օրենսգիրքը, Սահմանադրական դատարանի մասին օրենքը, Հանրաքվեի մասին օրենքը, Կուսակցությունների մասին օրենքը և Մարդու իրավունքների մասին» օրենքը սահմանադրական օրենքներն են և ընդունվում են պատգամավորների ընդհանուր ձայների թվի առնվազն երեք հինգերորդով: Սահմանադրական օրենքի իրավակարգավորումը չպետք է դուրս գա իր առարկայի շրջանակներից»:

Հետևաբար, ըստ իր իրավագործության, այսինքն՝ իրավաբանական ուժի, սահմանադրական օրենքը երկրորդ նորմատիվ իրավական ակտն է՝ ՀՀ Սահմանադրությունից հետո, իսկ մնացած նորմատիվ իրավական ակտերը՝ սովորական օրենքները և ենթաօրենդրական ակտերը, չպետք է հակասեն սահմանադրական օրենքներին: Բացի

սահմանադրական օրենքների ընդունումից, ՀՀ Ազգային ժողովը երկու տարվա ընթացքում պետք է ընդունի մի քանի տասնյակի հասնող նոր օրենսդրական ակտեր և բազմաթիվ փոփոխություններ կատարի օրենսդրության համակարգում:

Այսպիսով, ազգային օրենսդրության արդյունավետության բարձրացման համար կարևորագույն գործոն է օրինաստեղծ գործունեության կանոնակարգման, այլև բուն նորմատիվ-իրավական բազայի կատարելագործման, ինչպես նաև օրենսդրական մարմինների և երկրի բնակչության միջև ուղղակի և հետադարձ կապի հաստատման և ամրապնդման համար:

Իրավական բազայի նորացումը (սահմանադրական օրենքի կարգավիճակով նոր կանոնակարգի ընդունումը) և բուն նորմատիվ իրավական ակտերի հստակ աստիճանակարգումը, որում Սահմանադրությունը զբաղեցնում է աստիճանակարգման բուրգի գագաթը(հիմնական նորմը՝ ըստ Հանս Բելգեսի):

- ¹ Տե՛ս Ստեփանյան Հ.Մ. Հայաստանի օրենսդրության համակարգումը (Փորձ և հիմնահարցեր): Երևան, 1995թ.:
- ² Малеева М. Н. Человек и медицина в современном мире. М., 1995.
- ³ Квернадзе Р. А. 71 некоторые аспекты становления и развития законодательства в области Здравоохранения ||Гос. и право, 2001, N 8, С. 88-104.
- ⁴ Տե՛ս Правовые модели и реальность. Отв. ред. Тихомиров Ю.А., Рафалюк Е.Е., Хлуенова Н.Н. М., 2014, С. 11-12.
- ⁵ Տե՛ս Осипов М.Ю. Системы в праве и правовые процессы. М., 2015, С. 5-6.
- ⁶ Մանրամասն տե՛ս Петров А.А, Шафиров В.М. Предметная иерархия нормативных правовых актов. М., 2014.
- ⁷ Իրավաբանական և տրամաբանական այն միջոցները, որոնք ուղղված են օրենսդրության համակարգի մեջ հակասությունների և այլ թերությունների վերացմանը, կոչվում են համակարգապահականիչ: Այդպիսիներից են, օրինակ, կոլիզիոն իրավունքի նորմերը:
- ⁸ Համաձայն մաթեմատիկական տրամաբանական թեորեմների՝ հակասական դատողություններ պարունակող ստաջնադրություններից կարելի է բխեցնել ցանկացած դատողություն:
- ⁹ Տե՛ս Власенко Н.А. Проблемы точности выражения формы права (Логико-лингвистический анализ). Автореф. дисс. на соискание уч. ст. доктора юрид. наук. Екатеринбург, 1997.
- ¹⁰ Նորմատիվային տրամաբանությունը իր զարգացումն ստացել է ֆոն Ռայտի, Ա. Իվինի և այլ գիտնականների աշխատություններում:

Сюзанна Назинян

Соискатель института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

О вопросе усовершенствования системы национального законодательства

В настоящей статье обстоятельно рассматривается нынешнее состояние национального законодательства, а также проблемы, связанные с усовершенствованием законодательства.

Ключевые слова: национальное право, действующее законодательство, система права, отрасль права, правовой институт, правовая норма.

Syuzanna Nazinyan

Applicant of the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

On the issue of improvement of the national legislative system

The Article covers in detail the present situation of the national legislation, as well as the problems of improving the legislative system.

Keywords: national law, acting legislation, system of law, branch of law, legal institution, legal norm.

ՀԱՍՄԻԿ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

ՀՀ ՏՄՊՊՀ իրավաբանական վարչության վարչական վարույթի
բաժնի գլխավոր մասնագետ,
ՀՀ քաղաքացիական ծառայության 3-րդ դասի խորհրդական,
իրավագիտության մագիստրոս

ՄՐՅԱԿՑԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ԵՎ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ

Հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է մրցակցային իրավունքի նորմերի էվոլյուցիան անտիկ ժամանակաշրջանից մինչև մեր օրերը՝ ուսումնասիրելով և վերլուծելով օրենքներ և այլ իրավական ակտեր, այդ ակտերի կիրարկումը, վերլուծելով դատական նախադեպերը: Սույն հոդվածի շրջանակներում միաժամանակ դիտարկվում է ժամանակակից մրցակցային իրավունքի ձևավորումը ԱՄՆ-ում, ԵՄ-ում և ՀՀ-ում, կատարվում է համեմատական վերլուծություն՝ վեր հանելով մրցակցային իրավունքի տարբեր մոդելների նմանությունները և տարբերությունները:

Հիմնաբառեր- անտեսական մրցակցություն, մրցակցային իրավունք, հռոմեական իրավունք, արեմական իրավունք, մրցակցային մարմիններ, սենաշնորհ, ԱՄՆ մրցակցային իրավունք, ԵՄ մրցակցային իրավունք, ՀՀ մրցակցային իրավունք:

Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության նպատակով իրավանորմեր գրվել են ավելի քան 2,5 հազարամյակ առաջ: Պատմությանը հայտնի առաջին կարգավորումները հայտնաբերվել են դեռևս մ.թ.ա. 4-րդ դարում Աթենական իրավունքում: Հունական քաղաք-պետություններից Աթենքի մեծաքանակ բնակչության համար առաջին անհրաժեշտության սննդամթերք հացահատիկը ներմուծվում էր, քանի որ Աթենքի բնակլիմայական պայմանները նպատակահարմար չէին հացահատիկի աճեցման համար: Մ.թ.ա. 388 թվականին հացահատիկ ներմուծողները (emporoi) կտրուկ սահմանափակեցին հացահատիկի ներմուծումը Աթենք, ինչն էլ հանգեցրեց հացահատիկի գնի կտրուկ բարձրացմանը: Հացահատիկի գնի իջեցման նպատակով հացահատիկի գնի կարգավորման համար պատասխանատու Աթենական պաշտոնյան (sitophylakes) քաղաքականություն մշակեց՝ թույլ տալով առևտրականներին (sitopolai) հացահատիկի ձեռքբերման բանակցությունների ընթացքում գաղտնի համաձայնություն կնքել ներմուծողների հետ: Այս ծրագիրը, սակայն, հաջողություն չունեցավ: Առևտրականները, գաղտնի համաձայնության գալով, որոշեցին չմրցակցել և հացահատիկ ներկրողների հետ բանակցելով՝ կարողացան գնել ամբողջ հացահատիկը բավականին ցածր գնով և գաղտնի կուտակել հացահատիկի պաշարներ՝ բնակիչներին ցածր գնով վաճառելու նպատակով: Նշվածի վերաբերյալ հարկ է հավելել, որ Աթենական առևտրային օրենքներով սենաշնորհը կանխելու նպատակով արգելվում էր նշված չափաբանակից ավել ներմուծել և վաճառել, թույլատր-

վում էր պահեստավորել ձեռք բերված հացահատիկի մինչև 1/3՝ այն էլ կարճ ժամանակով, իսկ հացահատիկի 2/3 պահանջվում էր անմիջապես վաճառել քաղաքացիներին՝ այն էլ սահմանված գնից ոչ քանկ: Առևտրականների վերը նկարագրված գործողությունները շուտով բացահայտվեցին և նշված առևտրականները հազիվ փրկվեցին մահապատժի դատավճռից, քանի որ այդ ժամանակ Աթենական սենատը նշված առևտրային օրենքները խախտելու համար դեռևս առանց դատավարության մահվան դատապարտելու իրավասություններ չունեցավ: Աթենական խորհրդի հրամանագրով մեղադրանք առաջադրվեց նշված արեմական առևտրականների նկատմամբ՝ վերջիններիս մեղադրելով գաղտնի համաձայնություն կնքելու միջոցով սենաշնորհի ձեռք բերելու և հացահատիկի մեծաքանակ պաշարներ գաղտնի կուտակելու մեջ: Տեղի ունեցավ դատավարություն իմպիչմենտի ընթացակարգով և սենատի առջև, որը ենթադրում էր մեղադրյալների արդարացում սենատի կողմից բոլոր հարցերին բավարար պատասխաններ տալու պարագայում: Այս դատավարության ընթացքում սենատորներից մեկը ելույթ ունեցավ՝ արդարացնելով առևտրականների գործողություններն այն պատճառաբանությամբ, որ նրանց գաղտնի համաձայնությունը և հացահատիկի պաշարների գաղտնի կուտակումը հանրային շահի՝ Աթենքի բնակչության համար կենսական կարևորություն ունեցող հացահատիկի գնի նվազեցման նպատակ է հետապնդել: Միաժամանակ նշված սենատորը նշեց, որ իրենք՝ սենատորները, երդվյալ ատենակալների պես արդար որոշում պետք է կայացնեն: Առևտրա-

կաններն էլ կիրառեցին *remotio criminis* պաշտպանությունը՝ մեղադրելով հացահատիկի գնի կարգավորման համար պատասխանատու Աթենական պաշտոնյային իրենց հանցավոր արարքի դրդելու համար: Մենատը չկարողացավ որոշում կայացնել այս գործում, և գործը տեղափոխվեց հելլենական ընդհանուր իրավասության դատարան: Նշված դատավարության ընթացքը ևս հետաքրքրություն է ներկայացնում այն տեսանկյունից, որ այն ժամանակակից դատավարության տարրեր է պարունակում. դատավարությունը սկսվում է բացման խոսքով, որից հետո հնչում է մեղադրական ճառը, փաստարկները և հիմնավորումները, որոնց հաջորդում է ամբաստանյալ առևտրականների պաշտպանական ելույթը և նրանց հարցաքննությունը: Նշված դատավարությանը ներկա էին նաև երդվյալ ատենակալները: Ցավոք, այս դատավարության դատավճռի արդյունքների վերաբերյալ պատմական փաստաթղթերում տեղեկություններ չեն պահպանվել, իսկ նշված իրավախախտման և դատավարության վերաբերյալ տեղեկությունները հայտնի են դարձել սույն գործով մեղադրող կողմի հռետոր Լիսիասի (*Lysias*) կողմից գրված ելույթի տեքստից: Նշված իրավախախտումը և դատավարությունը պատմությանը հայտնի մրցակցային իրավունքի խախտման ամենահին գործն է:

Տնտեսական մրցակցության պաշտպանությանն ուղղված՝ պատմության հայտնի հաջորդ կարգավորումները վերաբերում են Հռոմեական հանրապետության ժամանակաշրջանին: Մասնավորապես մ.թ.ա. 50 թվականին «Հուլիոսի օրենքի դրույթներում» (*Lex Julia De Anona*) կարգավորումներ էին ամրագրվել, համաձայն որոնց՝ արգելվում էր արհեստականորեն պակասորդ ստեղծելով՝ բարձրացնել հացահատիկի վաճառքի գինը, իսկ նշված կանոնի խախտումը ենթադրում էր իրավախախտ առևտրականների նկատմամբ ֆինանսական պատասխանատվության միջոցի կիրառում՝ բարձր տուգանքների սահմանմամբ, կամ այդ առևտրականներին արգելվում էր այլևս առևտրով զբաղվել: Այս կարգավորումներով միաժամանակ արգելվում էր ուղակիորեն, դիտավորյալ դադարեցնել, հետաձգել կամ սահմանափակել հացահատիկի ներուծումը (մատակարարումը) նավերով, իսկ այս կանոնի խախտումը հանգեցնում էր քրեական պատասխանատվության, ընդհուպ մինչև արտոման: Վերոնշյալ կարգավորումների նպատակը ոչ միայն արգելել էր անհատ վաճառականներին գերշահույթ ստանալ, այլև թույլ չտալ համաձայնեցված գործողությունների արդյունքում շուկայական գների խաթարումը:

Մրցակցային իրավունքի մյուս ուղղության՝ անբարեխիղճ մրցակցության գործողության ար-

գելմանն էր ուղղված Ադրիանոս կայսեր օրոք (117-138) կիրառվող արգելքը. մասնավորապես արգելվում էր հացը կշռելիս սխալ քաշ նշել (խաբել գնորդին իրական քաշի վերաբերյալ), իսկ այս նորմի խախտումը ենթադրում էր արտաքսում կայսերական որոշմամբ (*decretum*):

Այնուհետև, Գայոս Ավրելիանոս Վալերիանոս Դիոկղետիանոսի գահակալման ժամանակաշրջանում, 301 թվականին ընդունվեց «Առավելագույն գների հրովարտակը» (*Edict on maximum price*), որի նպատակն էր զսպել առաջին անհրաժեշտության ապրանքների գների բարձրացումը՝ կարգավորելով գործող սակագները: Նշված հրովարտակը նաև նպատակ էր հետապնդում կանխել սննդամթերքի պաշարների քողարկման միջոցով արհեստական պակասորդի ստեղծումը: «Առավելագույն գների հրովարտակի» խախտումը հանգեցնում էր քրեական պատասխանատվության՝ մահապատժի:

Հաջորդը բյուզանդական կայսր Ջենոնն էր, որի գահակալման ժամանակաշրջանում՝ 483 թվականին, հրապարակվեց Ջենոնի սահմանադրությունը, որի նպատակն էր պաշտպանել սպառողներին առաջին անհրաժեշտության սննդամթերքի և կենցաղային ապրանքների գների արհեստական բարձրացումներից. փաստորեն այս սահմանադրության ընդունումն ուղղակի հարձակում էր *de facto* կամ *de jure* մենաշնորհների վրա: Այս սահմանադրությունն արգելում էր առևտրականների գաղտնի համաձայնությունները, որոնք նպատակ էին հետապնդում սահմանափակել ապրանքների վաճառքը կամ խաթարել շուկայական գները: Միաժամանակ, կայսերական հրովարտակով բացառիկ իրավունքներ տրված մենաշնորհների գործունեությունը կարգավորելու նպատակով նշված սահմանադրությունը սահմանում էր նորմեր՝ կարգավորելով ինչպես նախկինում բացառիկ իրավունք ստացած, այնպես էլ ապագայում նման իրավունք ստացող մենաշնորհների գործունեությունը: Ջենոնի սահմանադրությամբ միաժամանակ արգելվում էր առևտրականների, բանվորների և արհեստավորների միությունը: Այս սահմանադրությամբ ամրագրված կանոնների խախտումը ենթադրում էր պատասխանատվության խիստ միջոցների կիրառում, ինչպիսիք են ունեցվածքի բռնագավթումը և ցմահ արտաքսումը: Ժամանակը, սակայն, ցույց տվեց, որ Ջենոնի սահմանադրությունը արդյունավետ չէր կարտելիների և մոնոպոլ գործողությունների դեմ պայքարում: Այդ իսկ պատճառով բյուզանդական կայսր Հուստինիանոս Առաջինը հարկադրված էր օրենսդրական փոփոխություններ կատարել՝ որդեգրելով մենաշնորհների կարգավորման այլ ճանապարհ: Մասնավորապես, Հուստինիանո-

սը հիմնադրեց հռոմեական տնտեսություն՝ հիմնված վարձատրվող պաշտոնյաների միջոցով կառավարվող պետական մենաշնորհների վրա, այն իրավական ամրագրում ստացավ Հուստինիանոսի Դիգեստներում (Digesta): Միաժամանակ, հրապարակվեց կայսերական նոր սահմանադրությունը, իսկ մինչ այդ եղած օրենքներն ու ժողովածուները ուժը կորցրած ճանաչվեցին: Սակայն, ինչպես վկայում են պատմական փաստաթղթերը, պետական մենաշնորհների այս համակարգը ևս շատ հեռու էր կատարյալ լինելուց. այն հնարավորություն տվեց կաշառված պաշտոնյաներին առանց քրեական պատասխանատվության վախի զգացման գերշահույթներ ստանալ քաղաքացիներից՝ բարձրացնելով գները ⁷:

Հետագայում վերոնշյալ նորմերն ընդլայնվեցին և ամրագրվեցին միջնադարյան առևտրային իրավունքում (lex mercatoria): Այսպես, օրինակ, 1322-1325 թվականներին տնտեսական մրցակցության պաշտպանության նպատակով նորմեր ամրագրվեցին Ֆլորենցիայի մունիցիպալ օրենքներում, համաձայն որոնց արգելվում էին մենաշնորհների համաձայնեցված գործողությունները և առևտրային միությունները, իսկ այս նորմերի խախտումը ենթադրում էր պատասխանատվության միջոցի կիրառում՝ ունեցվածքի բռնագրավման և (կամ) արտաքսման միջոցով: Այս օրենքներով միաժամանակ անվավեր էին համարվում նախկինում տրամադրված բոլոր բացառիկ իրավունքները: Բոհեմիայի (Չեխիայի) դքսությունում Վենեսլաս (Wenceslas) II-ի կառավարման տարիներին ընդունվեց «Մետաղների մասին սահմանադրական օրենքը» (constitutiones juris metallicae), որը դատապարտում էր վաճառականների կողմից հանքաքարի գնի բարձրացումը: Միաժամանակ, Սրբազան Հռոմեական կայսրության կայսր Կառլ V-ի կառավարման տարիներին ևս օրենք ընդունվեց, որով կանխարգելվում էր Նիդեռլանդներում առևտրականների և արհեստավորների հիմնադրած մենաշնորհների կողմից անբարեխիղճ պայմանագրերի հետևանքով վնասի պատճառումը:

Շուկաներում բարեխիղճ առևտուր սպառնալից էր նպատակով կարգավորումներ են գտնվել նաև անգլիական Դատաստանագրքում (Doomsday book/Book of Winchester) ¹⁰, որտեղ նշվում է, որ անգլիական թագավոր Էդուարդ Խոստովանողի (Eduard the Confessor) օրոք ամբողջ Անգլիայի տարածքում տեղի էին ունենում պատժիչ և արգելող գործողություններ, որոնցից էր նաև գնի արհեստական բարձրացման արգելումը (prohibition of foresteal ¹¹), իսկ նշված արգելի խախտումը ենթադրում էր պատասխանատվության միջոցի կիրառում անարգանքի սյունին գամելու, կարգապահական

տույժի կիրառման կամ տուգանքի նշանակման, ինչպես նաև անարգանքի աթոռին նստեցնելու միջոցով: Դատաստանագրքում առկա տեղեկություններից նաև հայտնի է դարձել, որ Անգլիայում 1266 թվականին ընդունվեց օրենք, որով սահմանվեցին հացի և զարեջրի գները՝ դրանք համապատասխանեցնելով քաղաքացիական և քրեական գործերով անգլիական դատարանների վճիռներով (assizes) սահմանված հացահատիկի գներին: Հետագայում Անգլիայի թագավոր Էդվարդ III-ի օրոք՝ 1349 թվականին, ընդունվեց «Բանվորների կանոնադրությունը» (Statute of Laborers), որը սահմանում էր սննդամթերքը ողջամիտ գնով վաճառելու պահանջ ¹²: Այնուհետև, Անգլիայի Հենրիխ VIII թագավորի գահակալման ընթացքում, նպատակ ունենալով կայունացնել արտերկրից մատակարարման տատանումների հետևանքով փոփոխվող գները, 1553 թվականին սակագներ սահմանվեցին սննդամթերքի համար ¹³: Չնայած նշված կարգավորումներին՝ Անգլիայում բավական երկար ժամանակ առևտրականներին և արհեստավորներին ներկայացնող կազմակերպությունների համար սահմանվում էր բացառություններ հակամենաշնորհային օրենքներում: Սակայն, իրավիճակը փոխվեց 1835 թվականին «Մունիցիպալ Կորպորացիաների մասին» օրենքի ընդունմամբ, երբ վերացվեցին բացառությունները:

15-րդ դարում միջազգային տնտեսական հարաբերությունները սկսեցին արագորեն զարգանալ, որը հանգեցրեց նաև գործարարների նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխության: Այսպես, օրինակ, 1558 թվականին Անգլիայում ներդրվեց «արդյունաբերական մենաշնորհների լիցենզավորման» համակարգը, որը ժամանակակից արտոնագրման համակարգի նախատիպն է ¹⁴: «Արդյունաբերական մենաշնորհների լիցենզավորումը» լիցենզավորման ընթացակարգ էր, որով միապետի որոշմամբ հնուտ և արհեստավարժ մասնագետներին տրվում էր արդյունաբերության որոշ ճյուղերում գործունեություն իրականացնելու մենաշնորհ՝ բացառիկ իրավունքով, որի նպատակն էր նպաստել նորարարության և արտադրության զարգացմանը: Սակայն, կարճ ժամանակ անց պարզ դարձավ, որ այդ համակարգում առկա էին բազմաթիվ չարաշահումներ, իսկ լիցենզավորման այս համակարգը ամենևին չէր ծառայում իր նպատակին՝ տրամադրելով այնպիսի մենաշնորհ բացառիկ իրավունքներ (անգամ ամենօրյա օգտագործվող ապրանքներ աղի և օսլայի արտադրության ոլորտներում), որոնք ամենևին չէին նպաստում ինչպես նորարարությունների, այնպես էլ արտադրության զարգացմանը: Բազմաբնույթ և աննպատակային մենաշնորհների շնորհումը թագուհի Ելիզաբեթա I-ի (1533-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

1603թթ) կողմից առաջացրեց պառլամենտի խիստ դժգոհությունը, այդ իսկ պատճառով Դարսին ընդդեմ Ալլինի (Edward Darcy Esquire v Thomas Allin of London Haberdasher case (1602))¹⁵ գործում բացառիկ իրավունք տալու նպատակահարմարությունը թողնվեց դատարանի որոշմանը: Մասնավորապես, այս գործում դատարանը վճռեց, որ խաղաքարտեր պատրաստելու բացառիկ իրավունքը Դարսինի շնորհելը անվավեր է և սպօրինի: Դատարանը նաև վճռեց, որ այս գործում առկա է մենաշնորհի ոչ ցանկալի հետևանքները՝ որակի անկում, գնի բարձրացում և աշխատելու ցանկության նվազեցում, որը վնաս է հասցնում ոչ միայն այդ ոլորտի առևտրականներին, այլև վնասում է բոլոր նրանց, ովքեր օգտագործում են կամ կարող են օգտագործել խաղաքարտերը¹⁶: Դարսին ընդդեմ Ալլինի գործը յուրահատուկ է մրցակցային իրավունքի պատմության մեջ, քանի որ այս գործի մանրամասն ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ժամանակակից մրցակցային իրավունքում հաշվի են առնված այս գործի շրջանակներում դատարանի կողմից արված եզրակացությունն ու փաստարկները: Դարսին ընդդեմ Ալլինի գործից հետո տևական ժամանակաշրջան կատեցվեց բազմաբնույթ մենաշնորհների շնորհման գործընթացը: Այս նույն ժամանակահատվածում Ելիզբետա I-ին հաջորդեց Ջեյմս Առաջինը, որը հասարակության և պառլամենտի հետ լարված հարաբերությունները կարգավորելու և վերջիններիս աջակցությունը ստանալու նպատակով 1610 թվականին հրապարակեց «Առատածեռնության հռչակագիրը» (Book of Bounty), որով արտահայտում էր ընդհանուր իրավունքի թշնամական վերաբերմունքը մենաշնորհների նկատմամբ՝ բացառությամբ որոշ բացառությունների, ինչպիսիք են արտոնագրերը հայտնագործությունների համար¹⁷: Չնայած նշված հռչակագրին՝ Ջեյմս Առաջինը շարունակեց լիցենզավորել նորանոր մենաշնորհներ: Այս ամենը, բնականաբար, առաջացրեց պառլամենտի խիստ դժգոհությունը, որի արդյունքում 1624 թվականին ընդունվեց «Մենաշնորհների մասին» ստատուտը, որով բոլոր մենաշնորհները համարվեցին թագավորության օրենքներին հակասող, անօրինական ու անվավեր, իսկ մենաշնորհների օգտագործումը՝ անթույլատրելի: Այս ստատուտում միաժամանակ նշվում էր, որ թույլատրվում է միայն նորարարությունների համար արտոնագրում 14 տարի ժամկետով՝ բացառիկ իրավունք ստացած գյուտարարներին արգելելով օրենքները խախտել, բարձրացնել ապրանքների գները, իսկ դատարանների իրավասությանն էր թողնվում մենաշնորհներին առնչվող վեճերի կարգավորումը: Ինչ վերաբերում է արդեն գործող մենաշնորհներին, ապա դադարեցվում էին

բոլոր արտոնագրերը, բացառությամբ նորարարությունների համար տրվածները, որոնց ժամկետը և սահմանափակվում էր 14 տարով¹⁸: Այս ստատուտի ընդունումը կարգավորեց պառլամենտի և միապետի միջև երկարատև վեճը: Իրադրությունը փոխվեց 1685 թվականին՝ Իստ Ինդիա Քոմպանին ընդդեմ Թոմաս Սենդիսի (East India Company vs. Thomas Sandys-case against monopolies) գործով դատարանի վճռից հետո, երբ դատարանը տարանջատում մտցրեց թագավորության ներսում մենաշնորհների և թագավորությունից դուրս գործունեություն իրականացնող մենաշնորհների միջև՝ նշելով, որ արդյունավետորեն կարող է մրցակցել միայն այն ընկերությունը, որը ունի ամուր դիրք¹⁹: Դատարանի կողմից արված այս փաստարկը իր գործածությունն է գտել մրցակցության, արդյունաբերական քաղաքականության և ազգային չեմպիոնների փոխհարաբերակցության վերաբերյալ ժամանակակից բանավեճերում: Դատարանի նշված վճռին հաջորդեց անգլիական արտադրողների մրցունակության անկումը միջազգային շուկաներում, որին հաջորդեց 1772 թվականի՝ մենաշնորհներն արգելող օրենքների փոփոխությունը, իսկ մինչև 1844 թվականը այդ բոլոր օրենքներն ուժը կորցրած ճանաչվեցին այն հիմնավորմամբ, որ մենաշնորհների արգելման օրենքներն իրենց նպատակին չեն ծառայել, ավելին՝ մենաշնորհի նկատմամբ արգելքի կիրառումը պատճառ է հանդիսացել առևտրի արգելմանը և գների բարձրացմանը: Այս ժամանակից ի վեր ինչպես Անգլիայում, այնպես էլ ժամանակակից բոլոր պետություններում մենաշնորհ (գերիշխող) դիրք ունենալը չի արգելվում, այլ արգելվում է գերիշխող դիրքի չարաշահումը:

Մենաշնորհի նկատմամբ արգելքի վերացմանը զուգընթաց Անգլիայում դատական նախադեպերի միջոցով ձևավորվում էր անգլիական ընդհանուր իրավունքի առևտրի սահմանափակման դոկտրինը, որը ժամանակակից մրցակցային իրավունքի ուղղակի նախատիպն է²⁰: Առևտրի սահմանափակման դոկտրինը առաջնորդվում է երկու հիմնական սկզբունքներով՝ արգելել այն համաձայնությունները, որոնք հակասում են հանրային շահին և թույլատրել միայն այն դեպքում, երբ հիմնավորվի համաձայնությունների ողջամտությունը (այսինքն՝ հիմնավորվի, որ այդ համաձայնության արդյունքում վնաս չի հասցվում համաձայնության կողմերին և հասարակությանը (մասնավորապես՝ այդ ապրանքի կամ ծառայության գնորդին)²¹:

19-րդ դարի վերջին ԱՄՆ-ում սկսվեց ժամանակակից մրցակցային իրավունքի ձևավորումը: Այս ժամանակաշրջանում ձևավորվել էր հզոր հակամենաշնորհային օրենսդրություն ունենալու կողմնակիցների մի մեծ բանակ: Նրանք շարունակա-

բար պնդում էին, որ անհրաժեշտ է ապահովել ազատ մրցակցություն և հնարավորություններ ստեղծել անհատ ամերիկացիների համար հիմնադրելու իրենց բիզնեսները, ինչը կնպաստի ԱՄՆ-ի տնտեսական զարգացմանը: Այս ուղղության ջատագովներից էր նաև սենատոր Ջոն Շերմանը, որը հեղինակեց և նախաձեռնեց ակտի ընդունում 1890 թվականին, որով անօրինական էին համարվում մենաշնորհների ձևավորումը և առևտուրը սահմանափակելու փորձերը: Այս ակտը կոչվեց հեղինակի անունով՝ Շերմանի հակամենաշնորհային ակտ, որը մինչ օրս շարունակում է հանդիսանալ ԱՄՆ-ի մրցակցային իրավունքի հիմնասյունը. ներկայումս թեև Շերմանի հակամենաշնորհային ակտը շարունակում է ուժի մեջ մնալ, սակայն դատական նախադեպերի արդյունքում այլ կերպ է մեկնաբանվում այս ակտը՝ անօրինական համարվելով մենաշնորհի դիրքի չարաշահումը²²:

Շերմանի ակտի ընդունումից հետո դատարանի կողմից քննած առաջին հակամենաշնորհային գործը Նյու Ջերսիի Ստանդարտ Օիլ Քոմփանին ընդդեմ ԱՄՆ-ի գործն էր²³: Հայտնի ընկերակցություններ (trust) Ստանդարտ Օիլ Քոմփանին և Ջոն Ռոքֆելլերը 1870-80-ական թվականներին նավթի ոլորտում մենաշնորհի դիրք ձեռք բերեցին՝ մրցակից ընկերություններին ահաբեկելու և երկաթուղիների հետ գաղտնի գործարքներ կնքելու միջոցով ոլորտում թողնելով շատ քիչ թվով մրցակիցներ: ԱՄՆ-ի գերագույն դատարանի որոշմամբ Ստանդարտ Օիլ Քոմփանիի գործողությունները համարվեցին Շերմանի հակամենաշնորհային ակտի խախտում: ԱՄՆ-ի գերագույն դատարանը միաժամանակ Ստանդարտ Օիլ Քոմփանին ապախոշորացնելու վերաբերյալ որոշում կայացրեց, որով այս մենաշնորհը բաժանվեց շուրջ երեք տասնյակ միմյանց հետ մրցակցող ընկերությունների՝ ներառյալ Ինդիանայի Ստանդարտ Օիլ Քոմփանին, Նյու Ջերսիի Ստանդարտ Օիլ Քոմփանին, Նյու Յորքի Ստանդարտ Օիլ Քոմփանին, Կալիֆոռնիայի Ստանդարտ Օիլ Քոմփանին և այլն: Ստանդարտ Օիլ Քոմփանիի ապախոշորացումը հիմնավորելու նպատակով ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը միաժամանակ կիրառեց «rule of reason»-ի սկզբունքը՝ նշելով, որ «ոչ բոլոր խոշոր ընկերությունները և մենաշնորհներն են չարիք, և դատարանը (ոչ թե գործադիր մարմինը) պետք է կայացնի այդ որոշումը. պետք է ապացուցվի խոշոր ընկերության (trust) գործողությունների արդյունքում այդ ընկերության մրցակիցներին և տնտեսական միջավայրին հասցված վնասը»²⁴: ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը այս և մյուս այլ գործերում թեև որոշակիորեն մեկնաբանեց Շերմանի ակտը, այնուամենայնիվ, շարունակում էր անորոշ մնալ այն հարցը, թե մասնավորա-

պես որ գործողություններն են արգելված այս ակտով: Այս իրավիճակը դժվարություններ էր ստեղծում թե՛ գործարարների շրջանակում, որոնք չգիտեին ինչպիսի վարքագիծ դրսևորել, թե՛ պետական մարմինների համար, որոնք չգիտեին ընկերությունների որ գործողությունները վիճարկել դատարաններում²⁵: Այդ իսկ պատճառով 1914 թվականին ընդունվեց Էլեյտոնի ակտը (Clayton Act), որով ընդլայնվեցին կառավարության հնարավորությունները՝ կարգավորելու խոշոր ընկերությունների գործունեությունը և անհրաժեշտության դեպքում դիմելու դատարան՝ մենաշնորհները ապախոշորացնելու նպատակով: Այս ակտով միաժամանակ կառավարությունը իրավասություն էր ստանում՝ վերահսկելու համակենտրոնացումները, իսկ հակամենաշնորհային ակտերն այլևս կիրառելի չէին լինելու առևտրային միությունների նկատմամբ: Էլեյտոնի ակտով նաև արգելվեցին որոշ բիզնես գործողություններ (խտրական գների կիրառումը և լրացուցիչ՝ պայմանագրի հետ չառնչվող պայմանների և պարտավորությունների պարտադրումը), որոնք էականորեն խաթարում էին մրցակցությունը: Այս ակտի արդյունքում նաև հիմնադրվեց Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովը (Federal Trade Commission), որը ծառայելու էր որպես մենաշնորհները կարգավորող այլընտրանքային մեխանիզմ՝ հարկադրելով բիզնեսներին համաձայնել «Համաձայնեցված վարքագծի կանոններին»²⁶:

Մենաշնորհների դեմ պայքարը ԱՄՆ-ում շարունակվում էր մեծ ինտենսիվությամբ: Մրցակից բազմաթիվ ընկերությունների գործադիր մարմնի ղեկավարներ գաղտնի համաձայնություն կնքելու և անօրինական գներ սահմանելու համար ազատագրվեցին դաշնային բանտերում: ԱՄՆ-ում մրցակցային քաղաքականության այս բարձր ակտիվությունը, որը զուգակցվում էր կոռուպցիայի դեմ ակտիվ պայքարով, տևեց 1890-ական թվականներից մինչև 1920-ական թվականները և անվանվեց «Առաջընթացի դարաշրջան» (Progressive Era), որի ավարտից հետո խոշոր ընկերությունների նկատմամբ թշնամական վերաբերմունքը մեղմացավ: Այսպիսի մեղմացման վառ օրինակ էր Ֆորդ Մոթոր Քոմփանիի օրինակը, որը թեև մենաշնորհի դիրք էր զբաղեցնում ավտոմեքենաների արտադրության ոլորտում, սակայն կառավարության կողմից հանդուրժողական վերաբերմունք էր ցուցաբերվում այս ընկերության նկատմամբ: Հանդուրժողական այս վերաբերմունքը պայմանավորված էր Ֆորդ Քոմփանիի կողմից ԱՄՆ-ի քաղաքացիների համար հազարավոր աշխատատեղերի ստեղծմամբ, ազգային արտադրանքի արդունավետության բարձրացմամբ՝ նպաստելով միաժամանակ աշխատավարձերի բարձրացմանը միլիոնավոր մատ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

չելի մեքենաների արտադրությամբ, որը ԱՄՆ-ի արտադրանքի մրցունակությունը բարձրացրել էր միջազգային շուկաներում: ԱՄՆ-ի կառավարությունը միաժամանակ 1920-ական թվականների վերջին նախաձեռնեց ինքնակառավարվող առևտրային միությունների ստեղծումը, միջոցառումներ իրականացրեց բիզնես համագործակցությունը խթանելու համար և նախաձեռնեց Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովի և օրինապահ գործարար շրջանակի միջև սերտ համագործակցությունը: Տնտեսական ճգնաժամի հետևանքները հաղթահարելու համար 1933 թվականին ընդունվեց «Ազգային արդյունաբերության վերականգնման մասին» ակտը, որով նախատեսվում էր ավելացնել եկամուտը, աշխատավարձերը և գները, սակայն շուտով՝ 1935 թվականին, այս ակտի գործունեությունը դադարեցվեց այն պատճառաբանությամբ, որ այս քաղաքականությունը հանգեցրել է շուկաներում կենտրոնացվածության բարձրացմանը և տնտեսության տարբեր ոլորտների մոնոպոլիզացմանը: Այս քաղաքականության դադարեցմանը հաջորդեց Ռոբինսոն-Փեթմանի (Robinson-Patman Act) ակտի ընդունումը, որով խտրական գեղչերի կիրառումը, խտրական գների կիրառումը համարվում էին անօրինական:

Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության նպատակով ակտերի ընդունմանը զուգընթաց ԱՄՆ-ի դատարանների վերաբերմունքը ևս սկսեց փոխվել հակամենաշնորհային օրենքների նկատմամբ: Այսպես, օրինակ, Յունայթիդ Սթեյթսն ընդդեմ Բոլումբիա Սթիլ Բորիորեյշնի (United States vs. Columbia Steel Corporation)²⁷ գործում ԱՄՆ-ի Գերագույն Դատարանն ամրագրեց մրցակցային օրենքների՝ որպես ԱՄՆ-ում ազատ ձեռնարկատիրության պաշտպանության համար «ազատությունների խարտիայի» կարևորագույն դերը: Այս նույն գործի շրջանակներում դատավոր Դուգլասը իր հատուկ կարծիքն (dissenting opinion) է հայտնել՝ նշելով, որ հակամենաշնորհային օրենքների նպատակը ոչ միայն սպառողների պաշտպանությունն է, այլև արգելելը մենաշնորհի դիրք ունեցող ընկերությունների կողմից շուկան վերահսկելու նպատակով շուկայական իշխանության օգտագործումը:

Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության նպատակով հետագա գործերի քննումը ԱՄՆ-ում ամրագրեց այն հաստատակամությունը, որ մրցակցային շուկայական հարաբերությունների արդյունքում հաստատվում է արդարություն և ազատություն բոլորի՝ թե՛ սպառողների, թե՛ ընկերությունների համար: Միաժամանակ, 1970-ական թվականներին ԱՄՆ-ի կառավարությունը մրցակցային քաղաքականության առաջնահերթություն

դարձրեց անբարեխիղճ մրցակցության գործողությունների արգելումը, որի հետևանքով վնաս էր հասցվում սպառողներին: 1976 թվականին ընդունվեց Հարթ Սքոթ Ռոդինոյի ակտը (Hart Scott-Rodino Act), որով բարեփոխումներ էին իրականացվում հակամենաշնորհային օրենսդրության մեջ՝ ներդնելով համակենտրոնացումների հայտարարագրման համակարգը և Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովին (Federal Trade Commission)՝ Արդարադատության Դեպարտամենտի հետ համատեղ վերապահելով համակենտրոնացումների վերահսկման լիազորություններ:

Ներկայումս ԱՄՆ-ի մրցակցային իրավույթի կիրարկումն իրականացվում է մրցակցային մարմինների՝ Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովի և Արդարադատության Դեպարտամենտի կողմից, իսկ մրցակցային քաղաքականությունն իրականացվում է գերիշխող դիրքի չարաշահումները և հակամրցակցային համաձայնությունները արգելելու, համակենտրոնացումները վերահսկելու, անբարեխիղճ մրցակցությունն արգելելու ուղղությամբ՝²⁸ Վերոնջյալի վերաբերյալ հարկ է նշել, որ գերիշխող դիրքի չարաշահումները և հակամրցակցային համաձայնությունների կնքումը ԱՄՆ-ում ենթադրում է քրեական պատասխանատվության միջոցների կիրառում, որի վերաբերյալ որոշում են կայացնում ԱՄՆ-ի դատարանները, որոնք նաև որոշում են կայացնում գերիշխող դիրք զբաղեցնող ընկերությունների ապախոչորացման վերաբերյալ՝ Տվյալ պարագայում ԱՄՆ-ի մրցակցային մարմինը՝ Արդարադատության Դեպարտամենտի Հակամենաշնորհային Ստորաբաժանումը, հանդես է գալիս դատախազության դերում: Միաժամանակ, մրցակցային օրենսդրության նշված իրավանորմների խախտումը ենթադրում է քաղաքացիական հայցերի ներկայացում դատարաններ՝ վնասի փոխհատուցման նպատակով: ԱՄՆ-ի անբարեխիղճ մրցակցության արգելման օրենսդրության խախտումների դեպքում ԱՄՆ-ի Դաշնային Առևտրային Հանձնաժողովը կարող է հանձնարարականներ տալ իրավախախտ ընկերություններին կամ քաղաքացիական հայցեր ներկայացնել ԱՄՆ-ի դատարաններ՝ (մասնավորապես՝ District Court of Circuit) քաղաքացիա-իրավական տուգանքների (civil penalty) կամ արգելանքի միջոցներ (preliminary injunctions) կիրառելու, ինչպես նաև սպառողներին հասցված վնասների փոխհատուցման նպատակներով: Ինչ վերաբերում է համակենտրոնացումների վերահսկողությանը, ապա հայտարարագրման ենթակա համակենտրոնացումների չհայտարարագրման դեպքում ԱՄՆ-ի մրցակցային մարմինները քաղաքացիական հայց են ներկայացնում դատարաններ՝ պատասխանա-

տու պաշտոնատար անձանց նկատմամբ քաղաքացիա-իրավական տուգանքների կիրառման կամ արգելված համակենտրոնացումը գործի չդնելու հանձնարարական ստանալու նպատակով³⁰: ԱՄՆ-ի մրցակցային օրենսդրության առանձնահատկությունը կայանում է նաև նրանում, որ բացի վերոնշյալ մրցակցային մարմիններից, ԱՄՆ-ի գլխավոր դատախազները ևս մասնակցում են մրցակցային օրենսդրության կիրարկմանը, սակայն նահանգային մակարդակում, և մասնավոր անձինք՝ ԱՄՆ-ի դատարաններ վնասի փոխհատուցման հայցեր ներկայացնելու միջոցով:

Եվրոպական պետություններում 20-րդ դարի սկզբին թեև օրենքների որոշ դրույթներ կարգավորում էին տնտեսական մրցակցությունը որոշ ուղղություններով, այնուամենայնիվ, ԱՄՆ-ում Շերմանի ակտի ընդունումը և հետագայում մրցակցային օրենսդրության կատարելագործումը էական ազդեցություն ունեցան եվրոպական պետություններում մրցակցային իրավունքի զարգացման վրա: Այսպես, օրինակ, Գերմանիայում 1923 թվականին ընդունվեց «Կարտելների մասին» օրենքը՝ կանխելու համար հակամրցակցային համաձայնությունների միջոցով գների բարձրացումը: Սակայն, այս օրենքի առանձնահատկությունը կայանում էր նրանում, որ հակամրցակցային համաձայնությունները չէին արգելվում, այլ պարզապես կարտելների պետական գրանցման օրենսդրական պահանջ էր ամրագրվել, որի միջոցով պետությունը վերահսկողություն էր իրականացնում կարտելների նկատմամբ՝ կարտելների կողմից շուկայական իշխանության չարաշահումը թույլ չտալու նպատակով: Այս օրենքը, սակայն, արդյունավետ չգործեց, քանի որ այս օրենքին հաջորդեց 1930 թվականի մեծ տնտեսական ճգնաժամը և Նացիստական ռեժիմը, որոնց պայմաններում կարտելների գոյությունը դարձավ անխուսափելի: Գերմանիայում տնտեսական մրցակցության պաշտպանության նպատակով համապատասխան օրենքեր ընդունվեցին միայն Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո Եվրոպական ընկերակցության անդամակցության շրջանակներում՝ 1957 թվականին: Եվրոպական հաջորդ պետությունը, որտեղ 20-րդ դարի սկզբին առկա էին մրցակցության պաշտպանության կարգավորումներ, Անգլիան էր, որտեղ 1919 թվականի «Սպեկուլյացիայի մասին» ակտով (Profiteering Act) արգելվում էր գների չհիմնավորված բարձրացումը: Անգլիայում ևս Եվրոպական ընկերակցության ստեղծումից հետո ընդունվեց տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրությունը, և ստեղծվեց համապատասխան մրցակցային մարմինը³¹: Եվրոպական մայրցամաքում մրցակցային իրավունքի զարգաց-

մանը, ինչպես նաև տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մարմինների հիմնադրմանը նպաստեց 1957 թվականին Եվրոպական տնտեսական ընկերակցության (European Economic Community) հիմնադրումը, որի հիմնական նպատակներից էր միասնական շուկայի ստեղծումը: Այս հիմնական նպատակի իրագործման համար անհրաժեշտ էր տնտեսական մրցակցության պաշտպանությունն ապահովող իրավական գործիքակազմի ամրագրումը, որն էլ արվեց Հռոմի պայմանագրի 85-րդ և 86-րդ հոդվածներով՝ գերիշխող դիրքի չարաշահումների, ինչպես նաև հակամրցակցային համաձայնությունների արգելմամբ: Այնուհետև, եվրոպական մրցակցային օրենսդրության շրջանակը ընդլայնվեց համապատասխան կանոնակարգերի, դիրեկտիվների և ուղեցույցների ընդունմամբ, դատական նախադեպերով, ինչպես նաև Եվրոպական հանձնաժողովին տնտեսական մրցակցության պաշտպանության իրավասությունների օժտմամբ: Եվրոպական Միության ժամանակակից մրցակցային իրավունքի հիմնաքարերը ևս համարվում են Հռոմի պայմանագրի 85-րդ և 86-րդ հոդվածները (ներկայիս Լիսաբոնի պայմանագրի 101-րդ և 102-րդ հոդվածները (TFEU)), որոնցում ամրագրված իրավանորմերը ընդլայնված մեկանբանություն են ստացել ԵՄ ընդհանուր իրավասության և Եվրոպական արդարադատության դատարանների նախադեպային որոշումներով: Ներկայումս ԵՄ մրցակցային իրավունքը կիրարկվում է գերիշխող դիրքի չարաշահումը և հակամրցակցային համաձայնությունները արգելելու, համակենտրոնացումների և պետական օժանդակության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու ուղղություններով: Ինչ վերաբերում է անբարեխիղճ մրցակցությանը, ապա ԵՄ մակարդակով գործում է ԵՄ անբարեխիղճ մրցակցության արգելման օրենսդրություն, որի կիրարկումը, սակայն, իրականացվում է ազգային մակարդակում ԵՄ անդամ պետությունների կողմից: Վերոգրյալի վերաբերյալ հարկ է նաև նշել, որ ԵՄ մրցակցային օրենսդրության խախտումը ենթադրում է վարչական պատասխանատվության միջոցների կիրառում՝ միաժամանակ վնասի հատուցման քաղաքացիական հայցեր ներկայացնելու հնարավորությամբ: Միաժամանակ, Եվրոպական հանձնաժողովը օժտված է գերիշխող դիրք զբաղեցնող ընկերությունների ապախոչորացման վերաբերյալ որոշումներ ընդունելու իրավասություններով³²:

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությանը, ապա թեև 1995 թվականի ՀՀ սահմանադրության 8-րդ հոդվածով երաշխավորվում էր ազատ տնտեսական մրցակցությունը, այնուամենայնիվ ՀՀ-ում մրցակցային իրավունքի ձևավորու-

www.journal.lawinstitute.am

մը սկսվեց 2000 թվականին «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի ընդունմամբ, այդ օրենքի հետագա փոփոխություններով և լրացումներով, ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի իրավակիրառման գործունեությամբ և նշված հանձնաժողովի կողմից ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունմամբ: ՀՀ-ում մրցակցային իրավունքի զարգացմանը նպաստեցին նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում (հոդված 12-րդ) քաղաքացիական իրավունքների իրականացման միջոցով տնտեսական մրցակցության սահմանափակման, գերիշխող դիրքի չարաշահման արգելմամբ, ՀՀ քրեական օրենսգրքով (հոդված 195-րդ) հակամրցակցային համաձայնությունների համար քրեական պատասխանատվության սահմանմամբ, 2005 թվականին ՀՀ սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում գերիշխող դիրքի չարաշահման և անբարեխիղճ մրցակցության արգելմամբ, 2015 թվականի Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության փոփոխություններով տնտեսական մրցակցության՝ որպես սահմանադրությամբ երաշխավորված սկզբունք սահմանելով, միաժամանակ գերիշխող դիրքի չարաշահման, անբարեխիղճ մրցակցության և հակամրցակցային համաձայնությունների արգելմամբ³³: ՀՀ-ում տնտեսական մրցակցության պաշտպանությունն իրականացվում է գերիշխող դիրքի չարաշահման, հակամրցակցային համաձայնությունների և անբարեխիղճ մրցակցության արգելման, համակենտրոնացումների և պետական օժանդակության նկատմամբ վերահսկողության իրականացման միջոցով³⁴:

Այսպիսով, սույն հոդվածի շրջանակներում իրականացված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ թեև մրցակցային իրավունքի ձևավորումը սկսվել է ԱՄՆ-ում Շերմանի ակտի ընդունումից հետո, այնուամենայնիվ, դեռևս անտիկ ժամանակաշրջանում աթենական իրավունքով, հռոմեական իրավունքով, հետագայում եվրոպական քաղաքապետությունների օրենսդրությամբ նախատեսվում էին նորմեր՝ տնտեսական մրցակցության տարբեր ուղղությունները կարգավորելու նպատակով: Նշված նորմերի ուսումնասիրությունը նաև ներկայացնում է իրավական մտքի զարգացումը՝ տնտեսական մրցակցությունը պաշտպանելու տեսանկյունից, և ցույց է տալիս այդ նորմերի բովանդակային նմանությունը ժամանակակից մրցակցային իրավունքի նորմերին: Հատկանշական է դիտարկել նաև մենաշնորհների արգելման Անգլիայի փորձը, որը ցույց տվեց, որ մենաշնորհների դեմ պայքարը և արգելումը վնասակար է պետության տնտեսության համար, և որի արդյունքում հաստատվեց այն

համոզմունքը, որ անհրաժեշտ է պայքարել մենաշնորհների չարաշահումների դեմ: Միաժամանակ, ԱՄՆ-ի և Եվրոպական Միության մրցակցային իրավունքների զարգացման ուսումնասիրությունը և ՀՀ-ի մրցակցային իրավունքի հետ համեմատականի իրականացումը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ ՀՀ-ում մրցակցային իրավունքը ձևավորվել է ԱՄՆ-ի և ԵՄ մրցակցային իրավունքների արդեն իսկ ձևավորված մոդելների հիման վրա, որի արդյունքում ՀՀ-ում տնտեսական մրցակցության օրենսդրության խախտումը ենթադրում է ոչ միայն վարչական (ԵՄ մրցակցային իրավունքի մոդել), այլև քրեական և քաղաքացիական (ԱՄՆ-ի մոդել) պատասխանատվության միջոցների կիրառման հնարավորություններ: Նշվածի վերաբերյալ հարկ է նաև նշել ՀՀ մրցակցային իրավունքի և ԵՄ մրցակցային իրավունքի նմանությունը ինչպես մրցակցային օրենսդրության կիրարկման ուղղությունների տեսանկյունից, այնպես էլ մրցակցային մարմինների՝ ապախոշորացման վերաբերյալ որոշում կայացնելու իրավասության հնարավորությամբ:

¹ Տե՛ս Մույն ուսումնասիրությունն իրականացվել է Գիտության և կրթության հայ ազգային հիմնադրամի (ԳԿՀԱՀ, Նյու Յորք, ԱՄՆ) կողմից տրամադրված դրամաշնորհի շրջանակներում:

² Տե՛ս Wayne R. Duhman, *The Athenian Crain Merchants 386*, US Department of Justice Publications, EAG 07-2, January 2007, pp. 2-3.

³ Տե՛ս Lambros E. Kotsiris, *An Antitrust case in Ancient Greek Law*, *The International Lawyer*, vol. 22, no. 2, 1988, pp 453-457.

⁴ Տե՛ս William Alexander Hunter, *A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the Order of Code*, London, Sweet and Maxwell Limited, Forth Edition, 1920, page 1067; Barry E. Hawk, *International Antitrust Law and Policy*, Fordham Corporate Law, 2003, pp. 13-14:

⁵ Տե՛ս William Alexander Hunter, *A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the Order of Code*, London, Sweet and Maxwell Limited, Forth Edition, 1920, page 1067.

⁶ Տե՛ս Barry E. Hawk, *International Antitrust Law and Policy*, Fordham Corporate Law, 2003, page 14:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում (Barry E. Hawk) էջեր 14-15.

⁸ Տե՛ս Richard Orme Wilberforce; *The Law of Restrictive Practices and Monopolies*, Sweet and Maxwell, 1966, pp. 21-23.

⁹ Տե՛ս Lee McGowan, *The Antitrust Revolution in Europe: Exploring the European Commission's Cartel Policy*, Edward Elgar Publishing, Jan 1, 2010, page 26.

¹⁰ Տե՛ս Sally Harvey, *Domesday: Book of Judgement*, Oxford University Press, 2014, pp. 13-25, 202-220.

¹¹ Foresteel- սպրանքների գների արհեստական բարձրացում սպրանքները մինչև շուկա հասնելը գնելու միջոցով:

¹² Տե՛ս Gwen Seabourne, *Royal Regulation of Loans and Sales in Medieval England: Monkish Superstition and Civil Tyranny*, Boydell Press, 2003, pp. 71-77.

¹³ Տե՛ս Sir William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England: In Four Books*, Volume 4, A. Strahan and W. Woodfall, law-printers to the King, pp. 159-160.

¹⁴ Տե՛ս William Hyde Price & Carroll Taney Bond, *The English Patents of Monopoly*, The Lawbook Exchange, Ltd., 2005, pp. 6-9.

¹⁵ Miller, Sidney T. "The Case of the Monopolies: Some of Its Results and Suggestions." *Michigan Law Review*, vol. 6, no. 1, 1907, pp. 5-8, www.jstor.org/stable/1272664 .

¹⁶ Տե՛ս Sandra MarocoColino, *Competition Law of the EU and UK*, 7th edition, Oxford University press, 2011, page 4; Miller, Sidney T. "The Case of the Monopolies: Some of Its Results and Suggestions." *Michigan Law Review*, vol. 6, no. 1, 1907, pp. 5-8, www.jstor.org/stable/1272664.

¹⁷ Տե՛ս Klaus Boehm & A. Silberston, *British Patent System: Volume 1, Administration*, Book 1, Cambridge University Press, 1967, pp.16.

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում (Klaus Boehm & A. Silberston), էջ 17.

¹⁹ Տե՛ս Thomas Jones Howell, William Cobbett, David Jardine, T. C. Hansard for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, *A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason and Other Crimes and Misdemeanors from the Earliest Period to the Year 1783*, 1816, pp. 711-770.

²⁰ Առևտրի սահմանափակման մասին դոկտրինի վերաբերյալ մանրամասն տեղեկատվություն տես John Dyson Heydon, *The Restraint of Trade Doctrine*, LexisNexis Butterworths, 2008 ??????:

²¹ Տե՛ս Sandra Marco Colino, *Competition Law of the EU and UK* Oxford University Press, 2011, pp. 454-456.

²² Տե՛ս Donald T. Critchlow, Philip R. VanderMeer, and Series edited by Paul Boyer, *The Oxford Encyclopedia of American Political and Legal History*, volume 1, Oxford University Press, 2012, pp. 51-52.

²³ Case of *Standard Oil Co. of New Jersey v. United States (1911)*, <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/221/1>, <https://legallegacy.wordpress.com/2009/05/15/may-15-1911-%E2%80%93-the-u-s-supreme-court-decided-standard-oil-co-of-new-jersey-v-united-states/>

²⁴ Տե՛ս նույն տեղում (Case of *Standard Oil Co. of New Jersey v. United States (1911)*).

²⁵ Տե՛ս Douglas F. Broder, *U.S. Antitrust Law and Enforcement: A Practice Introduction*, Oxford University Press, 2012, page 15.

²⁶ Տե՛ս Debra J. Pearlstein, Robert E. Bloch, Ronan P. Harty, Paul B. Hewitt, Harvey I. Saferstein, James I. Serota, Willard K. Tom, *Antitrust Law Developments*, American Bar Association, Volume 1, 2002, pp. 131-135.

²⁷ United States vs. Columbia Steel Corporation case (1948), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/334/495/case.html>

²⁸ Retrieved from US Federal Trade Commission website <https://www.ftc.gov/enforcement> , retrieved from US Department of Justice/Antitrust Division website <https://www.justice.gov/atr/mission>, May 28, 2016.

²⁹ Տե՛ս Douglas F. Broder, *U.S. Antitrust Law and Enforcement: A Practice Introduction*, Oxford University Press, 2010, pp. 2-3

³⁰ Տե՛ս նույն տեղում (Douglas F. Broder) էջեր 172-205.

³¹ Տե՛ս Maximo Motta, *Competition Policy: Theory and Practice*, Cambridge University Press, 2009, pp. 10-11.

³² Տե՛ս Alison Jones and Brenda Suftrin, *EU Competition Law, texts, cases and materials*. 6th edition, United Kingdom, Oxford University Press, 2014, pp. 54-114. Retrieved from European Commission website, http://ec.europa.eu/competition/index_en.html, April 5, 2016.

³³ Retrieved from www.arlis.am, June 25, 2016.

³⁴ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք:

Асмик Тигранян

Главный специалист отдела административного
производства юридического управления ГКЗЭК РА
Советник 3-его класса гражданской службы РА
Магистр права

РЕЗЮМЕ

Эволюция и формирование конкурентного права

В данной статье автором представлена эволюция норм конкурентного права с античного периода до наших дней, были изучены и проанализированы судебные прецеденты, законы и другие правовые акты, а также имплементация этих актов. В данной статье одновременно рассматривается формирование современного конкурентного права США, ЕС и Армении, проводится сравнительный анализ, позволяющий выявить сходства и различия между разными моделями конкурентного права.

Ключевые слова: экономическая конкуренция, конкурентное право, римское право, афинское право, конкурентные органы, монополия, конкурентное право США, конкурентное право ЕС, конкурентное право РА.

Hasmik Tigranyan

Chief Specialist of the administrative proceeding
division of the legal department of the SCPEC RA
Councillor of the 3-rd class of Civil Service of RA
Master of Laws

SUMMARY

Evolution and formation of competition law

In this article the author presents the evolution of norms of competition law from antic period to present days, by researching and analyzing laws and other legal acts, implementation of those acts, by analyzing case law. This article meanwhile studies formation of contemporary competition law in the USA; in EU and in Armenia and via comparative analysis illustrates similarities and differences between different models of competition law.

Keywords: economic competition, competition law, Roman law, Athenian law, competition authorities, monopoly (dominant), US antitrust law, EU competition law, competition law of the Republic of Armenia.

ՎԱՐՍԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՀ փաստաբանների պալատի հանրային պաշտպանի գրասենյակի ղեկավարի տեղակալ,
ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ,
Հայդելբերգի համալսարանի հրեագիտության ինստիտուտի մագիստրանտ (Հայդելբերգ, Գերմանիա)

ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀՐԵԱԿԱՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՀՐԵԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՅՈԼՈՒՄՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ

Հոդվածն ուսումնասիրում է Իսրայելի՝ որպես հրեական և ժողովրդավարական պետության հիմնադրման, ինչպես նաև օրենսդրության մեջ պետության հրեական բնույթի արտացոլման հետ կապված հարցերը:

Հոդվածում նշված հարցերի քննարկումը նպատակ ունի ապահովել Իսրայելի պետության, ինչպես նաև իրավական համակարգի բնույթի առավել լիարժեք ընկալումը:

Հիմնաբառեր- Իսրայելի պետություն, Իսրայելի անկախության հռչակագիր, հրեական պետություն, Բնեսեթ, շարաթ, հիմնական օրենք:

Իսրայելի պետության անկախության հռչակագիրն ընդունվեց բրիտանական մանդատի դադարեցման օրը՝ 1948թ. մայիսի 14-ին, Ժողովրդական խորհրդի՝ անդամների կողմից Իսրայելի պետության հիմնադրման հռչակմամբ²: Անկախության հռչակագրի ընդունումն այս պետության կարճատև պատմագրության թերևս կարևորագույն էջն է:

Հռչակագրի ընդունման անհրաժեշտությունն ու դրա մոտավոր բովանդակությունը նախատեսված էր ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 1947թ. բանաձևով, համաձայն որի. «Նախքան անկախությունն ստեղծվելիք պետություններից յուրաքանչյուրի Ժամանակավոր կառավարության կողմից հռչակագիր պետք է ներկայացվի Միացյալ ազգերին»³: Հռչակագրի բնույթի ու կարգավիճակի վերաբերյալ տեսակետները տարբեր են, այնուամենայնիվ, գերակշռող մոտեցման համաձայն՝ այն համապարտադիր իրավաբանական ուժ չունի և կրում է առավելապես քաղաքական, պատմական և խորհրդանշական բնույթ⁴:

Հռչակագրի տեքստի շուրջ տարածայնությունները բազմաթիվ էին, դրանցից ամենակարևորը, սակայն, հռչակագրում Աստծո վերաբերյալ նշում կատարելն էր⁵: Այսպես, կրոնական ճանաչման ներկայացուցիչները պահանջում էին Անկախության հռչակագրի տեքստի մեջ նշում անել Եհովա աստծո մասին, ինչն ընդունելի չէր Ժողովրդական խորհրդի՝ հրեական համայնքի աշխարհիկ ուժերը ներկայացնող անդամների համար: Արդյուն-

քում, որպես փոխզույմային տարբերակ, ընտրվեց «Իսրայելի վեմ» ձևակերպումը: Այն Եհովա աստծո՝ Թանախում (հրեական աստվածաշունչ) օգտագործվող բազմաթիվ անուններից մեկն է (Մադոսներ 19:15)⁷:

Անվիճելի է, սակայն, Իսրայելի պետությանն Անկախության հռչակագրում տրված բնութագիրը. Իսրայելն ստեղծվեց որպես հրեական և ժողովրդավարական պետություն: Հռչակագրում նշված է. «Ժողովրդական խորհրդի անդամներս՝ Էրեց-Իսրայելի՝ հրեական համայնքի և սիոնիստական շարժման ներկայացուցիչներս..., մեր բնական և պատմական իրավունքի ուժով և ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի բանաձևի հիման վրա սույնով հռչակում ենք Էրեց-Իսրայելում հրեական պետության հիմնադրումը, որ կոչվում է «Իսրայելի պետություն»»: Հռչակագիրն այնուհետև հավելում է. «Իսրայելի պետությունը բաց է հրեական ներգաղթի և «Աքսորի բերքահավաքի»՝ համար, խթանում է երկրի զարգացումն ի նպաստ իր բոլոր բնակիչների, հիմնվում է ազատության, արդարության և խաղաղության վրա, ինչպես կանխագուշակել էին Իսրայելի մարգարեները, իր բոլոր բնակիչների համար երաշխավորում է սոցիալական և քաղաքական իրավունքների լիակատար հավասարություն՝ անկախ կրոնից, ռասայից կամ սեռից, երաշխավորում է կրոնի, դավանանքի, լեզվի, կրթության և մշակույթի ազատությունը, պահպանում է բոլոր կրոնների Սուրբ վայրերը և հավատարիմ է Միացյալ ազգերի հռչակագրի սկզբունքներին»¹⁰:

Իսրայելի պետության բնութագիրը, որպես հրեական և ժողովրդավարական պետություն, ըստ էության, քաղվել է հենց նշված երկու դրույթների համադրությունից՝ դառնալով պետության սոցիալ-քաղաքական և սահմանադրաիրավական համակարգի մեկնակետ, միաժամանակ հիմք դնելով Իսրայելի երկակի բնույթի շուրջ մինչ օրս ծավալվող ամենաթեժ քննարկումների¹¹ : Ինչպես հաճախ է նշվում մասնագիտական գրականության մեջ, Անկախության հռչակագրում նախատեսված ձևակերպումները, որոնք մի կողմից նախատեսում էին, որ Իսրայելի պետությունը. «... հիմնվում է ազատության, արդարության և խաղաղության վրա, ինչպես կանխագուշակել էին Իսրայելի մարգարեները», և մյուս կողմից երաշխավորում էին. «... իրավունքների լիակատար ազատություն՝ անկախ կրոնից», արդեն իսկ անհամատեղելի են¹² :

Իսրայելի պետության այս երկակի բնութագիրը, որ սկզբնավորվեց Անկախության հռչակագրում, իր հետագա հետևողական զարգացումն ստացավ իսրայելյան օրենսդրության մեջ¹³ : Այս հարցի արծարծումը կարևոր է ոչ միայն Իսրայելի պետության, այլև իրավական համակարգի բնույթի պարզաբանման նպատակով: Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ, եթե «ժողովրդավարական պետություն» հասկացության մեկնությունը գոնե մեր դեպքում խնդրահարույց չէ այն իմաստով, որ սույնի շրջանակներում հավատարիմ ենք մնում դրա հանրաճանաչ ընկալմանը, ապա պատկերը բացարձակ այլ է «հրեական պետություն» հասկացության դեպքում, ինչին էլ անդրադառնում ենք ստորև:

Իսրայելի պետության «հրեականության» խնդիրը տարբեր առիթներով արծարծվել է դատական որոշումներում, բացի այդ այն լայնորեն քննարկվել է նաև տեսության մեջ՝ առաջ բերելով նոր հակասություններ ու հակադրություններ: Իսրայելցի խոշոր սահմանադրագետ Դավիդ Կրեցմերի բնութագրմամբ. «...տեսակետներն այս կապակցությամբ տատանվում են մինիմալիստականից, ըստ որի՝ Իսրայել ներգաղթելու յուրաքանչյուր հրեայի իրավունքն Իսրայելը որպես հրեական պետություն բնորոշելու միակ անհրաժեշտ տարրն է, մինչև մաքսիմալիստականի, որի կողմնակիցները նույն պետությանը պատրաստ են վերագրելու մեսիանիկ առաքելություն:»¹⁴ :

Թեև հակիրճ, բայց ընդհանուր գծերով ներկայացնելով խնդրի բարդությունը՝ ստորև մեր կողմից կներկայացվի Իսրայելի պետության հրեականության արտահայտությունը պետության աշխարհիկ օրենսդրության մեջ: Խուսափելով ծայրահեղական մոտեցումներից՝ սույնի շրջանակներում պետության օրենսդրության մեջ Իսրայելի հրեականության բնորոշման հարցում մենք որդեգրել ենք առա-

վել չափավոր մոտեցում՝ հարելով մեծամասնության դիրքորոշմանը:

Ինչպես արդեն նշվել է, Իսրայելի պետության բնորոշումը՝ որպես «հրեական» պետություն, առաջին հերթին ամրագրված է հենց Անկախության հռչակագրում, որ կյանքի կոչեց Էրեց-Իսրայելում հրեական պետության հիմնադրումը, պետություն, որ բաց էր լինելու հրեաների ներգաղթի և Աքսորի բերքահավաքի համար: Նշվածը, որ սիոնիստական տերմինաբանությամբ կհնչեր որպես վերադարձ դեպի Սիոն, առանց չափազանցության կարելի է դիտարկել որպես պետության հիմնադրման նախադրյալ և նպատակ միաժամանակ: Չունենալով որևէ իրավական ուժ, բայց աներկբայորեն հանդիսանալով պետական-իրավական համակարգի անկյունաքար՝ Անկախության հռչակագրի այս դրույթն իր հետագա աստիճանական զարգացումը գտավ իսրայելյան օրենսդրության մեջ՝ ծառայելով այդ նպատակի իրագործմանը, որը ստորև ներկայացվում է հիմնական ուղղություններով¹⁵ .

ա) «Քնեսեթի մասին» Հիմնական օրենք, մաս 7Ա¹⁶ . համաձայն նշված իրավանորմի՝ «ընտրական ցուցակը չի կարող մասնակցել Քնեսեթի ընտրություններին, եթե դրա նպատակներն ու գործողություններն ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ուղղված են Իսրայելի պետության՝ որպես հրեա ժողովրդի պետության գոյության ժխտմանը¹⁷ »: Հիմնական օրենքի հիշատակված դրույթն ընդունվել է միայն 1985թ. Հիմնական օրենքում կատարված փոփոխությամբ, մինչդեռ այդ հիմքով ընտրական ցուցակների գրանցումը մերժելու պրակտիկան իրականում ձևավորվել էր ավելի քան քսան տարի առաջ՝ այսպես կոչված, Յարդորի դատական որոշման շրջանակներում: Դա Յարդորն ընդդեմ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի նախագահի դատական գործի (1965թ.) քննության առարկան կուսակցական ցուցակներից մեկի գրանցումը մերժելու հարցն էր: Ընտրական ցուցակը՝ այն ներկայացրած քաղաքական կուսակցությունը, հարում էր արմատական արաբ-ազգայնական էլ-Արդ շարժմանը¹⁸ , որն Իսրայելի պաշտպանության նախարարության կողմից հայտարարվել էր որպես ապօրինի կազմակերպություն¹⁹ : Այդ ժամանակ գործող ընտրական օրենսդրության մեջ, ինչպես արդեն նշվել է, չկար ձևական պահանջները բավարարող կուսակցական ցուցակների՝ ընտրություններում մասնակցությունն արգելող որևէ դրույթ: Այդուհանդերձ, Իսրայելի գերագույն դատարանն իր անդամների մեծամասնությամբ կողմ արտահայտվեց ցուցակի գրանցումը մերժելու՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի որոշմանը: Որպես հիմնավորում բերվում էր այն փաստարկը, որ ցուցակը հարում էր այնպիսի խմբավոր-

րումների, որոնք «լծված» էին Իսրայելի պետության կործանման գործին: Մասնավորապես, համաձայն գերագույն դատարանի նախագահ, դատավոր Ազրանատի կարծիքի՝ Իսրայելի բնորոշումը՝ որպես հրեական պետություն, «անվիճելի սահմանադրական փաստ է», որը վիճարկման ենթակա չէ անգամ օրենսդրությամբ, հետևաբար կուսակցությունը, որ ժխտում է այդ «իրողությունը», չի կարող մասնակցել խորհրդարանական ընտրությունների²⁰ : Իսկ «Քնեսեթի մասին» Հիմնական օրենքի 7Ա մասի մեկնաբանությունը Իսրայելի պետության՝ որպես հրեա ժողովրդի պետության վերաբերյալ Իսրայելի Գերագույն դատարանի կողմից տրվեց 1988թ.: Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով ներկայացված ընտրական ցուցակներից մեկը «Հանուն խաղաղության» առաջադիմական արաբ-հրեական ցուցակն էր, որն օժանդակում էր Արևմտյան ափին և Գազայում պաղեստինյան պետություն հիմնադրելու՝ Պաղեստինի ազատագրման կազմակերպության հետ տարվող բանակցություններին: Այս անգամ, սակայն, գերագույն դատարանը հերքեց, որ նշված ցուցակը որևէ կերպ «նպաստել» է Իսրայելի կործանմանը: Այսպես, գերագույն դատարանն իր անդամների մեծամասնությամբ հստակ սահմանեց, որ «Քնեսեթի մասին» Հիմնական օրենքի 7Ա (1) մասի իմաստով այս կամ այն ցուցակը կարող է անվավեր ճանաչվել (ցուցակի գրանցումը մերժվել՝ Վ.Կ.) բացառապես գաղափարական հիմքերից ելնելով՝ անկախ պետության անվտանգությանը փաստացի սպառնալիք ներկայացնելու կամ նրա թշնամիներին օժանդակելու հանգամանքից: Դրանից բացի, նույն դատական որոշման մեջ գերագույն դատարանի անդամների մեծամասնության կողմից տրվեց նաև Հիմնական օրենքում տեղ գտած «հրեա ժողովրդի պետություն» հասկացության սահմանումը, որը, ըստ որոշման, հիմնված է երեք սկզբունքների վրա. 1. վերադարձի իրավունքը, այսինքն՝ յուրաքանչյուր հրեայի իրավունքը վերադառնալու Իսրայել, 2. պետության մեջ հրեական մեծամասնության պահպանումը և 3. սփյուռքի և Իսրայելի միջև կապը: «Միայն բացահայտ վկայությունն այն մասին, որ այս կամ այն ընտրական ցուցակը, որպես իր քաղաքական ծրագրի հիմնական գիծ, նախատեսում է նշված դրույթներից որևէ մեկի ժխտումը, կհանգեցնի վերջինիս անվավեր ճանաչմանը», - ասվում է որոշման մեջ: Այս հիմնավորումներից ելնելով էր, որ գերագույն դատարանը ձայների 3 կողմ և 2 դեմ մեծամասնությամբ որոշեց, որ չկան նշված ընտրական ցուցակն անվավեր ճանաչելու բավարար հիմքեր²¹ :

բ) Շաբաթը²² և հանգստյան օրերը՝ ըստ «Հանգստի օրերի մասին» 1948թ. օրոգմանսի. Նշ-

ված օրոգմանսի համաձայն՝ հրեական շաբաթը և հրեական տոները (տոն օրերը) պետք է նշվեն որպես հանգստի օրեր, իսկ ոչ հրեաներին իրավունք էր վերապահվում ունենալու իրենց «շաբաթը» (ոչ աշխատանքային օրը՝ Վ.Կ.) և տոն օրերը՝ որպես հանգստի օրեր: Այսպես, շաբաթը և հրեական կրոնական տոներն Իսրայելում ճանաչված են որպես հանգստի պետական օրեր երկրի բնակչության մեծամասնության համար: Գաղտնիք չէ, որ շաբաթի ինստիտուտը կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում հուդայականության մեջ²³, իսկ հրեաների՝ գաղտնում²⁴ սփռվելուց հետո շաբաթը կոչված էր լուծելու կարևորագույն մեկ խնդիր՝ «գաղափարական մեկուսացման» շնորհիվ պահպանել հրեա ժողովրդի էթնիկ-կրոնական ինքնությունը: Ինչպես նշում է հայտնի գրող Ախադ հա-Ամը. «ոչ թե հրեաները պահպանեցին շաբաթը, այլ, ճիշտ հակառակը, շաբաթն էր, որ պահպանեց հրեա ժողովրդին»: Այդուհանդերձ, շաբաթն այսօր վերածվել է այն բաժանարար կետին, որ Իսրայելի հասարակությունը բաժանում է երկու հակամարտող ճամբարների՝ կապված շաբաթ օրերին հասարակական տրանսպորտի գործունեության հետ, ինչը տարբեր ժամանակներում բողոքի մեծ ալիք է բարձրացրել հրեա ազգաբնակչության ուլտրա-ուղղափառ հատվածի շրջանակներում: Խնդիրը բազմիցս դարձել է նաև դատական քննության առարկա, որոնցից ամենահայտնին թերևս Բար-իլան փողոցի գործով 1998թ. դատական որոշումն է²⁵, որով դատարանը «հավասարակշռման բանաձևի»²⁶ կիրառմամբ սահմանեց, որ հրեական և ժողովրդավարական Իսրայելի պետությունում ուլտրա-ուղղափառ ազգաբնակչության կրոնական զգացումներին չվնասելու համար աշխարհիկ ազգաբնակչության տեղաշարժվելու ազատության սահմանափակումը համաչափ և անհրաժեշտ է: Արդյունքում Բար-իլան փողոցը փակվեց շաբաթ և տոն օրերին՝ աղոթքի համար սահմանված ժամերին:

գ) Ազգային դրոշը և խորհրդանիշը՝ համաձայն «Դրոշի և խորհրդանիշի մասին» 1949թ. օրենքի. Նշված օրենքի համաձայն՝ ազգային դրոշը կապույտ և սպիտակ դրոշն է, որի գույները ներշնչված են ավանդական հրեական աղոթաշալից՝ թալիթից, որի կենտրոնում պատկերված է Դավիթի աստղը: Նույն օրենքի համաձայն՝ Իսրայելի պետության խորհրդանիշը յոթճյուղանի մենորան է՝ մոմակալը, որն Արևի, ինչպես նաև հրեական առաջին և երկրորդ տաճարների կարևորագույն տարրերից է համարվում²⁷: Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, Իսրայելի պետության խորհրդանիշներ օրհներգն ու դրոշը հստակ արտահայտված ավանդական-կրոնական խորհուրդ ունեն, ինչը որոշ հեղինակների հիմք է տալիս խոսելու Իսրայելում, ի դեմս հուդա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

յականության, քաղաքացիական կրոնի առկայության մասին:

դ) Իսրայելի պաշտպանության բանակը պարտավոր է իր զինվորներին մատուցել միայն քոչեր սնունդ: Նմանատիպ պահանջ առկա է նաև սննդի այլ հասարակական օբյեկտների նկատմամբ:

ե) Իսրայելի պետության հրեականության մեկ այլ հստակ արտահայտություն կարելի է գտնել մարդու իրավունքների ոլորտում: Այսպես, այս բնագավառում ընդունված երկու Հիմնական օրենքները, դրանցում երաշխավորված իրավունքների պաշտպանությունից բացի, դրանց ընդունման «առաքելություն» է համարում նաև այդ Հիմնական օրենքներում Իսրայելի՝ որպես հրեական և ժողովրդավարական պետության արժեքի արմատավորումը:

Այսպիսին է Իսրայելի պետության հրեականության օրենսդրական ամրագրումը հիմնական գծերով²⁸: Ինչպես արդեն նշել ենք, այս հարցի պարզաբանումն անհրաժեշտ էր Իսրայելի պետության, ինչպես նաև իրավական համակարգի բնույթի ամբողջական ընկալման համար: Բացի այդ, այն կարևոր է Իսրայելի պետության նշված երկու՝ հրեական և ժողովրդավարական բնութագրերի համատեղելիության հարցի պարզաբանման տեսանկյունից, ինչն ամենալայն քննարկումների առարկա է դարձել ինչպես մասնագիտական գրականության մեջ, այնպես էլ դատական որոշումներում, որը, սակայն, դուրս է սույն հոդվածի ուսումնասիրության շրջանակներից:

¹ Երբայերեն՝ «Մոեցես հա-ամ»: Ժողովրդական խորհուրդը բաղկացած էր Յիշուվի՝ Պաղեստինի հրեական համայնքի (1918-1948թթ.) բոլոր քաղաքական ուժերը ներկայացնող 33 անդամներից:

² Իսրայելյան մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է Անկախության հռչակագիրը բաժանել երեք մասերի: Այսպես, առաջին մասը ներկայացնում է հրեա ժողովրդի պատմական անցյալը և դրա կապը Իսրայելի տարածքի հետ: Երկրորդ մասը հայտնի է որպես գործառնական մաս: Իսկ երրորդ մասն ամրագրում է նորաստեղծ պետության որոշ սկզբունքներ. «... այն իր բոլոր բնակիչների համար, անկախ կրոնից, ռասայից կամ սեռից, երաշխավորում է սոցիալական և քաղաքական իրավունքների բացարձակ հավասարություն և կրոնի, խղճի, լեզվի և մշակույթի երաշխավորված ազատություն...»: (<http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx>):

³ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 1947թ. նոյեմբերի 29-ի թիվ 181/11 բանաձևով հաստատվեց ենթամանդատային Պաղեստինի տարածքը երկու պետությունների՝ արաբականի և հրեականի, բաժանելու ծրագիրը, միաժամանակ հաստիկ միջազգային ռեժիմ սահմանվեց Երուսաղեմ քաղաքի համար (<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/un/res181.htm>):

⁴ Ի սկզբանե չհանդիսանալով իրավական ակտ՝ ընդունված է համարել, որ Քենեսեթի կողմից մարդու իրավունքների ոլորտում 1992թ. երկու Հիմնական օրենքների ընդունումից հետո, որոնք ուղղակի հղում էին պարունակում Անկախության հռչակագրին, վերջինս ձեռք բերեց քվազի-սահմանադրական կարգավիճակ: Հիմնական օրենքների ընդունմամբ պայմանավորված՝ Իսրայելի սահմանադրաիրավական զարգացումների համար տե՛ս, օրինակ Navot S. Israeli constitutional law. The Netherlands. Kluwer Law International, 2007, էջ 198-203:

⁵ Ավելի մանրամասն տե՛ս Peled Y. Ethnic Democracy and the Legal Construction of Citizenship: Arab Citizens of the Jewish State // The American Political Science Review, Vol. 86, No. 2 (Jun., 1992), էջ 432-443:

⁶ Աստծո վերաբերյալ հիշատակումը կատարված է Անկախության հռչակագրի եզրափակիչ մասում, որտեղ մասնավորապես նշված է. «Հավատալով «Իսրայելի վեճին» Ժամանակավոր խորհրդի անդամներս ստորագրում ենք Անկախության հռչակագիրը...»: Տե՛ս Անկախության հռչակագիրը, նույն տեղը:

⁷ Սաղմոսներ 19:15 համար տե՛ս http://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16240/jewish/Chapter-19.htm:

⁸ Երբայերենից թարգմանաբար՝ Իսրայելի երկիր:

⁹ Երբայերեն՝ «Կիբուց գալույտ»: Այն նախքան Էրեց-Իսրայել մուտք գործելը Մովսեսի կողմից Իսրայելի ժողովրդին տված աստվածաշնչյան խոստում է (Երկրորդումն օրինաց, 30:1-5): Մովսեսը կանխագուշակում է, որ Իսրայելի ժողովրդը նորից կմեղսագործի նոր երկրում և դրա համար պիտի արտաքսվի: Ինչևէ, նա կանխագուշակում է նաև ժողովրդի վերադարձը Էրեց-Իսրայել: Բաբելոնյան գերեվարության ժամանակ Իսահակ և Եզեկիել մարգարեներն իրենց մարգարեություններում Իսրայելի ժողովրդին քաջալերում էին ապագայում բոլոր տարագիրների՝ Իսրայելի երկրում հավաքվելու խոստումով:

¹⁰ Տե՛ս Անկախության հռչակագիրը, նույն տեղը:

¹¹ Իսրայելի պետությանը վերը տրված երկակի բնութագիրը, անշուշտ, խնդրահարույց է: Մասնագիտական գրականության մեջ տասնամյակներ շարունակ լուրջ քննարկումներ են ծավալվել իսրայելյան ժողովրդավարության հիմնախնդրի շուրջ մասնավորապես՝ Իսրայելի պետության արաբ ազգաբնակչության իրավական կարգավիճակի տեսանկյունից: Իսրայելի արաբ քաղաքացիների ոչ իրավահավասար կարգավիճակին «գոծում տալու» համար առաջ են քաշվել ժողովրդավարության տարբեր տեսություններ կամ փորձեր են արվել առկա իրավիճակը տեղավորել քաղաքացիության այս կամ այն մոդելի շրջանակներում: Ըստ այդմ, տարածված տեսակետներից մեկի համաձայն՝ Իսրայելի պետությունն էթնիկ ժողովրդավարություն է, որը, ի տարբերություն մեծամասնության կամ ընկերային ժողովրդավարության, բնորոշվում է պետության նկատմամբ մեկ էթնիկ խմբի ինստիտուցիոնալ գերակայությամբ:

Էթնիկ ժողովրդավարությունը, բնորոշվում է առանձին անհատների քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքներ, ինչպես նաև փոքրամասնություններին կողելտիվ իրավունքներ վերապահելով, միաժամանակ, ինչպես արդեն նշվել է վերևում, ճանաչվում է մեկ էթնիկ խմբի ինստիտուցիոնալ գերակայությունը: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Smooha S. Israel as an Archetype // Israel studies, Volume 2, Number 2 Ethnic Democracy, էջ 200-241: Մեկ այլ դեպքում պրոֆ. Փելեդն, Իսրայելի՝ ազգությամբ արաբ քաղաքացիների նկատմամբ ոչ իրավահավասար մոտեցումը փորձում է հիմնավորել քաղաքացիության տարբեր մոդելների կիրառմամբ՝ նշելով, որ Իսրայելի հրեա ազգաբնակչության դեպքում գործում է քաղաքացիության հանրապետական մոդելը, իսկ արաբ ազգաբնակչության նկատմամբ՝ ազատական մոդելը: Վերջին՝ ազատական, մոդելի դեպքում քաղաքացիները չեն մասնակցում հանրային բարիքի ստեղծմանը, ինչպես, օրինակ, երկրի պաշտպանության դեպքում: Փորձելով բացատրել պաղեստինյան արաբների՝ Իսրայելի պետության քաղաքացիության երևույթը՝ պրոֆ. Փելեդը մատնանշում է, որ Իսրայելի քաղաքական մշակույթը բաղկացած է ոչ թե երկու սկզբունքներից՝ լիբերալիզմ և էթնիկ-ազգայնականություն, այլ երեք՝ նշվածներին ավելացնելով ևս մեկ՝ հանրապետականության (republicanism) սկզբունքը: Ըստ այդմ, ինչպես նշվել է վերևում, Իսրայելի հրեա ազգաբնակչության դեպքում գործում է քաղաքացիության հանրապետական մոդելը՝ հանրապետական քաղաքացիությունը, իսկ Իսրայելի արաբ ազգաբնակչության դեպքում՝ ազատական քաղաքացիությունը: Քաղաքացիության հանրապետական մոդելի տակ նկատի է ունեցվում ազգ-պետության և դրա առանձին քաղաքացիների փոխհարաբերությունները բնորոշող ակնկալիքների որոշակի ամբողջություն, ինչը գործնական առումով իրականացվում է իրավունքների և պարտականությունների, ինչպես նաև այդ ակնկալիքների իրականացման ընթացակարգի սահմանմամբ: Քաղաքացիության երկրորդ՝ ազատական, մոդելին հատուկ են անհատական, համընդհանուր և հավասարության բնութագրիչները: Մինչդեռ հանրապետական քաղաքացիությանը բնորոշ է համընդհանուր բարոյական նպատակը: Ազատական մոդելի քաղաքացիներն իրենց կարգավիճակի՝ իրավունքների որոշակի խմբի պահիվ կրողներն են, դրան հակառակ՝ քաղաքացիության հանրապետական մոդելը ենթադրում է հանրային բարիքը սահմանելու, պաշտպանելու և աջակցելու հարցում քաղաքացիների ակտիվ մասնակցությունը: Ավելի մանրամասն տե՛ս Peled Y., նշված աշխատությունը:

¹² Ավելի մանրամասն տե՛ս Englard I. Law and Religion in Israel // The American Journal of Comparative Law, Vol. 35, No. 1 (Winter, 1987), էջեր 185-208:

¹³ Սույնի շրջանակներում քննության առարկա է Իսրայելի պետության աշխարհիկ օրենսդրությունն Իսրայելի երկակի բնույթի օրենսդրական ամրագրման տեսանկյունից: Ըստ այդմ՝ Իսրայելի իրավական համակարգի ինքնուրույն ենթահամակարգ կազմող հրեական կրոնական իրավունքի հետ կապված հարցերը դուրս են սույն հոդվածի ուսումնասիրության շրջանակներից:

¹⁴ Իսրայելի պետության երկակի բնութագրի մասին տե՛ս, օրինակ, Kretzmer D. Constitutional Law: Introduction to the law of Israel // Introduction to the Law of Israel / edited by Shapira A., DeWitt-Arar K. C. The Hague, London, Boston. Kluwer Law International, 1995:

¹⁵ Նշվածը հիմնականում համընկնում է Ռ. Լապիդոթի կողմից առաջ քաշված ցանկին (Lapidoth, R. Freedom of Religion and Conscience in Israel / edited by Shapira A., DeWitt-Arar K. C. The Hague, London, Boston. Kluwer Law International, 1995, էջեր 1369-1376):

¹⁶ Նշված Մաս 7Ա-ն Բնեսեթի կողմից ընդունվեց 1985թ. հուլիսի 31-ին: Հիմնական օրենքի ամբողջական տեքստի համար տե՛ս http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic2_eng.htm:

¹⁷ Բնեսեթում նշված դրույթն արժանացավ ընդդիմության խիստ քննադատությանը՝ դրանում Իսրայելին՝ որպես «հրեա ժողովրդի պետության» և ոչ թե «հրեական պետության» տրված բնութագրի պատճառով, ինչից ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կարելի է ենթադրել՝ Իսրայելի իր բնակչության՝ այդ ժամանակ 17-18 տոկոսը կազմող ոչ հրեա ազգաբնակչության պետությունը չէ: Այս առումով կցանկանայինք հատկապես անդրադառնալ պրոֆ. Գավիդ Կրեցմերի այն տեսակետին, համաձայն որի՝ «Մաս 7Ա-ում տրված բնորոշումն անտեսում է Իսրայելի պետության ոչ հրեա քաղաքացիների կարգավիճակը, որոնք կազմում են ազգաբնակչության 18 տոկոսը: Կարելի է հետևություն անել, որ, հակառակ պետության ժողովրդավարական բնույթին, այսինքն՝ իր բոլոր քաղաքացիների պետությունը լինելուն, Իսրայելի պետությունն իր ոչ հրեա քաղաքացիների պետությունը չէ»: Այս շարունակելով՝ հեղինակը նշում է. «Նման տարբերակված մոտեցման հնարավոր հետևանքները հստակ շարադրված էին Բեն Շալոմը ընդդեմ Բնեսեթի 12-րդ ընտրություններում Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի գործով դատավոր Դով Լևինի մասնավոր կարծիքում, համաձայն որի՝ ցուցակը, որն Իսրայելում հրեաների և արաբների միջև լիակատար հավասարության պահանջ է ներկայացնում՝ ինչպես կողելտիվ, այնպես էլ անհատի իմաստով, պետք է Հիմնական օրենքի 7Ա մասի ուժով հանվի ընտրություններից» (տե՛ս, Kretzmer D., նշված աշխատությունը, էջ 304-305):

¹⁸ Արաբերենից թարգմանաբար նշանակում է «հողը»:

¹⁹ Դ. Շաբֆմանը այս գործը քննարկում է կամավորական կազմակերպությունների գործունեության շրջանակում՝ առավելապես օսմանական ընկերակցությունների մասին օրենքի հիման վրա (տե՛ս Sharfman D. Living without a constitution: Civil Rights in Israel. Armonk, NY, 1993, էջ 1360-1365):

²⁰ Յարդորի վճիռը՝ դրանում տեղ գտած հիմնավորումների առումով, այլևս երբեք չկրկնվեց Իսրայելի դատական պրակտիկայում:

²¹ Տե՛ս Peled Y., նույն տեղը: Տե՛ս նաև Kretzmer D., նշված աշխատությունը, էջ 42:

²² Շաբթի մանրամասն վերլուծության համար տե՛ս, մասնավորապես, Shulevitz, J. The Sabbath world; Glimpses of a Different Order of a Time. New York. Random House, 2010, 247 էջ; Katz, J. The “Shabbes Goy”; a Study in Halakhic Flexibility. Jerusalem. The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1989, 253 էջ; [Rabbi] Goldman, S. The Guide to the Sabbath. London. Jewish Chronicle Publications, 1967, 75 էջ; Grunfeld, D.I. The Sabbath: A Guide to its Understanding and observance. New York. “The House of the Jewish Book”, 1958, 97 էջ; Rosmarin, T.W. The Oneg Shabbath Book. New York. The Jewish Book Club, 1940, 97 էջ:

²³ Շաբաթը պահելու սկզբնական պահանջը նախատեսված է Թանախում՝ հրեական Աստվածաշնչում: Այն մի կողմից

www.journal.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

խորհրդանշում է հրեա ժողովրդի կապն արարման պատմության հետ և մյուս կողմից արտացոլում է հրեա ժողովրդի և Աստծո միջև «կնքված» ուխտը: Շաբաթի ինստիտուտի հետագա ընդլայնումը տեղի ունեցավ հենց Թանախում՝ հետզհետե ընդգրկելով ավելի մեծ թվով պատվիրաններ ու սահմանափակումներ, ինչպես օրինակ՝ հավաքելը և կերակուր պատրաստելը (Ելից 16:23-29, Թվեր 15:32), կրակ վառելը (Ելից 35:3), իր բնակատեղից դուրս գալը (Ելից 16:29), առուծախը (Նեհեմիա 10:31) և այլն:

²⁴ Եբրայերենից թարգմանաբար բառացի նշանակում է արտաքսում:

²⁵ Տե՛ս H CJ 5016/96; H CJ 5025/96; H CJ 5090/96; H CJ 5434/96; H CJ 5016/96; H CJ 5025/96 Horev et al. v. Minister of Transportation et al, Sup. Ct. Isr., 1997:

²⁶ Ինչպես դատարանն է նշում, տրանսպորտի նախարարը կոչված էր հաշվեկշռելու կրոնական զգացմունքներն ու տեղաշարժվելու ազատությունը՝ դրանց միջև հավասարակշռություն գտնելու նպատակով: Իսկ դատարանն իր հերթին պետք է լուծում տար այն հարցին, թե արդյոք հնարավոր է սահմանափակել մարդու հիմնական իրավունքները՝ այլոց կրոնական զգացմունքներին «չվնասելու» համար, և եթե՝ այո, ապա ի՞նչ չափով: Այս մասով գերագույն դատարանը սահմանեց. «Յանկացած սոցիալական սկզբունք ունի հարաբերական արժեք: Ըստ այդմ՝ ցանկացած հիմնարար սկզբունքի արժեք պետք է որոշվի իր հետ հակասության մեջ գտնվող այլ սկզբունքի հետ համադրության արդյունքում»: Ելնելով երկու արժեքների՝ սահմանափակման ենթակա լինելու գաղափարից՝ դատարանի խնդիրն էր ապահովել, որ մարդու իրավունքների սահմանափակումը չհանգեցնի կրոնական հարկադրանքի՝ կրոնական ազատությունն ապահովելու նկատառումից ելնելով: Ըստ դատարանի՝ այս երկու արժեքների հաշվեկշռման բանաձևը նախատեսված է «Մարդու արժանապատվության և ազատության մասին» Հիմնական օրենքի 8-րդ մասով: Ըստ այդմ՝ պետք է որոշել, թե արդյոք Բար-իլան փողոցի մասնակի փակումը համաչափ է Իսրայելի՝ որպես հրեական և ժողովրդավարական պետության արժեքներին: Այլ կերպ ասած՝ Իսրայելի հրեական և ժողովրդավարական պետությունում արդյոք համաչափ է մարդու տեղաշարժվելու ազատության սահմանափակում, այլոց կրոնական զգացմունքներին վնաս չպատճառելու համար: Այս կապակցությամբ դատարանը սահմանեց, որ ժողովրդավարական հասարակությունում համայնքային կյանքն իր բնույթով ենթադրում է ոսնձգության համար «բաց լինելը», ինչն անհրաժեշտ է մարդու իրավունքների իրացման նպատակով: Բայց, մյուս կողմից, մարդու հիմնական իրավունքներն իրենց հերթին ենթակա են սահմանափակման: Սա փոխադարձ հանդուրժողականության մյուս կողմն, անհրաժեշտ պայմանադրական հասարակություններում: Սակայն, որպեսզի ժողովրդավարական հասարակություններում մարդու հիմնական իրավունքների խախտման հաշվեկշիռը պահպանված լինի, կրոնական զգացմունքների վնասման «հանդուրժողականության շեմ» պետք է սահմանվի. ժողովրդավարական հասարակությունում մարդու իրավունքների խախտումը հիմնավորված կլինի միայն այն դեպքում, երբ վնասը գերազանցի նշված «հանդուրժողականության շեմը»՝ պայմանով, որ օգուտի և վնասի միջև կամ այլ կերպ՝ միջոցների և նպատակի միջև կապը համաչափ է: Մարդու իրավունքների խախտումը հիմնավոր կլինի, եթե 1) կրոնական զգացմունքները հաշվի առնելու պահանջը համապատասխանում է օրենքով նախատեսված նպատակներին, 2) կրոնական զգացմունքները հաշվի առնելը թույլատրվում է, եթե դա իրենով որևէ կրոնական հարկադրանք չի ենթադրում և 3) կրոնական զգացմունքները կարող են հաշվի առնվել միայն այն դեպքում, երբ դրանց պատճառված վնասն այնքան մեծ է, որ անցնում է «հանդուրժողականության շեմը»: Ընդունելով, որ տարբեր իրավունքների դեպքում շեմը տատանվում է, գերագույն դատարանը սահմանեց, որ մասնավորապես տեղաշարժվելու ազատությունը կարող է սահմանափակվել, եթե նման վնասն անցնում է հանդուրժողականության շեմը: Ըստ այդմ՝ վնասը կարող է գնահատվել որպես հանդուրժողականության շեմն անցած, եթե բավարարում է հետևյալ երեք պահանջներին. 1) կրոնական զգացմունքներին և ընդհանրապես կրոնական կենսակերպին հասցված վնասը պետք է լինի խիստ, ծանր և լուրջ, 2) հավանականությունը, որ վնասը կարող է իրագործվել, պետք է «գրեթե հաստատ» լինի, 3) կրոնական զգացմունքների հիմքում պետք է ընկած լինի զգալի հանրային շահ և 4) տեղաշարժվելու ազատությանը պատճառված վնասը չպետք է գերազանցի անհրաժեշտ չափը: Հաշվի առնելով այս չափանիշները՝ դատարանը գտավ, որ շաբաթ օրերին տրանսպորտային միջոցների երթևեկությունը Բար-իլան փողոցում լրջորեն վնասում է ուլտրա-ուղղափառ հրեական համայնքի կրոնական զգացմունքները՝ մասնավորապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Բար-իլանը տեղակայված է ուլտրա-ուղղափառ հրեական թաղամասի կենտրոնում:

²⁷ Ինչ վերաբերում է ազգային օրհներգին, ապա, համաձայն նույն օրենքի, Իսրայելի պետության ազգային օրհներգը հա-Տիկվան է, որն ի սկզբանե սիոնիստական շարժման հիմնն էր: Հատկանշական է, որ այն պաշտոնապես ճանաչվեց որպես Իսրայել պետության օրհներգ միայն 2004թ.՝ վերը հիշատակված օրենքում համապատասխան փոփոխություններ կատարելուց հետո: Օրենքը հետայսու վերանվանվեց «Իրոշի, խորհրդանշանի և օրհներգի մասին» օրենք (http://www.knesset.gov.il/holidays/eng/hatikva_eng.htm):

²⁸ Մեկ անգամ ևս հարկ է ընդգծել, որ վերը բերված թվարկումը թեև սպառիչ չէ, սակայն հիմնական գծերով բացահայտում է օրենսդրության մեջ Իսրայելի պետության հրեականության ամրագրումը: Միաժամանակ, սակայն, առավել նեղ կամ առավել լայն թվարկում կարելի է գտնել առանձին հեղինակների մոտ: Գավիթ Կրեցմերը մատնանշում է նաև հրեական ազգային ինստիտուտները, մասնավորապես Համաշխարհային սիոնիստական կազմակերպությունը և հրեական գործակալությունը՝ հղում անելով Իսրայելի պետության հիմնադրման, ինչպես նաև ներգաղթի խթանման և դրա հետ փոփոկակապակցված այլ բնագավառներում այդ ինստիտուտների՝ օրենսդրորեն ամրագրված պատմական դերին: Գրանից բացի, հեղինակը վկայակոչում է սույն հարցի տեսանկյունից հետաքրքրություն ունեցող երկու այլ բնագավառներ: Առաջինը «Պետական կրթության մասին» 1953թ. օրենքն է, որի հիման վրա ձևավորվեց պետական կրթության համակարգը՝ փոխարինելով մինչպետական ժամանակաշրջանում գոյություն ունեցող «աղանդավորական» կրոնական կրթական համակարգին: Նշված օրենքի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Պետական կրթության նպատակը պետության մեջ հրեական մշակութային արժեքների վրա հիմնված միջնակարգ կրթության, ինչպես նաև պետության և հրեա ժողովրդի նկատմամբ միջրկարժության արմատավորումն է»: Երկրորդը «Հեռարձակման ոլորտում լիազոր մարմնի մասին» 1965թ. օրենքն է, որով նախատեսվեց հեռարձակման ոլորտում լիազոր մարմնի ստեղծումը՝ որպես պետության ողջ տարածքում իրականացվող բոլոր հեռուստառադիոհեռարձակումների համար պատասխանատու կիսաինքնավար

www.journal.lawinstitute.am

մարմին: Այդ մարմնի խնդիրները, որպես այդպիսին, հետևյալն են՝ հրեական ժառանգության և դրա արժեքների վերաբերյալ գիտելիքների խորացումը և կապերի ամրապնդումը, ինչպես նաև պետական կրթության նպատակների հետագա իրացումը (այս մասին տե՛ս Kretzmer D., նշված աշխատությունը, էջ 43-45):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. [Rabbi] Goldman, S. The Guide to the Sabbath. London. Jewish Chronicle Publications, 1967, 75 էջ
2. England I. Law and Religion in Israel // The American Journal of Comparative Law, Vol. 35, No. 1 (Winter, 1987), 209 էջ
3. Grunfeld, D.I. The Sabbath: A Guide to its Understanding and observance. New York. “The House of the Jewish Book”, 1958, 97 էջ
4. Horev v. Minister of Transportation: HCJ 5016/96; HCJ 5025/96; HCJ 5090/96; HCJ 5434/96; HCJ 5016/96; HCJ 5025/96 Horev et al. v. Minister of Transportation et al, Sup. Ct. Isr., 1997
5. Katz, J. The “Shabbes Goy”; a Study in Halakhic Flexibility. Jerusalem. The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1989, 253 էջ
6. Kretzmer D. Constitutional Law: Introduction to the law of Israel // Introduction to the Law of Israel / edited by Shapira A., DeWitt-Arar K. C. The Hague, London, Boston. Kluwer Law International, 1995, 39-58 էջեր
7. Lapidoth, R. Freedom of Religion and Conscience in Israel / edited by Shapira A., DeWitt-Arar K. C. The Hague, London, Boston. Kluwer Law International, 1995, 1369-1376 էջեր
8. Navot S. Israeli constitutional law. The Netherlands. Kluwer Law International, 2007, 379 էջ
9. Peled Y. Ethnic Democracy and the Legal Construction of Citizenship: Arab Citizens of the Jewish State // The American Political Science Review, Vol. 86, No. 2 (Jun., 1992, 432-443 էջեր
10. Rosmarin, T.W. The Oneg Shabbath Book. New York. The Jewish Book Club, 1940, 97 էջ
11. Sharfman D. Living without a constitution: Civil Rights in Israel. Armonk, NY, 1993, 200 էջ
12. Shulevitz, J. The Sabbath world; Glimpses of a Different Order of a Time. New York. Random House, 2010, 247 էջ
13. Smooha S. Israel as an Archetype // Israel studies, Volume 2, Number 2 Ethnic Democracy, 200-241 էջեր:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԿԱՅՔԵՐ

1. http://www.knesset.gov.il/holidays/eng/hatikva_eng.htm
2. http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic2_eng.htm
3. <http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace%20Process/Guide%20to%20the%20Peace%20Process/Declaration%20of%20Establishment%20of%20State%20of%20Israel>
4. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/un/res181.htm>:

Վարսեր Կարապետյան

Заместитель руководителя канцелярии общественного защитника палаты адвокатов Республики Армения, Аспирант кафедры теории государства и права и истории юридического факультета ЕГУ, Магистр института иуданки университета Гайдельберга (Гайдельберг, Германия)

ՐԵԶԻՄԵ

Основание Израиля как еврейского и демократического государства: отражение еврейства в законодательстве

Статья рассматривает вопросы основания Израиля, как еврейского и демократического государства, а также вопросы отражения в законодательстве еврейского характера государства.

Обсуждение указанных вопросов в статье направлена на обеспечение наиболее полноценного восприятия сути государства Израиль, а также правовой системы.

Ключевые слова: государство Израиль, декларация о независимости Израиля, еврейское государство, кнессет, шаббат, основной закон.

Varser Karapetyan

Deputy Head at the Public Defender Office of the Chamber of Advocates of the RA
PhD Student at the Chair of Theory and History of State and Law, Law Department, YSU MA, University of Heidelberg, Hochschule for Jewish Studies (Heidelberg, Germany)

SUMMARY

The establishment of Israel as a Jewish and democratic state: reflection of Jewishness in the legislation

The article examines issues concerning the establishment of Israel as a Jewish and democratic state, as well as the reflection of Jewish character of the state in the legislation.

The discussion of these issues in the article aims at a fuller understanding of the character of the State of Israel, as well as of the legal system.

Keywords: The State of Israel, Declaration of Independence of Israel, Jewish State, Knesset, Sabbath, Basic Law.

ԱՆԺԵԼԱ ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ կադրերի և ռազմական կրթության 1-ին կարգի մասնագետ,
ՔՀԾ 1-ին դասի կրտսեր ծառայող
ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի, միջազգային
հարաբերությունների բաժնի, միջազգային հարաբերությունների և
դիվանագիտության ամբիոնի մագիստրոս

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՆԻ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍՏԱՌՈՏ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի հարաբերությունները Իրանի հետ կարևորվում են տարածաշրջանում քաղաքական և տնտեսական կայունության պահպանման առումով: Տնտեսական, ռազմական, մշակութային մեծ ներուժ ունեցող Իրանը կարևոր դերակատարներից է տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական իրադրության ձևավորման գործում: Հայաստանը կարևորում է Իրանի ներգրավվածությունը Հարավային Կովկասի հիմնախնդիրների լուծման գործում և այն դիտում է որպես Հարավային Կովկասում կայունության պահպանման գործոններից մեկը: Իրանը, լինելով Լեռնային Ղարաբաղին սահմանակից պետություն, Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման գործընթացում վարում է հավասարակշռված քաղաքականություն: Իրանում հայկական համայնքի նկատմամբ ձևավորված դրական վերաբերմունքը հավելյալ նպաստավոր պայման է ստեղծում հայ-իրանական միջպետական հարաբերությունների զարգացման համար: Գտնվելով քրիստոնեական և իսլամական քաղաքակրթությունների սահմանագծում՝ Հայաստանը կարող է դերակատարություն ունենալ Իրան-Արևմուտք լարվածության մեղմացման առումով՝ տալով քաղաքակրթությունների երկխոսության և համակեցության օրինակ:

Հիմնաբառեր- համագործակցություն, ռազմաքաղաքական, միջուկային ծրագիր, պատժամիջոց, համայնք, Ղարաբաղյան հակամարտություն, հուշագիր, Պաշտպանության նախարարություն, ռմբակոծում, տեղեկատվություն, տրանսպորտային շրջափակում:

Հայաստանի Հանրապետության (այսուհետև՝ Հայաստան) անկախացումից հետո Իրանի Իսլամական Հանրապետության (այսուհետև՝ Իրան) հետ աստիճանաբար սկսեցին հաստատվել սերտ բարիդրացիական հարաբերություններ բոլոր բնագավառներում: Արդյունավետ համագործակցություն ծավալվեց էներգետիկայի, տրանսպորտի, բնապահպանության, առողջապահության, գյուղատնտեսության, գիտության, կրթության, մշակույթի բնագավառներում, ինչպես նաև միջմարզային գործակցության ոլորտում: Սկսեցին կյանքի կոչվել ռազմավարական բնույթի նախագծեր: 1991 թվականի դեկտեմբերի 25-ին Իրանը պաշտոնապես ճանաչեց Հայաստանի անկախությունը: 1992 թվականի փետրվարի 9-ին Թեհրանում Հայաստանի և Իրանի միջև ստորագրվեց հռչակագիր դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին. նույն օրը Իրանի և Հայաստանի միջև հռչակագիր ստորագրվեց հարաբերությունների սկզբունքների և նպատակների մասին, որով կողմերը հաստատում էին բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու իրենց մտադրությունը: 1992 թվականի ապրիլին Երևանում հիմնվեց Իրանի դեսպանատունը, իսկ նույն թվականի դեկտեմ-

բերին Թեհրանում՝ Հայաստանի դեսպանատունը: Դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելուց ի վեր Հայաստանի և Իրանի միջև կնքվել է ավելի քան 70 փաստաթուղթ, Հայաստանից ավելի քան 60 պաշտոնական այց է կատարվել Իրան, իսկ Իրանից՝ ավելի քան 20:՝ Հայաստանի անվտանգության համակարգում քաղաքական, տնտեսական և հաղորդակցային տեսանկյունից կարևոր նշանակություն է տրվում Իրանի հետ համագործակցությանը²: Իր հերթին Իրանը Հարավ կովկասյան տարածաշրջանում վարած քաղաքականությունում կարևոր նշանակություն է տալիս Հայաստանի հետ հարաբերություններին³:

Հայ-Իրանական փոխշահավետ համագործակցությունը, որը վերջին տարիներին հաճախ բնութագրվում է որպես ռազմավարական, պայմանավորված է մի շարք գործոններով: Թեև պատմականորեն առկա էին որոշակի խնդիրներ, 1990-ականների սկզբին ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրավիճակը թելադրեց Հայ-Իրանական մերձեցում: Այդ մերձեցմանը մեծապես նպաստեց Կովկասի և Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանում մեծ պետությունների շահերի բախումը և նրանց վարած քաղաքականությունը, Հարավային

Կովկասում ուժերի նոր հարաբերակցության ձևավորումը, թուրքական գործոնը, Իրանի ներքին զարգացումները, որոնք կարող էին հանգեցնել այդ երկրի քաղաքական ուղեգծի փոփոխմանը, Իրանի հարցում Ռուսաստանի Դաշնության, Ամերկայի Միացյալ Նահանգների, Եվրամիության և Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության հավանական համաձայնությունը և ձեռնարկվելիք քայլերը: Իրանի նկատմամբ Հայաստանի անվտանգության ռազմավարության դրույթների մշակման ժամանակ հարկ է մշտապես ուշադրության կենտրոնում պահել այն հանգամանքը, որ Հայ-Իրանական հարաբերությունների վրա ազդում են Հայաստանի հարաբերությունները այլ պետությունների, առաջին հերթին՝ Թուրքիայի, Ռուսաստանի Դաշնության և Ամերկայի Միացյալ Նահանգների հետ, և դրանց հավանական զարգացումները: Հայ-Իրանական հարաբերություններում առանձնահատուկ դեր է խաղում ադրբեջանական գործոնը, որը Իրանը դիտում է, որպես ավելի համապարփակ՝ թյուրքական գործոնի բաղկացուցիչ մաս, իր տարածքային ամբողջականության և ներքին կայունության պահպանման համար որոշակի սպառնալիք պարունակող գործոն⁴:

1990-ականներին ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Կովկասի և Միջին Ասիայի տարածաշրջանում ստեղծվեց քաղաքական վակուում, որը Թուրքիան և Իրանը ձգտում էին լրացնել՝ ներմուծելով զարգացման համապատասխան երկու՝ թուրքական և իրանական, մոդել: Իրանական՝ իսլամական, մոդելը Արևմուտքի համար ակնհայտ սպառնալիք էր, իսկ աշխարհիկ պետության թուրքական մոդելը ավելի գրավիչ էր, ինչով և պայմանավորված էր Արևմուտքի կողմից Թուրքիային ցուցաբերած ակտիվ աջակցությունը: 1979 թվականի իսլամական հեղափոխությունից հետո Իրանը իր արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրեց իսլամական հեղափոխության, արտահանման քաղաքականությունը, ինչը մեծ վտանգ էր ներկայացնում Արևմուտքի և Ռուսաստանի Դաշնության համար: ԱՄՆ-ն և եվրոպական պետությունները այդ շրջանում քարոզում էին հետադիմական, արմատական Իրանի պատկերը և ճնշում գործադրում Կովկասյան և Միջինասիական նորանկախ պետությունների վրա՝ կոչ անելով զերծ մնալ Իրանի հետ կապերի խորացումից: Քրիստոնյա Հայաստանի հետ հարաբերությունները Իրանի համար Արևմուտքի քարոզչությանը հակազդելու լավագույն գործիքն էր: Իրանը բազմիցս շեշտել է, որ իր հարաբերությունները քրիստոնյա Հայաստանի հետ ավելի բարձր մակարդակում են գտնվում, քան մահմեդական՝ իսլամի նույն շիա դավանանքին պատկանող

Ադրբեջանի հետ հարաբերությունները: Հայաստանի համար Իրանի հետ հարաբերությունները նույնպես մեծ կարևորություն են ներկայացնում. դրանք, բացի տնտեսական և հաղորդակցային կապի սպառնալիքից, Հայաստանին թույլատրում են կանխել հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը՝ որպես կրոնական՝ քրիստոնեական-մահմեդական պայքար ներկայացնելու՝ Ադրբեջանի փորձերը⁵: 1990-ականներին Իրանի համար Հայաստանի հետ հարաբերությունների խորացումը խթանելու մյուս պատճառը ուժեղացող թյուրքական կամ պանթյուրքական գործոնն էր: Իրանի տարածքային ամբողջականության դեմ ուղղված հիմնական սպառնալիքներից էին 1946 թվականին նրա հյուսիսում Խորհրդային Միության աջակցությամբ ստեղծված Հարավային Ադրբեջանի Հանրապետության վերականգնման գաղափարը և այդ նպատակով գործադրվող ջանքերը: Ադրբեջանի Հանրապետության անկախացումից և, հատկապես, Էլչիբեյի՝ իշխանության գալուց հետո Հարավային Ադրբեջանի հիմնահարցի բարձրացումը և միասնական մեծ թուրքական պետության ստեղծման գաղափարը մեծապես անհանգստացրին Իրանի ղեկավարությանը: Իրանը, Ղարաբաղյան հակամարտության սկզբնական փուլում աջակցելով Հայաստանին, ձգտում էր թուլացնել Ադրբեջանի Հանրապետությանը՝ նրա ուշադրությունը շեղելով Հարավային Ադրբեջանի խնդրից: Հայաստանի համար Թուրքիայի և Ադրբեջանի շրջափակման պայմաններում Իրանի հետ հարաբերությունները մեծ կարևորություն են ներկայացնում՝ հաղորդակցության և տնտեսական առումներով⁶: Այս երկու հանգամանքի կարևորությունը ակնհայտ դարձավ 2008 թվականին՝ ռուս-վրացական պատերազմի պատճառով Վրաստանով անցնող ճանապարհի փակման ժամանակ: Հայ-Իրանական հարաբերությունները Հարավային Կովկասում որոշակի հակակշիռ են ստեղծում թուրք-ադրբեջանական դաշինքին և հնարավորություն են ընձեռնում չեզոքացնել հակահայկական ջանքերը: Միաժամանակ Իրանի հետ տարբեր բնագավառներում համագործակցության հետագա զարգացման վրա ազդեցություն են գործում Իրան-ԱՄՆ-ԵՄ լարված հարաբերությունները և Իրանի Իսլամական Հանրապետության նկատմամբ կիրառվող պատժամիջոցները: Հաշվի առնելով Իրանի արմատական հակասությունները Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ՝ Իրանի հետ հարաբերությունները Հայաստանի համար կարևորվում են տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության և կայունության պահպանման ընդհանուր ձգտմամբ :

Իրանը Լեռնային Ղարաբաղին ամենամոտ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

գտնվող երկիրն է և հակամարտության հարցում միշտ ցուցաբերել է անկողմնակալ և հավասարակշռված դիրքորոշում՝ արժանանալով Ադրբեջանի պաշտոնական մեդադրանքներին⁸ : Ադրբեջանը բազմիցս ջանացել է Ղարաբաղյան հակամարտությունում Իրանին Հայաստանի դեմ տրամադրել և հակամարտությունը կրոնական լույսի ներքո ներկայացնել : Դա է վկայում 2016 թվականի ապրիլին՝ քառօրյա պատերազմի ընթացքում, Իրանի Արևելյան Ատրպատականի նահանգապետի տեղակալ Շաբեստարի հայտարարությունը և դրան հաջորդած ադրբեջանական լրատվամիջոցներով շահարկվող լուրը այն մասին, իբրև արցախյան ուժերի կողմից հրետակոծության հետևանքով Արևելյան Ատրպատական նահանգի Վերին Կոլիբեզու գյուղում կան վիրավորներ և ավերածություն : Ադրբեջանի կողմից այս սադրանքը հաջողությամբ չպատկվեց : Ապրիլի 4-ին Հայաստանում Իրանի ռազմական կցորդը՝ զնդապետ Հոսեին Շեյխը հրավիրվեց Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարություն : Նրան ընդունեց Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ Դավիթ Տոնոյանը : Հոսեին Շեյխը չհաստատեց վիրավորների առկայության մասին լուրը և հայտնեց, որ իրանական կողմը դիմել է ինչպես հայկական, այնպես էլ ադրբեջանական կողմին՝ առավելագույն ուշադրություն ցուցաբերել նման կարգի պատահարները բացառելու համար : Հայկական կողմը իր կողմից հայտնեց, որ նշված գյուղը գտնվում է արցախյան ուժերի թիկունքում, և քիչ հավանական է արցախյան կողմից նրա հրետակոծումը : Հանդիպման ընթացքում նշվել է, որ այս փաստը ավելի շատ նման է սադրանքի և չի բխում արցախյան կողմի շահերից : Հանդիպման ընթացքում պայմանավորվածություն է ձեռք բերվել շարունակել անմիջական շփումները՝ ապատեղեկատվության տարածումը բացառելու համար : Այդ համատեքստում Արցախյան պաշտպանական բանակը լրացուցիչ պետք է ուսումնասիրեր հրետակոծության փաստը և իրանական կողմին տեղեկացներ արդյունքների մասին : Այսպիսով, կարող ենք վստահորեն նշել, որ Ադրբեջանը մեծապես անհանգստացած է հայ-իրանական հարաբերությունների ներկայիս մակարդակով : Հաշվի առնելով Իրանի և Ադրբեջանի արմատական ռազմավարական անշրջելի հակասությունները՝ տեսանելի ապագայում Իրանը տարածաշրջանում Ադրբեջանի շահերի շրջափակման բնագավառում Հայաստանի ամենաիրատեսական դաշնակիցներից մեկը կարող է դառնալ⁹ :

Հայ-Իրանական համագործակցության զարգացումը խթանվում է նաև Հայաստանի ռազմավար-

ական դաշնակից Ռուսաստանի Դաշնության կողմից, քանի որ տարածաշրջանում ձևավորվել է Հայ-Ռուս-Իրանական ընդհանուր շահերի որոշակի միջավայր : Իրանի զինված ուժերում որոշակի խորհրդային ստանդարտների սպառազինության առկայությունը նախադրյալներ է ստեղծում նաև ռազմական համագործակցության իրական ծրագրերի մշակման համար : Հաշվի առնելով Իրանի զգալի ազդեցությունը իսլամական աշխարհում՝ Իրանի հետ ռազմաքաղաքական համագործակցությունը կարող է նպաստել նաև իսլամական աշխարհում Հայաստանի նկատմամբ բարենպաստ մթնոլորտի ձևավորմանը, ինչը, անշուշտ, մեծ հարված կարող է հասցնել Ադրբեջանի քարոզչությանը : Դեռևս պարզ չէ, թե հայ-իրանական հարաբերությունների վրա ինչ ազդեցություն կունենա 2016 թվականի օգոստոսի 8-ին Բաքվում կայացած Ռուսաստան-Իրան-Ադրբեջան նախագահների եռակողմ հանդիպումը : Նախնական խնդիրները, որոնք քննարկվել են հանդիպման ընթացքում, առնչվում են համագործակցության հաղորդակցման և տրանսպորտային ոլորտներում : Չի բացառվում, որ Ադրբեջանը կօգտագործի առիթը, և ինչպես Իրանի նախագահ Հասան Ռուսիանի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում, այնպես էլ Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինի հետ հանդիպմանը Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը կվարի նույն հակահայկական քարոզչական քաղաքականությունը : Ըստ որոշ քաղաքագետների՝ Ռուսաստանը գործընթացի զարգացումը կարծես թողնում է ներքին հանգուցալուծման և կօգտագործի ապրիլյան իրադարձությունները տարածաշրջանում Եվրասիական Տնտեսական Միության ազդեցության մեծացման համար¹⁰ :

Անցած տարիների ընթացքում պաշտոնական Թեհրանի միջուկային ծրագրերի շուրջ սրվել էին Իրանի և միջազգային հանրության միջև հակասությունները : Եվրամիությունը սկզբնական շրջանում այդ հարցի վերաբերյալ համեմատաբար մեղմ դիրքորոշում ուներ, հետագայում քննարկում էր իրանական նավթի արտահանման վրա նոր սահմանափակումներ կիրառելու հարցը, ինչը համաձայնեցվել էր Եվրամիության հիմնական պետությունների հետ : Միաժամանակ, Եվրամիությունը կոչ էր արել ԱՄՆ-ին, Ռուսաստանի Դաշնությանը, Չինաստանին, Ճապոնիային և առաջատար տնտեսություններ ունեցող այլ պետություններին միանալ այդ սահմանափակումներին : Ռուսաստանը այդ նախաձեռնությանը դեմ էր արտահայտվել՝ հայտարարելով, որ նախաձեռնությունը կրում է քաղաքական բնույթ : Շարունակվում էին նաև իրանական-ամերիկյան և իրանական-իսրա-

յելյան լարված հարաբերությունները, իսկ Թեհրանում Մեծ Բրիտանիայի դեսպանատան վրա իրանցի ցուցարարների հարձակումներից հետո սրվել են նաև Իրանի և Մեծ Բրիտանիայի հարաբերությունները¹¹ :

Անհրաժեշտ է նշել, որ վերջին տարիների ընթացքում Իրանի միջուկային հարցերի ակտուալացման հետ կապված Իրանի ազգային անվտանգության բարձրագույն խորհրդի հեղինակությունը բավականին աճեց, և ներկայումս այդ խնդրի վերաբերյալ համաշխարհային համապատասխան կազմակերպությունների և այլ պետությունների հետ բանակցությունների վարման հիմնական գործառույթը երկրի ղեկավարությունը դրել է Իրանի ազգային անվտանգության բարձրագույն խորհրդի, այլ ոչ թե արտաքին գործերի նախարարության վրա¹² : Նշված խորհրդի կազմում են Իրանի գերագույն հոգևոր առաջնորդը՝ խորհրդի գլուխը, Իրանի նախագահը՝ խորհրդի նախագահը, գերագույն հոգևոր առաջնորդի երկու ներկայացուցիչները, պառլամենտի նախագահը, դատական իշխանության գլուխը, պաշտպանության նախարարը, զինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետը, արտաքին գործերի նախարարը, ներքին գործերի նախարարը, տեղեկատվության նախարարը, պլանավորման և կառավարման կազմակերպման կոմիտեի նախագահը, ազգային անվտանգության բարձրագույն խորհրդի քարտուղարը: Կառուցվածքային առումով այդ կառույցի առանձնահատկությունն այն է, որ դրա շրջանակներում գործում են երկու առանձին ենթախորհուրդներ՝ անվտանգության խորհուրդը և պաշտպանական խորհուրդը¹³ :

Հայ-Իրանական ռազմական հարաբերությունների կարևոր միջոցառումներից կարելի է առանձնացնել այն, որ 2011 թվականի մայիսի 3-ին Հայաստանի նախկին պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանն ընդունել է Իրանի պաշտպանության և զինված ուժերի աջակցման նախարարի տեղակալ Ռեզա Մոգաֆարի Նիային՝ քննարկելով պաշտպանության ոլորտում հայ-իրանական համագործակցությանը առնչվող հարցեր: 2010 թվականի հուլիսի 17-18-ը պաշտոնական այցով Իրանում էր գտնվում Սեյրան Օհանյանի գլխավորած պատվիրակությունը: Այդ ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարը հանդիպել է Իրանի նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադի, պաշտպանության և զինված ուժերի աջակցման նախարար, բիրզադի գեներալ Ահմադի Վահիդիի, ազգային անվտանգության բարձրագույն խորհրդի քարտուղար Մայիդ Ջալիլիի և արտաքին գործերի նախարար Մանուչեհր Մոթթեհաբիի հետ: Հանդիպումների ընթաց-

քում քննարկվել են միջազգային և տարածաշրջանային անվտանգության ներկա վիճակը և հնարավոր զարգացումները, կարևորվել են առկա խնդիրների խաղաղ, բանակցային ճանապարհով կարգավորումը՝ համագործակցությունը, խաղաղությունը և կայունությունը համարելով կարևոր նախապայման տարածաշրջանի ժողովուրդների բարեկեցության և բարգավաճման համար: Երկու երկրների պաշտպանության նախարարները բարձր են գնահատել հայ-իրանական բարեկամական հարաբերությունները, գոհունակություն են հայտնել քաղաքական երկխոսության ներկա մակարդակից, ընդգծել են, որ մնան այցելությունները հնարավորություն են ստեղծում հայ-իրանական հարաբերություններին վերաբերող տարբեր խնդիրներ քննարկելու և փոխշահավետ լուծումներ գտնելու համար: Պաշտոնական բոլոր հանդիպումների ընթացքում կողմերը ընդգծել են, որ հազարամյակի պատմության ընթացքում հայ-իրանական համագործակցությունը նպաստում է տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության ամրապնդմանը: Վերահաստատվել է երկու երկրների դիրքորոշումը այն հարցում, որ անվտանգության և կայունության միջավայրը տարածաշրջանում ապրող ժողովուրդների բարգավաճման և զարգացման ապահովման գրավականն է: Ընդգծվել է Իրանում հայկական համայնքի դերակատարությունը հայ-իրանական բարեկամության ամրապնդման գործում¹⁴ :

2013 թվականի օգոստոսի 4-ին աշխատանքային այցով Իրանում էր գտնվում Հայաստանի Նախագահ Սերժ Սարգսյանը, ով մասնակցեց Իրանի նորընտիր նախագահ Հասան Ռոհանիի երդմնակալության արարողությանը: Նախագահ Սերժ Սարգսյանը նույն օրը երեկոյան մասնակցել է Իրանի նախագահի անունից տրված պաշտոնական ընդունելությանը: Նախագահ Սերժ Սարգսյանը օգոստոսի 5-ին Թեհրանում հանդիպում է ունեցել Իրանի նորընտիր նախագահ Հասան Ռոհանիի հետ: Հանդիպման սկզբում Հասան Ռոհանին շնորհակալություն է հայտնել Սերժ Սարգսյանին հրավերը ընդունելու և երդմնակալությանը մասնակցելու համար: Երկու երկրների նախագահները հանդիպմանը քննարկել են ինչպես երկկողմ, այնպես էլ բազմակողմ հարցերի լայն շրջանակ: Ջրուցակիցները անդրադարձել են նաև տարածաշրջանային խնդիրներին, մասնավորապես Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության բանակցային գործընթացին : 2016 թվականի հունիսի 14-17-ը Հայաստանի պաշտպանության նախարարի նախկին տեղակալ Նյութատեխնիկական ապահովման դեպարտամենտի պետ Մովսես Հակոբյանի գլխավորած պատվիրակությունը աշխատանքային այցով գտն-

վում էր Իրանում: Այցի շրջանակներում հայկական պատվիրակությունը հանդիպել է Իրանի պաշտպանության և զինված ուժերի աջակցման նախարարության ԷԹՔԱ կազմակերպության գործադիր տնօրեն Մուհամմեդ Մեհդի Քարբալայիի հետ, այցելել ընկերության գործարաններ, խանութների ցանց և ծանոթացել արտադրվող ապրանքի տեսականուն: Մովսես Հակոբյանի գլխավորած պատվիրակությանը ընդունել է Իրանի պաշտպանության և զինված ուժերի աջակցման նախարար Հոսեյն Դեղհանը: Հանդիպման ընթացքում քննարկվել են պաշտպանության ոլորտում հայ-իրանական համագործակցության հեռանկարային զարգացմանն առնչվող հարցեր: Մի շարք ոլորտներում պայմանավորվածություններ են ձեռք բերվել համագործակցության զարգացման վերաբերյալ՝ ստորագրելով փոխըմբռնման հուշագիր¹⁶:

Թեհրանի հանդեպ միջազգային պատժամիջոցների չեղարկումից հետո Հայաստանը՝ որպես Իրանի դարավոր բարեկամ և հարևան պետություն, լայն հնարավորություններ ունի մի կողմից իր ուրույն դերակատարությունը ունենալու տարածաշրջանային զարգացումներում, մյուս կողմից՝ առավել զարգացնելու հայ-իրանական տնտեսական գործակցությունը: Այս հարցում համակարծիք են ինչպես հայ, այնպես էլ իրանցի պաշտոնյաները և փորձագետները: Հայաստանը ԵԱՏՄ-ի միակ երկիրն է, որը ցամաքային սահման ունի Իրանի հետ և պատրաստ է այդ սահմանը ծառայեցնելու Եվրոպայի և Ասիայի միջև կապ հաստատելուն: Իրանը Հայաստանի համար մեծ կարևորություն ներկայացնող տնտեսական գործընկեր է: Արժե նշել հայ-իրանական տնտեսական համագործակցության կարևոր ձեռքբերումներից մի քանիսը: 2007 թվականի մարտի 19-ին Հայաստանի և Իրանի նախագահների մասնակցությամբ տեղի ունեցավ զագատարի պաշտոնական բացման հանդիսավոր արարողությունը: Նույն օրը Հայաստանի և Իրանի կառավարությունների միջև ստորագրվեց Արաքս գետի վրա հիդրոէլեկտրակայաններ կառուցելու և շահագործելու մասին համաձայնագիրը: Հայ-իրանական էներգետիկ համագործակցության հեռանկարային ծրագրերից են հայ-իրանական բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման երրորդ գծի շինարարությունը և հայ-իրանական նավթամթերքի խողովակաշարի կառուցումը: 2007 թվականի հոկտեմբերի 26-ին տեղի ունեցավ Հայաստան-Իրան՝ Կապան-Մեղրի, ճանապարհի բացման արարողությունը: 2008 թվականի նոյեմբերի վերջին ավարտվեցին Իրան-Հայաստան գազատարի երկրորդ հատվածի շինարարական աշխատանքները: Համաձայն Հայաստանի վարած արտաքին ռազմական քաղա-

քականության՝ Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունը բավականին ակտիվ շփումներ է իրականացնում Իրանի ռազմաքաղաքական ղեկավարության հետ: Հարաբերությունների աշխուժացման շահագրգիռ կողմի դերում հաճախ հանդես է գալիս Իրանը¹⁷: Հայ-իրանական ռազմական և ռազմաքաղաքական հարաբերություններում պարբերաբար զգալի տեղաշարժեր են արձանագրվում: Կազմակերպվում և անցկացվում են զինվորական տարբեր մակարդակների պատվիրակությունների փոխայցելություններ, որոնց ժամանակ հստակեցվում են հայ-իրանական ռազմական և ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացման հեռանկարները, տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրների նկատմամբ երկու երկրների դիրքորոշումները: Հայ-իրանական ռազմական և ռազմաքաղաքական համագործակցության հնարավոր բոլոր շրջանակների լիարժեք բացահայտումը և գնահատումը հնարավորություն կտան հայ-իրանական ռազմաքաղաքական ղեկավարություններին առավել արդյունավետ գործունեություն ծավալել Իրանի հետ հարաբերություններում: Հայ-իրանական ռազմական և ռազմաքաղաքական հարաբերություններում անցած տարիներ ընթացքում նկատվել է էական ակտիվացում, այնուհանդերձ, Իրանի հետ լիարժեք ռազմական և ռազմաքաղաքական հարաբերությունների զարգացման համար առկա են որոշակի խոչընդոտներ: Իրանի տնտեսական և քաղաքական հարաբերություններում ադրբեջանցիների զգալի ազդեցությունը և կրոնական որոշ շրջանակներում ծայրահեղական գաղափարախոսությունը որոշակի վերապահումներ է առաջ բերում Իրանի կողմից, իսկ Հայաստանի կողմից՝ արտաքին ռազմական քաղաքականության առաջնահերթություններում ընդգրկված գործընկեր պետությունների հետ Իրանի բարդ հարաբերությունները և ռազմավարական հակասությունները:

¹ Տե՛ս www.mfa.am/hy/

² Տե՛ս «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես հատուկ թողարկում, 2007թ., էջեր 41-42:

³ Տե՛ս «Հայ-իրանական հարաբերությունները ամուր և կայուն են» ԻԻՀ նախագահ: «Նովոստի Արմենիա» 22.10.2007թ. (<http://ar.newsarmenia.ru/arm1/20071022/4175612.html>):

⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարարության՝ Գ.Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ», Հատոր 2, Երևան 2014թ., էջ 89:

⁵ Տե՛ս Տիգրան Տոնիկի Քոչարյան. «Ազգային անվտանգության վերաբերյալ դասընթաց» Երևան 2013թ., էջ 177:

⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության՝ Գ.Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ», Հատոր 2, Երևան 2014թ., էջ 91:

⁷ Տե՛ս Акоюн В., Иран на Южном Кавказе: 3+3 против 3-3, Третий взгляд, 05.06.2003г, стр 39.

⁸ Տե՛ս John New House “Iraq, Iran and Turkey” Policy brief, World Security Institute, December 2002 page 7.

⁹ Տե՛ս Տիգրան Տոնիկի Քոչարյան. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում», Երևան 2012թ., էջ 334:

¹⁰ Տե՛ս Արմենյաբե: Հայկական լրատվական գործակալություն (<http://www.armenpress.am/arm/news/856388/alievy-putini-cv-rouhaniimot-araj-khani-ir-qarozchutyun.html>)

¹¹ Տե՛ս Мурадян И., “Региональная политика США и Великобритании, Турция-Иран-Южный Кавказ-Черное море,», Ер., АНТАРЕС, 2008, стр 127-130.

¹² Տե՛ս Розов А.А. О Высшем Совете национальной безопасности Ирана//Сайт Института Ближнего Востока, 2006г, стр 48.

¹³ Տե՛ս Տիգրան Տոնիկի Քոչարյան. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում», Երևան 2012թ., էջ 335:

¹⁴ Տե՛ս www.mil.am/old-1299195327/page/43

¹⁵ Տե՛ս www.president.am/hy/foreign-visits/item/2013/08/04/Working-visit-of-President-Serzh-Sargsyan-to-Iran

¹⁶ Տե՛ս «Հայ Զինվոր» շաբաթաթերթ #23(1143) (<http://www.hayzinvor.am>)

¹⁷ Տե՛ս Տիգրան Տոնիկի Քոչարյան. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում», Երևան 2012թ., էջ 336:

¹⁸ Տե՛ս Акоюн В.,Иран на Южном Кавказе:3+3 против 3-3, Третий взгляд, 05.06.2003г., стр 48.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության՝ Գ.Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ. «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ», Հատոր 2, Երևան, 2014թ.:
2. ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, հատուկ թողարկում, 2007թ.:
3. «Հայ-իրանական հարաբերությունները ամուր և կայուն են» ԻԻՀ նախագահ: «Նովոստի Արմենիա» 22.10.2007թ. (<http://ar.newsarmenia.ru/arm1/20071022/4175612.html>):
4. Արմենյաբե: Հայկական լրատվական գործակալություն (<http://www.armenpress.am/arm/news/856388/alievy-putini-cv-rouhaniimot-araj-khani-ir-qarozchutyun.html>)
5. «Հայ Զինվոր» շաբաթաթերթ #23(1143) (<http://www.hayzinvor.am>)
6. Տիգրան Տոնիկի Քոչարյան. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համատեքստում», Երևան, 2012թ.:
7. Տիգրան Տոնիկի Քոչարյան. «Ազգային անվտանգության վերաբերյալ» դասընթաց Երևան, 2013թ.:
8. Акоюн В., Иран на Южном Кавказе: 3+3 против 3-3, Третий взгляд, 05.06.2003г.
9. Мурадян И., “Региональная политика США и Великобритании, Турция-Иран-Южный Кавказ-Черное море, Ер., АНТАРЕС, 2008.
10. Розов А.А., О Высшем Совете национальной безопасности Ирана//Сайт Института Ближнего Востока 2006г.
11. John New House “Iraq, Iran and Turkey” Policy brief, World Security Institute, December 2002.
12. www.mfa.am
13. www.mil.am
14. www.president.am

Անջելա Մնատկանյան

Младший специалист управления кадров и военного образования МО РА,
младший служащий 1-ого класса.Магистр кафедры международных отношений и дипломатии,
отделения международных отношений,
факультета международных отношений ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Армения-Иран: краткий анализ военных отношений

Отношения Армении с Исламской Республикой Иран важны с точки зрения сохранения в регионе политической стабильности. Обладающий большим экономическим, военным, культурным потенциалом Иран является одним из государств, играющих важную роль в формировании военно-политической обстановки в регионе. Армения придает важность вовлеченности Ирана в разрешение южнокавказских проблем, считая это обстоятельство как один из факторов сохранения стабильности на Южном Кавказе. Иран является государством, граничащим с Нагорным Карабахом, и в процессах по урегулированию Карабахской проблемы проводит сбалансированную политику. Кроме того, существующее в Иране традиционно благожелательное отношение к армянской общине создает дополнительные благоприятные условия для развития армяно-иранских межгосударственных отношений. Армения, находясь на линии соприкосновения христианского и мусульманского миров, может сыграть роль в смягчении напряженности в отношениях Иран-Запад, тем самым давая пример диалогов и сосуществования цивилизаций.

Ключевые слова: *содружество, военно-политический, ядерная программа, санкция, община, Карабахский конфликт, меморандум, Министерство обороны, бомбардировка, информирование, транспортная блокада.*

Anzhela Mnatsakanyan

First class junior serviceman of Personnel and Military Education
Department of the Ministry of Defence of the Republic of Armenia.Master of the Chair of International Relations and Diplomacy, Department of
International Relations, Faculty of International Relations of YSU.

SUMMARY

Armenia-Iran military relations in brief analysis

Armenia's relations with the Islamic Republic of Iran are important in terms of maintaining political and economic stability in the region. With its huge economic, military and cultural potential, Iran is one of the important players in the formation of the military-political situation in the region. Armenia attaches importance to the involvement of Iran in finding solutions to the problems of the South Caucasus and regards it as one of the factors for maintaining stability in the South Caucasus. Iran is a state that borders Nagorno-Karabakh and maintains a balanced policy in the process of resolving the Nagorno-Karabakh problem. Besides that, the traditionally existing positive attitude towards the Armenian community in Iran creates yet another favorable condition for the development of inter-state relations between Armenia and Iran. Standing on the crossroads of Christian and Islamic civilizations, Armenia can play a role in mitigating tensions between Iran and the West by demonstrating an example of co-existence and tolerance.

Keywords: *commonwealth, political-military, nuclear program, sanction, community, the Karabakh conflict, memorandum, Ministry of Defence, bombardment, informing, transport blockade.*

ԱՆՆԱ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի մագիստրանտ

ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՅՆԵՐՈՒՄ

Գիտական աշխատանքը նվիրված է հեղինակային իրավունքի պահպանմանը էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում: Գրեթե բոլոր երկրների ներպետական օրենսդրությունները կարգավորում են հեղինակային իրավունքի ինստիտուտը, սակայն էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում դրա պահպանման վերաբերյալ մշակված մեխանիզմները դեռևս փոքրաթիվ են: Այս ոլորտում առկա բացը մեծապես լրացնում են Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից ընդունված նախադեպային որոշումները: Եվ ելնելով այդ որոշումներում ամրագրված սկզբունքներից աշխատանքում առաջարկվել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում կատարել լրացումներ, որոնք կսահմանեն որոշակի պատասխանատվության միջոցներ օրենսգրքում ամրագրված կարգերը խախտելու համար:

Հիմնարաներ- հեղինակային իրավունքի ապահովում, մտավոր սեփականություն, էլեկտրոնային լրատվամիջոց:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը ամրագրում և երաշխավորում է մարդու մտքի ազատության իրավունքը, գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու ազատության իրավունքը: Ինքնին Սահմանադրության վերլուծությունից երևում է, որ մարդու անբաժան մասն է կազմում ստեղծագործելու կարողությունը: Որպես արդյունք ստեղծվում է նոր օբյեկտ, որը ենթակա է պաշտպանության իրավական դաշտում: Այդ իրավահարաբերությունների պաշտպանությունն իրականացվում է հեղինակային իրավունքի՝ որպես մտավոր սեփականության ինստիտուտի միջոցով: Հեղինակային իրավունքի ինստիտուտի նորմերով կարգավորվում են մարդու մտավոր գործունեության արդյունք հանդիսացող ստեղծագործական արժեքների ստեղծման կապակցությամբ առաջացող քաղաքացիաիրավական հարաբերությունները: Անկախ ստեղծագործության նշանակությունից, արժեքներից և արտահայտվելու եղանակից՝ հեղինակային իրավունքը ծագում է ստեղծման փաստի ուժով (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1116-րդ հոդված, 1-ին կետ):

Վերոնշյալ ինստիտուտը վաղուց արդեն բացահայտված է և իրավական կարգավորում է ստացել ինչպես մեր ներպետական օրենսդրությունում, այնպես էլ օտարերկրյա պետությունների օրենսդիրների կողմից: Կարգավորումներում տեղ են գտել հեղինակային իրավունքի պահպանման, հեղինակի իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ դրույթներ: Սակայն, նույնը դժվար է պնդել հեղինակային իրավունքի պահպանման մասին

էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցներն իրենց գործունեությունն են ծավալում համացանցում, որտեղ ևս կարող են առաջանալ հեղինակային իրավունքի պահպանման խնդիրներ: Սակայն, օրենսդրական լուծումներ նմանատիպ տիրույթում առաջացող իրավահարաբերությունների համար մեր օրենսդրությունում ամրագրված չեն: Այդ կարգավորումների բացակայությունը, թերևս, կարող ենք պայմանավորել միայն նրանով, որ էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում հեղինակային իրավունքի հետ կապված իրավահարաբերությունները համեմատաբար նոր են ի հայտ եկել, և նույնիսկ օտարերկրյա բազմաթիվ պետությունների օրենսդրություններում հստակ լուծումներ առաջարկված չեն: Հեղինակային իրավունքի պահպանման հիմնախնդիրը էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում հեղինակային իրավունքի մարմանավորման նոր ձև է: Այն որոշ չափով ենթադրում է փոփոխություններ, նոր կարգավորումներ և նոր բովանդակություն:

Ի սկզբանե ընդունված է համարել, որ համացանցը, էլեկտրոնային լրատվամիջոցներն անվերահսկելի են: Բայց չենք կարող ժխտել, որ դրա միջոցով առաջանում, փոփոխվում և դադարում են բազմաբնույթ իրավահարաբերություններ, այդ թվում նաև հեղինակային իրավունքի ոլորտում: Համացանցը, որի բաղկացուցիչներն են լրատվական կայքէջերը, սոցիալական ցանցերը և այլն, մեր կյանքի անբաժան մասն են կազմում: Համացանցը ներխուժել է հասարակական կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներ: Այս առումով զերծ չեն մնացել նաև քա-

դաքացիաիրավական հարաբերությունները: Կարծես թե հասունացել է այն պահը, երբ անհրաժեշտ է մշակել կարգավորումներ վերոնշյալ ոլորտի կանոնակարգման համար: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է ամրագրել դրույթներ, որոնք կկարգավորեն էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում առկա հեղինակային իրավունքի օբյեկտների շուրջ առաջացող հասարակական հարաբերությունները:

Հեղինակային իրավունքի վերաբերյալ ներպետական իրավական կարգավորումներ է նախատեսում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը: Մեր ներպետական օրենսդրության անբաժան մասն են կազմում նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացված միջազգային պայմանագրերը: Հետևաբար «Գրական գեղարվեստական ստեղծագործությունների պահպանության մասին» Բեռնի կոնվենցիան¹ և կարգավորում է ՀՀ-ում առաջացող հեղինակային իրավահարաբերություններ՝ նվազագույնի հասցնելով օրենսդրությունում առկա բացերը: Սակայն, երբ խոսքը գնում է համացանցում գործունեություն ծավալող էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում հեղինակային իրավունքի պահպանության մասին, ապա բացակայում են թե՛ օրենսդրական կարգավորումները և թե՛ դատական պրակտիկան:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործող լրատվամիջոցների գործունեությունը կարգավորվում է իրավական ակտերով, որոնցից մեկն էլ հանդիսանում է Հայաստանի Հանրապետության օրենքը «Չանգվածային լրատվության մասին»: Նշված օրենքի երրորդ հոդվածը, սահմանելով օրենքում օգտագործված հասկացությունների բնորոշումները, տալիս է նաև լրատվության և լրատվամիջոցի հասկացությունները: Օրենքի համաձայն՝ լրատվությունը անսահմանափակ թվով անձանց համար հասանելի տեղեկատվության տարածումն է, որի հիմնական նպատակն է ապահովել մարդու սահմանադրական իրավունքը՝ ազատորեն, անկախ պետական սահմաններից՝ փնտրելու, ստանալու և տարածելու տեղեկություններ ու գաղափարներ: Ըստ նույն օրենքի հոդված 3-րդի 2-րդ կետի՝ զանգվածային լրատվության միջոցը լրատվություն իրականացնելու միջոց է, որը բաժանորդագրությամբ կամ առանց դրա, վճարովի հիմունքներով տարածվում է՝

- մշտական անվանում, հերթական համար և անսաթիվ ունեցող պարբերական թողարկումներով՝ նյութական կրիչի վրա, որոնց միևնույն բովանդակությամբ օրինակների քանակը պակաս չէ հարյուրից,

- հեռուստառադիո հաղորդմամբ,
- հանրային հեռահաղորդակցության ցանցով

(ցանցային միջոց)՝ որպես որոշակի հասցե ունեցող, անսահմանափակ թվով անձանց համար հասանելի և լրատվություն ներառող տեղեկատվական պաշար՝ անկախ քարմացման պարբերականությունից, պահպանման ժամանակի տևողությունից և այլ չափանիշներից: Վերոնշյալ օրենքը էլեկտրոնային լրատվամիջոցի հասկացությունը չի սահմանում: Հետևաբար, օրենքը նաև կարգավորումներ չի նախատեսում կոնկրետ էլեկտրոնային լրատվամիջոցների համար: Տեսական գրականության մեջ էլեկտրոնային լրատվամիջոց եզրույթի բնորոշումը հաճախ չի հանդիպում: Այդ մասին աշխատությունները ևս սակավաթիվ են: Էլեկտրոնային լրատվամիջոց եզրույթին իր աշխատություններում անդրադարձել է Չասուրսկին (И.И.Засурский): Էլեկտրոնային լրատվամիջոցը նա դիտարկում է որպես առանձին լրատվության տեսակ՝ էլնելով համացանցի առանձնահատկություններից²: Սակայն, էլեկտրոնային լրատվամիջոցի հասկացությանը նա չի անդրադարձել: Կորկոնոսենկոյի (С.Г.Корконосенко) աշխատությունը նվիրված է լրատվամիջոցներում աշխատող լրագրողներին: Այդ աշխատանքի շրջանում նա անդրադարձել է նաև էլեկտրոնային լրատվամիջոցներին՝ տալով դրա բնորոշումը: Նա էլեկտրոնային լրատվամիջոցների շարքին է դասում նաև ռադիոն, հեռուստատեսությունը: Վերլուծելով նաև էլեկտրոնային լրատվամիջոցների գործունեությունը՝ նա տվել է հետևյալ բնորոշումը. էլեկտրոնային լրատվամիջոցը տեխնիկական միջոցների համակարգ է, որի հիմնական գործառույթը տեղեկատվության փոխանցումն է համացանցի օգնությամբ³: Հասկացությունից հետևում է, որ էլեկտրոնային լրատվամիջոցների գործունեության ոլորտը համացանցն է, հիմնական գործունեությունն ուղղված է տեղեկատվության տարածմանը, որը կատարվում է համացանցի օգնությամբ: Նյութերը, որոնք տեղադրվում են էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում, կարող են լինել նաև հեղինակային իրավունքի օբյեկտներ: Եվ հեղինակային իրավունքի խախտման դեպքում օրենսդրությունը չի սահմանում պատասխանատվության ենթակա սուբյեկտներին և հնարավոր պատասխանատվության միջոցները: Ներկայումս համացանցը հնարավորություն է տալիս լրատվամիջոցի կայքէջերում նյութեր տեղադրել ոչ միայն կայքի տեխնիկական հնարավորություններին տիրապետող անձանց (տեխնիկական անձնակազմ⁴), այլ նաև համացանցից օգտվողներին: Դա նշանակում է, որ նրանց տեղադրած նյութերը ևս կարող են հեղինակային իրավունքի օբյեկտ հանդիսանալ: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք՝ «Չանգվածային լրատվության մասին»

Հայաստանի Հանրապետության օրենքում կարելի է կատարել լրացում՝ ներառելով «էլեկտրոնային լրատվամիջոց» եզրույթի հասկացությունը և դրան համապատասխան՝ կարգավորել նաև այդ ոլորտում առաջացող հասարակական հարաբերությունները:

Ներկայումս յուրաքանչյուր ոք կարող է տեղադրել իր նյութը, կիսվել (share) իր կարծիքով, մեկնաբանել (comment) որոշակի տեղեկատվություն: Առաջին հայացքից նշված գործողությունները միայն դրական միտումներ են առաջացնում: Ավելին, կարող ենք նշել, որ վերը թվարկված գործողությունները նպաստում են բազմակարծության ապահովմանը, ձևավորում են քաղաքացիական հասարակություն: Մեկ այլ տեսանկյունից այս ոլորտը լի է բազմատեսակ իրավախախտումներով, այդ թվում նաև հեղինակային իրավունքի ոլորտում: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում տեղ գտած նյութերը փոփոխվում են շատ արագ: Նյութը կարող է տարածվել բազմաթիվ անգամներ: Սակայն ամեն հաջորդ անգամ տարածվելով՝ բարդանում է հարցը, թե վերջիվերջո ով պետք է ենթարկվի պատասխանատվության և ինչ հիմքերի առկայության դեպքում: Խնդիր է նաև այն, թե արդյոք պատասխանատվության պետք է ենթարկվի լրատվամիջոցը, ում կայքում տեղ է գտել նյութը, թե երրորդ անձը, ով տեղադրել է: Խնդիրը առկա է անգամ այն դեպքում, երբ խոսքը գնում է լրատվամիջոցների և նրանց կողմից ներկայացված հեղինակային հոդվածների մասին:

Թվում է, թե էլեկտրոնային լրատվամիջոցը, որը տեղադրում է հոդվածը, պետք է հղում կատարի սկզբնաղբյուրին: Իսկ եթե որպես սկզբնաղբյուր հանդես են գալիս տարբեր անձինք, և չկա ստույգ տեղեկատվություն հեղինակ հանդիսացող անձի վերաբերյալ: Իսկ եթե նյութը ամբողջ ծավալով տեղադրված է, արդյոք նպատակահարմար է միայն հղում կատարելը: Միևնույն ժամանակ, էլեկտրոնային լրատվամիջոցին չպետք է զրկել իր հիմնական գործառույթները իրականացնելու հնարավորությունից, այն է՝ տեղեկատվության տարածումից: Այս հիմնախնդրի իրավակարգավորումը որոշ չափով տվեցին «Հեղինակային և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխությունները: Վերոնշյալ օրենքում կատարված լրացումները կարգավորեցին էլեկտրոնային կայքերից նյութերի վերարտադրման կարգը և պայմանները: Օրենքում կատարված փոփոխությունների համաձայն՝ «Տպագիր լրատվական միջոցներում, էլեկտրոնային կայքերում, այլ տպագիր լրատվական միջոցների էլեկտրոնային կայքերի լրատվական նյութերից քաղվածքներ վերարտադ-

րելիս պետք է հղում կատարել լրատվական նյութի սկզբնաղբյուրին»: Օրենքը նշում է նաև, որ քաղվածքներ վերարտադրելիս վերնագրում տպագիր լրատվամիջոցի անվանումը նշելը պարտադիր է: Կատարված հիմնական փոփոխություններից մեկն էլ հանդիսանում է նյութի թույլատրելի չափի վերարտադրությունը: Այսինքն, սահմանվում են այն չափորոշիչները, որոնց պահպանման դեպքում նյութի վերարտադրությունը կկատարվի հեղինակային իրավունքի պահպանմամբ: Դրա մասին է վկայում «Հեղինակային և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում (Հոդված 22.1) տեղ գտած հետևյալ շարադրանքը. «Վերարտադրումը պետք է բացառի լրատվական նյութի սկզբնաղբյուրի հնարավոր ընթերցողների քանակի լրատվական նյութի օգտագործման ծավալների վրա բացասական ազդեցությունը»: Կիրառված օրենսդրական կարգավորումները մեծապես նպաստեցին ոլորտում առկա հարաբերությունների առավել հստակեցմանը, սակայն ոլորտի ամբողջական կարգավորում դեռևս առկա չէ:

Համացանցը լայն հնարավորություն է ստեղծում հեղինակային իրավունքների օբյեկտների շրջանառության և տարածման համար: Սակայն ոչ միշտ է, որ այդ շրջանառությունը կատարվում է հեղինակի կամ իրավատիրոջ հետ համաձայնության առկայության դեպքում: Պետք է մշակել ժամանակակից պաշտպանության մեթոդներ, որոնք կնպաստեն իրավախախտումների կանխմանը և խախտված իրավունքների վերականգնմանը: Մեր կարծիքով, կարելի է էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում հեղինակային իրավունքների պահպանության ապահովման համար ֆիքսել հեղինակային իրավունքի օբյեկտը այն էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում տեղադրելուց հետո կամ մինչ նյութի տեղադրումը: Հեղինակային իրավունքի օբյեկտը ֆիքսել կամ դեպոնացնել այնպես, որ պարզ երևա, թե ինչպես է այն տեղադրվել ցանցում (երևա նյութի նկարագրությունը, տեղադրման ամիս-ամսաթիվը, իրավատիրոջ տվյալները, նյութի բովանդակությունը և այլ անհատականացնող տեղեկություններ): Դեպոնացված տվյալները յուրօրինակ ապացույց կհանդիսանան հետագայում իրավունքների պահպանման և վերականգնման համար: Դեպոնացումը կարող է իրականացվել մի քանի եղանակներով՝

1. Այն կարող է ֆիքսվել դրա համար ստեղծված համապատասխան մարմնում, որը կվարի այդ արխիվացման գործընթացը:
2. Մինչ էլեկտրոնային լրատվամիջոցում տեղադրելը հեղինակը և լրատվամիջոցի պատասխատու անձը ֆիքսեն այդ նյութը անհատականացնող տվյալները:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

3. Ցանկացած օգտատեր, իր մոտ ֆիքսելով (թղթային տարբերակով, էլեկտրոնային կրիչի տարբերակով և այլն) վերը թվարկված տեղեկությունները, ստեղծի որոշակի ապացույցների բազա՝ հետագայում հնարավոր խնդիրներից խուսափելու համար:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, որը համարվում է հեղինակային իրավունքի պահպանման ամենաբարձր աստիճանն ապահովող երկիրը, համացանցում առկա խախտումները գնահատվում են 40%-ից ավելի⁵: Խնդիրն ամենևին էլ այն չէ, որ ԱՄՆ-ի ներպետական օրենսդրությունը հեղինակային իրավունքի ապահովման համար նորմեր չի նախատեսել: Խնդիրը նրանում է, որ այդ ընդհանուր նորմերը, որոնք սահմանված են հեղինակային իրավունքների պահպանման համար, կենսունակ չեն համացանցում էլեկտրոնային լրատվամիջոցների գործունեության ոլորտում: Այս ոլորտի կարգավորման համար ԱՄՆ-ում գործում է երկու մոտեցում, որոնք պարունակում են իրարամերժ տեսակետներ: Մոտեցումներից մեկի համաձայն՝ էլեկտրոնային լրատվամիջոցը համարվում է միջնորդ և պատասխանատվության ենթակա սուբյեկտ չէ: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցը պատասխանատու չէ իր կայքէջում տեղ գտած հեղինակային իրավունքի օբյեկտների և դրանց խախտումների համար: Այս մոտեցումը հաճախ անվանում են «ուղղահայաց ռեժիմ»⁶: Երկրորդ մոտեցումը հիմնվում է էլեկտրոնային լրատվամիջոցի պատասխանատվության սկզբունքի վրա: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցը՝ որպես կայքէջի տեխնիկական հնարավորություններին տիրապետող անձ, պարտավոր է վերահսկողություն իրականացնել էլեկտրոնային լրատվամիջոցում տեղ գտած նյութերի համար: Այս մոտեցումը հաճախ անվանում են «հորիզոնական»⁶:

Ռուսաստանի Դաշնությունում էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում կատարված հեղինակային իրավունքի խախտումները գնահատվում են մինչև անգամ 90%⁷: Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդրությունում իսպառ բացակայում են իրավական ակտերը, որոնք կարգավորումներ կպարունակեն էլեկտրոնային լրատվամիջոցների գործունեության վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, կարող ենք նշել որոշ դրույթներ, որոնք ինչ-որ չափով կանոնակարգում են վերոնշյալ ոլորտը: ՌԴ օրենսդրությունը հիմնականում հենվում է «Գրական և գեղարվեստական ստեղծագործությունների պահպանման մասին» Բեռնի Կոնվենցիայի վրա⁸: Այն ամրագրում է պաշտպանության տրամադրման չափանիշները (կոնվենցիայի հոդված 3): Բեռնի կոնվենցիայի համաձայն՝ պաշտպանությունը կիրառվում է՝

ա) հեղինակների նկատմամբ, ովքեր միության

երկրի քաղաքացիներ են...,

բ) հեղինակների նկատմամբ, ովքեր միության երկրի քաղաքացիներ չեն, բայց մշտական բնակության վայր ունեն այդ երկրներից մեկում ... և այլն: Կոնվենցիայի այս դրույթները երաշխավորում են պաշտպանության նվազագույն պայմանները կոնվենցիան վավերացրած երկրներում բնակվող հեղինակների համար:

Այդ կոնվենցիային միացել են ավելի քան 165 պետություններ, և մինչ օրս էլ Բեռնի կոնվենցիան համարվում է շատ երկրների ներպետական օրենսդրությունների համար հիմնական ուղղորդիչ և կանոնակարգող իրավական ակտը:

Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս վիճակագրական տվյալներ չկան էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում կատարվող հեղինակային իրավախախտումների վերաբերյալ: Դրա հիմնական պատճառը իրավահարաբերությունների նոր լինելն է և պրակտիկայի սակավությունը: Բայց միանշանակ է, որ այդպիսի իրավախախտումներ մեր երկրում ևս առկա են: Դրա մասին է վկայում թեկուզ սակավաթիվ, բայց պրակտիկայի առկայությունը:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ հեղինակային իրավունքները պաշտպանվում են քաղաքացիական, քրեական և վարչական իրավունքի ճյուղերով: Քննարկելով քաղաքացիաիրավական պահպանության և պաշտպանության եղանակները՝ կարող ենք նշել, որ դրանք բազմապիսի պաշտպանության միջոցներ են նախատեսում: Մասնավորապես, «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» օրենքի 66-րդ հոդվածի համաձայն՝ հեղինակային իրավունքի իրավատերն իր իրավունքները խախտողից կարող է պահանջել՝

- իր իրավունքների ճանաչումը,
- մինչև իրավախախտումը գոյություն ունեցող դրության վերականգնում և իրավունքը խախտող կամ խախտման վտանգ պարունակող գործողությունների խափանում,
- նմանակված օրինակների, դրանց պատրաստման համար օգտագործվող նյութերի կամ սարքավորումների բռնագրավում կամ ոչնչացում,
- վնասի հատուցում (ներառյալ՝ բաց թողնված օգուտը) օրենքով սահմանված կարգով,
- հոնորարի կամ վարձատրության կրկնակի չափով փոխհատուցում,
- դատական վճռի հրապարակումը Հայաստանի Հանրապետությունում գործող զանգվածային լրատվության միջոցներով՝ դատարանի կողմից նախատեսված չափով և ամսով, իրավախախտողի միջոցների հաշվին,
- իր իրավունքների պաշտպանության հետ

կապված՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունում սահմանված այլ միջոցների կիրառում: Այս եղանակները կարող են կիրառվել նաև էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում առաջացող հեղինակային իրավունքների խախտումների դեպքում: Իրավահարաբերության կարգավորման բարդությունը կայանում է նրանում, որ համացանցում շատ ավելի դժվար է հայտնաբերել և ապացուցել առկա իրավախախտումները, իսկ մեր ներպետական օրենսդրությունը դրա հայտնաբերման մեխանիզմներ չի նախատեսում:

Էլեկտրոնային լրատվամիջոցների շահառուները պարբերաբար հիշեցնում են համացանցի հիմնաքարերի՝ մատչելիության և ազատության մասին: Այն պետք է օգտագործվի ազատ, առանց սահմանափակումների: Հետևաբար, պետք է համատեղել «ավանդական» հեղինակային իրավունքի ինստիտուտը առցանց էլեկտրոնային վարչակարգերի հետ: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցների անսահմանափակ բնույթը այնքան կենտրոնական դերակատարություն ունի, որ 2012թ.-ին այնպիսի խոշոր կազմակերպություններ, ինչպիսիք են ինտերնետային հասարակությունը (the Internet society ISCO¹⁰), ինտերնետային ճարտարապետության սահմանները (the Internet architecture board IAB¹¹), համաշխարհային վեբ կազմակերպությունը (World wide web Consortium W3C¹²) և այլք, կանոնակարգեցին սկզբունքներ, որոնք տեխնիկապես ապահովում են համացանցի անսահմանափակ օգտագործման բնույթը: Այդ փաստաթղթի կազմմանը մասնակցել են տարբեր ոլորտի մասնագետներ, գիտական աշխատողներ: Այս համագործակցության արդյունքում ձևավորված սկզբունքները հիմնված են՝

- համագործակցության,
- թափանցիկության,
- փոխհամաձայնության,
- ընթացակարգերի սահմանման,
- մրցակցության,
- նորարարության,
- կամահայտնության վրա:

Այս համագործակցության արդյունքում ստեղծվեց «Ժամանակակից չափանիշների մոդել» կոչվող փաստաթուղթը (The Modern paradigm for standards¹³): Սակայն, հեղինակային իրավունքի կարգավորման խնդիրը էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում դեռևս առկա է, և ժամանակն է առաջ քաշել մեկ ամբողջական բովանդակությամբ կառուցվածքային մոտեցում, որը կապահովի հեղինակային իրավունքի պաշտպանությունը համացանցում:

Ուսումնասիրելով միջազգային փորձը՝ գալիս

ենք այն եզրակացության, որ վերոնշյալ ոլորտի իրավակարգավորումների հիմքում ընկած է կոնվենցիոնալ կարգավորումը: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում հեղինակային իրավունքը կարգավորելիս հատկապես կարևոր նշանակություն է ստանում համացանցային միջնորդի պատասխանատվության հարցը հեղինակային իրավունքների խախտման համար: Տարբեր երկրներում միջնորդի պատասխանատվության վերաբերյալ գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ: Ընդհանրացնելով այդ մոտեցումները՝ առանձնացրել ենք այդ կարգավորումների հիմքում ընկած և ստորև նշված ընթացակարգերը: Տարբեր պետություններում դրանք արտահայտվում են յուրովի, սակայն հիմնական մեխանիզմը մնում է անփոփոխ: Այդ ընթացակարգերն են՝

1) Առավել խիստ պատասխանատվության մոդել: Այս ընթացակարգի բաղկացուցիչ մասն է կազմում ակտիվ վերահսկողության իրականացումը, որը պետք է իրականացվի նյութը հրապարակողների կողմից: Նրանք են համարվում պատասխանատվության ենթակա սուբյեկտներ: Այս ընթացակարգը, բարձր պատասխանատվության շեմ սահմանելով, փորձում է նվազագույնի հասցնել խախտումների առկայությունը: Առավել խիստ պատասխանատվության ընթացակարգի կիրառման օրինակներ կարող են հանդիսանալ Չինաստանը և Վիետնամը:

2) «Ծանուցել և հանել» (notice and takedown) ընթացակարգը նախատեսված է հիմնականում Եվրոպական Միության անդամ պետություններում: Այս մոդելով առաջարկվող մեթոդները առավել ժողովրդավարական և մեղմ են: Համապատասխան այս ընթացակարգի՝ նյութը լրատվական կայքէջից պետք է հանվի այն բանից հետո, երբ հայցվորը (այն անձը, ով համարում է, որ խախտվել են իր հեղինակային իրավունքները) միջնորդում է այդ նյութի անարժանահավատության համար: Համապատասխան ծանուցումից հետո նյութը պետք է հանվի կայքէջից: Նյութը չհանելու դեպքում լրատվամիջոցը ևս կդառնա պատասխանատվության սուբյեկտ: Եթե կապացուցվի, որ նյութը պարունակում է հեղինակային իրավունքի խախտում, պատասխանատվության ենթակա կլինի նաև լրատվամիջոցը: Ընդհանուր առմամբ այս կանոնակարգը ապահովում է անձեռնմխելիություն և սահմանափակ պատասխանատվություն այն էլեկտրոնային լրատվամիջոցների համար, որոնք տարածում են հեղինակային իրավունքի օբյեկտներ հանդիսացող նյութեր: Այս ընթացակարգն ամենատարածվածն է և տեղ է գտել բազմաթիվ երկրների օրենսդրություններում: Որոշ իրավական համակարգերում ստա-

ցած առանձնահատկությունների շնորհիվ տարանջատվում է ուղղահայաց և հորիզոնական մոտեցումների (notice and takedown vertical approach and horizontal approach): Ուղղահայաց մոտեցումը ըստ էության, վերը նշված ընթացակարգի դասական արտահայտումն է: Հորիզոնական մոտեցումը նախատեսում է առավել ընդլայնված պատասխանատվության ոլորտ: Այս մոտեցման կիրառման դեպքում էլեկտրոնային լրատվամիջոցը պատասխանատու է ոչ միայն հեղինակային իրավունքի խախտումների համար, այլ իրավունքի ցանկացած խախտման դեպքում համարվում է պատասխանատվության սուբյեկտ: Այն գործում է Ճապոնիայում, Կանադայում և ԱՄՆ-ի որոշ նահանգներում:

3) Հեղինակային իրավունքի ապահովումը էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում ուղղված է կարգավորելու ևս մի ընթացակարգ: Ընթացակարգը հայտնի է որպես մեղմ պատասխանատվության մոդել: Ըստ այս ընթացակարգի՝ էլեկտրոնային լրատվամիջոցը պատասխանատու չէ այլ անձանց կողմից տեղադրված նյութերի համար: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցը պատասխանատու սուբյեկտ կարող է դառնալ միայն դատարանի կողմից այդպիսին ճանաչվելու դեպքում:

4) Առավել բարդ ընթացակարգ է «ծանուցել և կրկին ծանուցել» (notice to notice) մոդելը: Այն իրենից ներկայացնում է գործողությունների հստակեց-

ված հաջորդականություն, որոնք սահմանվում են օրենքում: Հայցվորը, ծանուցելով կայքէջին, մատնացույց է անում հեղինակային իրավունքի խախտում պարունակող նյութը և խնդրում այն հեռացնել: Կայքէջն իր հերթին պետք է այդ մասին հայտնի նյութի ենթադրյալ հեղինակին: Հեղինակին ծանուցելուց հետո լրատվամիջոցը իր հայեցողությամբ կարող է հեռացնել նյութը կայքից¹⁴:

Ելնելով վերոգրյալից՝ հարկ ենք համարում նշել, որ էլեկտրոնային լրատվամիջոցներում հեղինակային իրավունքների պահպանման համար անհրաժեշտ է փոփոխություններ և լրացումներ կատարել Հայաստանի Հանրապետության ներպետական օրենսդրությունում՝ մասնավորապես ներառելով վերը քննարկված իրավական ընթացակարգերից մեկը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում: Ելնելով մեր ներպետական համակարգի առանձնահատկություններից՝ կարծում ենք՝ այդ կարգավորման հիմքում կարող է դրվել «Ծանուցել և հանել» ընթացակարգային կարգավորումը:

¹ Տե՛ս «Գրական և գեղարվեստական ստեղծագործությունների պահպանության մասին» Բեռնի կոնվենցիան ընդունվել է 1928թ.-ին: Հայաստանի Հանրապետության կողմից այն վավերացվել է 2000թ.-ի հոկտեմբերի 19-ին: ԱՊՀ երկրների միջև հեղինակային իրավունքի պաշտպանության հարցերը կարգավորվում են ԽՍՀՄ 11 նախկին հանրապետությունների միջև 1993թ.-ի սեպտեմբերի 29-ին կնքված «Հեղինակային և հարակից իրավունքների պահպանման բնագավառում համագործակցության մասին» բազմակողմանի համաձայնագրով:

² Шагалова О.В. Интернет –СМИ: типология и описание Москва 2014 г. С. 48.

³ Տե՛ս <http://psujournal.narod.ru/vestnik/vyp3shagpermnet.html#Toc188781172>

⁴ Տե՛ս <http://www.Wikipedia>

⁵ Տե՛ս <http://bibliofond.ru/view.=438495> “Защита авторских прав” научная статья.

⁶ Տե՛ս L. Edwards, Role and responsibility of internet intermediaries in the field of copyright and related rights, University of Strathclyde.2011.

⁷ Տե՛ս <http://bibliofond.ru/view.=523021> “Защита авторских прав” научная статья.

⁸ Տե՛ս Բեռնի կոնվենցիան ընդունվել է 1928թ.-ին: Ռուսաստանի Դաշնությունն այն վավերացրել է 1995թ.-ի մարտի 13-ին:

⁹ Ավելի մանրամասն տե՛ս S. Բարսեղյան, Ա. Հովհաննիսյան, «Մտավոր սեփականության իրավունք» ուսումնական ձեռնարկ, Երևան 2012թ.

¹⁰ Տե՛ս The Internet Society www.internetsociety.org/. : Այն հասարակական կազմակերպություն է, որի հիմնական նպատակն է՝ նպաստել համացանցի զարգացմանը և դրա անարգել օգտագործմանը:

¹¹ Տե՛ս The Internet Architecture Board www.iag.net/. : Այս հանձնաժողովը վերահսկողություն է իրականացնում համացանցի տեխնիկական և ինժեներական զարգացման նկատմամբ:

¹² Տե՛ս World Wide Web Consortrium www.w3.org/. : Այս կազմակերպությունը աշխատում է միջազգային հանրության համար ապահովել համացանցի օգտագործման սահմանված չափանիշներին համապատասխան:
¹³ Տե՛ս [www.internetsociety.org/sites/the_fault/files/bp-openstandards20120920 -en.pdf](http://www.internetsociety.org/sites/the_fault/files/bp-openstandards20120920-en.pdf)
¹⁴ H. Laells, Improve copyright protection in the internet age. www.lexlogy.com

Օգտագործված աղբյուրների ցանկ

1. Նորմատիվ Իրավական ակտեր
 - 1.1 Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք 05.05.1998թ. ՀՀՊՏ 1998.08.10/17 (50):
 - 1.2 «Գրական և գեղարվեստական երկերի պահպանության մասին միջազգային կոնվենցիա» (Բեռնի կոնվենցիա) 1886թ.:
 - 1.3 «Ձանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենք 13.12.2003թ. ՀՀՊՏ 2004.01.29/6(305):
 - 1.4 «Հեղինակային և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենք 15.06.2005թ. ՀՀՊՏ 2006.07.12/38 (493):
 - 1.5 «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենք 23.09.2003թ. ՀՀՊՏ 2003.11.05/55 (290):
- 2 Գրականություն
 - 2.1 Copyright law by ennerging digital technologis, 2000թ.
- 3 Էլեկտրոնային նյութեր
 - 3.1 <http://www.arlis.am>
 - 3.2 www.openjur.de/v/258408.html
 - 3.3 <http://www.echr.coe.int/Documents/FS>
 - 3.4 <http://www.aipa.am>
 - 3.5 <http://www.lexdigital.ru>

Աննա Մկրտչյան
 Магистр кафедры гражданского права
 юридического факультета ЕГУ

РЕЗИОМЕ

Защита интеллектуального права в интернет-пространстве.

Научная статья посвящена защите интеллектуального права в интернет-пространстве. Почти все страны имеют национальное законодательство, регулирующее институт авторского права, но до сих пор разработано очень мало механизмов, обеспечивающих защиту авторского права в интернет-пространстве. Существующий пробел в этой сфере заполняют прецеденты и решения Европейского суда. В статье предложено внести соответствующие изменения в Гражданском Кодексе РА. С помощью внесенных изменений будут установлены конкретные санкции за нарушения, которые предусмотрены законом.

Ключевые слова: защита авторского права, интеллектуальная собственность, интернет-пространство

Anna Mkrtchyan
 Student of Master course Law department of Yerevan State University

SUMMARY

The issues of intellectual property rights in e-media

The article discusses the issues of intellectual property rights in e-media. Intellectual property as a civil law institution is regulated by our legal system. However intellectual property rights protection in electronic media is at a great disadvantage. The civil code of our country does not contain norms about copyright protection in e-media. Some decisions about protection of intellectual property rights made by European Court of Human Rights are viewed and analyzed in this article, leading to the development of some suggestions refer to adding amendments in this respect to our civil code. Due to this amendments we will promote the protection of intellectual property in e-media.

Keywords: e-media, intellectual property, copyright protection, norms of civil code.

ՀՈՎՍԵՓ ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ուսանող

ԱՆՇԱՐԺ ԳՈՒՅՔԻ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐ. ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Հոդվածում ուսումնասիրվում են անշարժ գույքին վերաբերող իրավական կարգավորման որոշ հիմնախնդիրներ. մասնավորապես ուշադրություն է դարձվում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի բացթողումներին: Հեղինակի կողմից առաջարկություններ են արվում՝ կատարելու օրենսդրական փոփոխություններ այդ բացթողումները շտկելու նպատակով:

Հիմնաբառեր- անշարժ գույք, անշարժ գույքի միավոր, կառուցվող շինություն, մեկուսի շինություն, մեկուսի սարածք:

Միջազգային չափորոշիչներով անշարժ գույքի հասկացությունը բնորոշվում է հետևյալ կերպ. «Անշարժ գույքը կամ անշարժ գույքի օբյեկտը սահմանվում է որպես հողի ֆիզիկական մաս, որը ենթակա է մարդու կողմից իրականացվող բարելավումների (այդ թվում՝ կառուցապատման): Դա նյութապես շոշափելի իր է, որը կարելի է տեսնել և շոշափել, իր բոլոր շինություններով, ինչպես հողի վրա, այնպես էլ հողի տակ»:

Նշված մոտեցումը ներկայումս բնորոշ է շատ պետությունների քաղաքացիական օրենսդրության համար, սակայն գործնականում դրա կիրառումը մեր իրականության մեջ ամբողջությամբ ներկայումս կիրառելի չէ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 134-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ անշարժ գույք են համարվում հողամասերը, ընդերքի մասերը, մեկուսի ջրային օբյեկտները, անտառները, բազմամյա տնկիները, ստորգետնյա և վերգետնյա շենքերը, շինությունները և հողին ամրակցված այլ գույքը, այսինքն՝ այն օբյեկտները, որոնք անհնար է հողից անջատել առանց այդ գույքին կամ հողամասին վնաս պատճառելու կամ դրանց նշանակության փոփոխման, դադարման կամ նպատակային նշանակությամբ հետագա օգտագործման անհնարինության:

Սակայն, նշված սահմանումը չի նշում, թե ինչո՞վ է արտահայտվում, օրինակ, հողամասին վնաս պատճառելը, ի՞նչ աստիճանի վնասի մասին է խոսքը գնում, կամ ի՞նչ չափանիշներով պետք է որոշել այդ վնասը, որպեսզի դրանից անջատված գույքը համարվի անշարժ, քանզի նման մոտեցումը չի կարող ունենալ գործնական նշանակություն:

Պետք է նշել այն հանգամանքը, որ «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածը սահմանում է «գույք», «անշարժ գույքի միավոր» և «անշարժ գույքի օբյեկտ» եզրույթներ: Համաձայն վերը նշված օրենքի՝ անշարժ գույք են համարվում հողամասերը, անշարժ գույք հանդիսացող ընդերքի մասը, մեկուսի ջրային օբյեկտները, անտառները, բազմամյա տնկիները, ստորգետնյա և վերգետնյա, այդ թվում նաև՝ կառուցվող շենքերը, շինությունները և հողին ամրակցված այլ գույքը, իսկ որպես անշարժ գույքի միավոր է սահմանվում միասնական տարածական ամբողջություն կազմող գույքի մասը, որը հանդիսանում է մեկ, իսկ ընդհանուր սեփականության դեպքում՝ մեկից ավելի անձանց սեփականության կամ այլ գույքային իրավունքների օբյեկտ:

Սակայն վերոնշյալ սահմանումն ունի տրամաբանական անհետևողականություն, քանի որ հնարավոր չէ երևոյթը սահմանել նույն երևույթի կամ այդ երևույթի մասի միջոցով (այսպես՝ անշարժ գույքի միավորը անշարժ գույքի մասն է):

Նպատակահարմար է հիմք ընդունել այն տեսակետը, որ անշարժ գույքի միավորի առաջնային հատկանիշն է դրա բնույթով և նշանակությամբ առանձնացվածությունը ինքնուրույն օգտագործման համար, ինչը պետք է դիտվի որպես անշարժ գույքի միավորի հիմնական հատկանիշ: Ասվածը մատնանշում է, որ անշարժ գույքի միավորը կարելի է սահմանել հողատարածք, կառույց, շինություն, բազմաբնակարան շենք կամ այլ անշարժ գույք, որն ունի հաստատված սահման, բնույթով և նշանակությամբ առանձնացված է ինքնուրույն օգտա-

www.journal.lawinstitute.am

գործման համար և գտնվում է իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձի, պետության կամ համայնքային սեփականության կամ օգտագործման ներքո:

Բացի այդ, օրենսդիրը չի բացառում անշարժ գույքի այնպիսի օբյեկտների գոյությունը, որոնք հողատարածք կամ կառույց չեն, օրինակ՝ սյունը, պատը կամ հաղորդալարերը, որոնց դիրքը տարածության մեջ ավելի շատ ուղղահայաց է, քան հորիզոնական: Օրենքի համաձայն՝ դրանք նույնպես անշարժ գույք են, հետևաբար դրանց նկատմամբ իրավունքը ենթակա է պետական գրանցման: Սակայն, առկա պետական գրանցման համակարգը պատշաճ կերպով չի կարգավորում նման օբյեկտների գրանցման կարգը, կանոնները, իրավաբանական մեխանիզմը և հետևանքները:

Խնդիրներ է առաջացնում նաև այն հանգամանքը, որ անշարժ գույքի օրենսդրական եզրույթը չի սահմանում, թե արդյոք կարելի է համարել անշարժ գույք ստորջրյա կամ վերջրյա օբյեկտները, և արդյոք դրանք ենթակա են պետական գրանցման: Օրինակ՝ արդյոք կարող են գրանցվել ստորջրյա կոյուղու խողովակները, ծովը կամ ալիքները զսպող կառույցները, ստորջրյա լիցքերը:

Ինչպես ցույց է տալիս անշարժ գույքի վերաբերյալ նորմերի վերլուծությունը, քաղաքացիական օրենսգրքում նախատեսված «անշարժ գույք» եզրույթը, ի տարբերություն «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքի, չի ներառում անշարժ գույքի այնպիսի օբյեկտներ, ինչպիսիք են կառուցվող շենքերը կամ շինությունները: Բացի այդ, պարզ չէ, թե օրենսդիրը ի՞նչ նկատի ունի՝ ասելով «կառուցվող շենքեր, շինություններ», քանի որ օրենքը չի տալիս այդ եզրույթի սահմանումը: Օրինակ՝ պարզ չէ, թե արդյոք կարելի է այդ հասկացության մեջ ներառել խտացված նստվածքային հիմքերը, ավտոճանապարհների լիցքերը և այլն:

Պարզաբանում է պահանջում նաև այն հարցը, թե արդյոք ցանկացած կառուցվող օբյեկտ կարող է ճանաչվել անշարժ գույք, թե ոչ: Եթե ոչ, ապա ինչպիսի՞ն են անշարժ գույք համարվելու չափանիշները: Ակնհայտ է, որ կառուցվող օբյեկտի՝ անշարժ գույք համարվելու չափանիշները գտնվում են շինանարարության և ճարտարապետության ոլորտում: Սակայն գոյություն ունի առանձնահատուկ խնդիր, որը բնորոշ է միայն ավարտված շինարարական օբյեկտներին, այն է՝ ավարտուն շինությունը գոյություն ունի այն շահագործման հանձնելու պահից, այդ պահից էլ օբյեկտը դադարում է համարվել կառուցվող շինություն: Սակայն թե որն է կառուցվող շինարարության օբյեկտի գոյության սկզբնական

պահը, սակայն, միանշանակ սահմանված չէ:

Կարելի է եզրակացնել, որ օրենքի տեսանկյունից կառուցվող շինությունը գոյություն ունի այն պահից, երբ հողատարածքի վրա սկսվել են օբյեկտի ստեղծմանն ուղղված անմիջական գործողություններ, որոնք հանգեցրել են հողատարածքի այնպիսի փոփոխությունների, որոնք հնարավոր չէ առանձնացնել այդ հողատարածքից առանց էական վնաս հասցնելու պլանավորված օբյեկտի ստեղծման գործընթացին:

Հարկ է նշել, որ շրջանառության մեջ գոյություն ունեն այնպիսի օբյեկտներ, որոնց ներառումը անշարժ գույքի ցանկի մեջ ավելի քան նպատակահարմար է: Այդպիսիք են, օրինակ, «տարածք» և «գծային շինություններ» հասկացությունները:

Հատկանշական է նաև այն, որ անշարժ գույքի օբյեկտների թվին օրենքը չի դասում տարածքը, մինչդեռ այն հաճախ հանդես է գալիս քաղաքացիական շրջանառության մեջ որպես ինքնուրույն անշարժ գույքի օբյեկտ:

Նշենք, որ ո՛չ քաղաքացիական օրենսգրքով և ո՛չ էլ «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված անշարժ գույքի եզրույթը թույլ չի տալիս, որ տարածքը համարվի անշարժ գույք, քանի որ այն չունի անշարժ գույքին բնորոշ հողի հետ կապը, և հետևաբար տարածքը համարվում է քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտ միայն իրավանաբանական տեսանկյունից: Այսինքն, որպեսզի տարածքը իրավաբանորեն դասվի անշարժ գույքի օբյեկտների շարքին, և նրա նկատմամբ կիրառվեն անշարժ գույքի վերաբերյալ դրույթները, անհրաժեշտ է այն ներառել անշարժ գույքի հասկացությունում թվարկված օբյեկտների ցանկի մեջ: Դա հնարավորություն կընձեռի, որպեսզի տարածքի նկատմամբ իրավունքների ծագումը և դադարումը, ինչպես նաև դրանց պաշտպանությունը իրականացվի անշարժ գույքի համար օրենքով սահմանված կարգով:

Մինչդեռ ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության և անշարժ գույքին վերաբերող այլ նորմատիվ ակտերի կիրառման պրակտիկան ցույց է տալիս, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 134-րդ հոդվածում որպես անշարժ գույք թվարկված որոշ օբյեկտներ չեն համապատասխանում անշարժ գույքի համար նախատեսված չափանիշներին, և այդ պատճառով անհրաժեշտություն է առաջանում դրանք բացառել անշարժ գույքի օբյեկտների թվից: Վերլուծության է արժանի նաև համաշխարհային փորձը: Օրինակ՝ Վրաստանի Հանրապետության օրենսդրությունն անշարժ գույքի թվին է դասում հողատարածքն իր վրայի շենք-շինությամբ կամ առանց դրա, շենք-շինությունը (կառուցվող, կա-

ռուցված կամ քանդված), շենք-շինության միավոր (կառուցվող, կառուցված կամ քանդված) և գծային շինությունը²: Իսկ «Անշարժ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» Ռուսաստանի Դաշնության դաշնային օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ անշարժ գույքի, այդ թվում բնակելի և ոչ բնակելի տարածքների նկատմամբ իրավունքները ենթակա են պետական գրանցման³:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ անհրաժեշտ ենք համարում հետևյալ օրենսդրական շտկումները.

1. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 134-րդ հոդվածում թվարկված անշարժ գույքի օբյեկտների ցանկից պետք է բացառել անտառները, բազմամյա տնկիները, քանի որ անշարժ գույք են հանդիսանում ոչ թե անտառները, բազմամյա տնկիները, այլ այն հողատարածքները, որոնցով ծանրաբեռնված են դրանք:

2. Նույն՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 134-րդ հոդվածում թվարկված անշարժ գույքի օբյեկտների թվից անհրաժեշտ է բացառել նաև ջրային մեկուսի օբյեկտները: Այս պարագայում անշարժ գույքի օբյեկտ է համարվում ոչ թե ջուրը, այլ այն հողատարածքը, որի վրա տեղակայված է ջրային օբյեկտը, այսինքն՝ հատակը և փեր:

3. ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության և անշարժ գույքին վերաբերող այլ նորմատիվ ակտերի կիրառման պրակտիկան բավարար չափով հիմք է տալիս, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 134-րդ հոդվածը լրացվի մի շարք նոր՝ անշարժ գույքի օբյեկտներով: Անշարժ գույքի ցանկը դրանցով լրացնելու անհրաժեշտությունը կարելի է բացատրել ոչ միայն քաղաքացիական շրջանառության համար այդ օբյեկտների հատուկ նշանակությամբ, այլև դրանց իրավական ռեժիմը հետագայում մանրամասնելու համար. այսպես անհրաժեշտ է քննարկել անշարժ գույքի օբյեկտների ցանկում ստորջրյա և վերջրյա, գծային կառույցների, «տարածք», «մեկուսի տարածք», «մեկուսի շինություն» հասկացությունները ներառելու հարցը, հստակեցնել «անշարժ գույքի միավոր», «կառուցվող շինություն» հասկացությունները:

ա. «Կառուցվող շինություն» հասկացությունը կարելի է սահմանել որպես շինարարության օբյեկտ, որի ստեղծումը որպես կապիտալ շինարարություն, թույլատրված է ՀՀ օրենսդրության պահանջներին համապատասխան, սակայն այն ավարտված չէ, հողի հետ ունի ամուր կապ, և նրա նշանակությունը, գտնվելու վայրը, չափերը նկարագրված են անշարժ գույքի պետական ռեգիստրի փաստաթղթերում:

բ. «Մեկուսի տարածք» եզրույթը կարելի է

սահմանել որպես շինության տարածական մաս, որն առանձնացված է մյուս փոխկապակցված մասերից հիմնական կամ շարժական պատերով, ունի ինքնուրույն ելք դեպի օժանդակ (նախասրահներ, միջանցքներ, համալիրներ, աստիճանահարթակներ, վերելակի նախասրահներ և այլն) կամ ընդհանուր օգտագործման (նախամուտքային տարածություններ, փողոցներ և այլն) շինություններ, կարելի է անմիջականորեն կամ այլ շինությունների միջոցով սերվիտուտ սահմանել, որի կառույցի ներսում գտնվելու վայրը, նշանակությունը մակերեսը սահմանված է անշարժ գույքի պետական միասնական ռեգիստրի փաստաթղթերում:

4. Նպատակահարմար է նաև քննարկել օբյեկտը որպես կառուցվող շինություն ճանաչելու համար անհրաժեշտ նվազագույն վավերապայմանները օրենսդրորեն ամրագրելու հարցը: Այդպիսի վավերապայմաններ կարող են հանդիսանալ, օրինակ, ավարտուն ենթակառուցվածքների տարրերի առկայությունը կամ շինարարության նախահաշվի գումարների որոշակի մասի օգտագործումը և այլն:

5. Անշարժ գույքի հասկացությունից անհրաժեշտ է բացառել դրա՝ հողից անջատելու դեպքում հողամասին վնաս պատճառելու պայմանը:

6. Օրենսդրորեն պետք է ամրագրել անշարժ գույք համարվող օբյեկտների հնարավորինս սպառնիչ ցանկ:

¹ www.ocenchik.ru/docs/467.html#3

² www.jguard.ru/images/attaches/235/GK_Georgia.txt

³ Федеральный закон от 21.07.1997 N 122-ФЗ (ред. от 29.12.2015) “О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним” (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2016)

Գրականություն

1. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք (Ընդունվել է Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի կողմից 1998 թվականի մայիսի 5-ին)
2. «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» ՀՀ օրենք (Ընդունված է 2011 թվականի հունիսի 23-ին)
3. Федеральный закон от 21.07.1997 N 122-ФЗ (ред. от 29.12.2015) “О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним” (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.01.2016)
4. www.ocenchik.ru/docs/467.html#3
5. Гражданский кодекс Грузии от 26 июня 1997 года.

Овсеп Кочарян

Студент кафедры гражданского и гражданско-процессуального права
института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Объекты недвижимости: некоторые вопросы правового регулирования

В статье исследуются некоторые вопросы правового регулирования объектов недвижимости, в частности делается акцент на пробелы ГК РА. Автор выдвигает предложение осуществить законодательные изменения в целях исправления этих пробелов.

Ключевые слова: недвижимое имущество, единица недвижимости, строящееся сооружение, обособленное сооружение, обособленная территория.

Hovsep Kocharyan

Students of the department of civil and civil procedure law
Institute for Law and Policy Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Objects of real property: some issues of legal regulation

The article examines some issues of legal regulation of real property objects, specifically pays attention on the spaces of Civil code RA. The author puts forward the proposal to carry out some legislative changes in order to fix this spaces.

Keywords: real property, unit of real property, building under construction, separated building, isolated territory.

ԻՆԳԱ ՍԱՐՏԻՆՅԱՆ

ԵՊՀ ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետի մամուլի
տեսուության և պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

ԻՆՔՆԱԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՆ ՀԱՄԱՅԱՆՑԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐՈՒՄ

Հոդվածում հեղինակը անդրադարձել է լրագրողական էթիկային: Նախևառաջ ներկայացրել է, թե ինչ է իրենից ներկայացնում էթիկան, որտեղից է գալիս, ինչու է անհրաժեշտ լրագրության ասպարեզում: Ներկայացրել է, թե Հայաստանում ինքնակարգավորման ինչ մեխանիզմներ են գործում՝ կազմակերպություններից, խմբերից մինչև էթիկայի կանոնագրեր: Անդրադարձել է, թե ինչ էթիկական խնդիրների ենք բախվում հայկական համացանցային լրատվամիջոցներում և արդյոք առկա մեխանիզմները բավարար են դաշտի ինքնակարգավորման համար:

Հիմնաբառեր - էթիկա, մեխանիզմներ, խնդիրներ, լուծման ուղիներ, դիտորդ մարմին, ՏՎԼ, լրագրողների պաշտպանության խումբ, մամուլի օմբուդսմեն, լրագրողական կազմակերպություններ, էթիկայի կանոնագրեր:

Լրագրողական էթիկան մեզանում լրջորեն սկսել են ուսումնասիրել, քննարկել դեռ 1990-ականների վերջերին: Սակայն, մինչև օրս մեղիադատում գործունեություն ծավալող լրատվական գործունեություն իրականացնողների մեջ կան այնպիսիք, որոնց համար էթիկան անկարևոր մի բան է, ուստի, էթիկայի մասին պետք է գրել և խոսել, քննարկել և տարածել, ուղղորդել և ստիպել հարգել ընթերցողին:

Համացանցային լրատվամիջոցների ստեղծմամբ և տարածմամբ առաջ եկան նոր էթիկական խնդիրներ, որոնց լուծման համար առկա ինքնակարգավորման մեխանիզմները բավարար չեն: Գերմանիայի Բունդեսբազի փորձագետ Նիլս Լեոպոլդը կարծում է¹, որ նոր լրատվամիջոցները իրենց հետ բերել են էթիկայի նոր տեսակ, որոնց համար անհրաժեշտ է ստեղծել էթիկական նոր կանոնակարգ, ինչպես ժամանակին ստեղծվեց ավանդական լրատվամիջոցների համար: Փորձագետը առաջարկում է լինել թափանցիկ, միաժամանակ ընդունում է, որ կա ռեյտինգի, արագության խնդիր, վերնագրերով, սոցիալական ցանցերից գրառումներով մեղիա արտադրողները ապահովում են այցելուներ, և էթիկան մղվում է երկրորդական պլան: Իսկ Բիլեֆիլդի համալսարանի իրավունքի դասախոս Սեբաստիան Մյուլերը² նշում է, որ թվային հեղափոխության դարաշրջանում փոխվում են մասնավոր և հանրային տիրույթների գաղափարը, ուստի առաջ է գալիս էթիկական պատասխանատվության խնդիր, թե ինչպես ենք աշխատում:

Հայաստանում ինքնակարգավորման բազմաթիվ մարմիններ կան՝ մամուլի խորհուրդներ, մամուլի օմբուդսմեն, լրագրողական կազմակերպություններն ու լրագրողական միություններ (Հայաստանի ժուռնալիստների միությունը, Երևանի մա-

մուլի ակումբը, Մամուլի ազգային ակումբը, խոսքի ազատության պաշտպանության կոմիտեն, Ինֆորմացիայի ազատության կենտրոնը, Մեղիա նախաձեռնությունների կենտրոնը (նախկին Ինտերնյուս հ/կ), Ժուռնալիստների Ասպարեզ ակումբը և այլն), խմբագրական կոլեգիա, էթիկայի կանոնագրեր և այլն³, սակայն այս ամենը ամբողջովին չեն լուծում համացանցային լրատվամիջոցներում առկա էթիկական խնդիրները:

Անդրադառնանք միայն վերջին տարիների ստեղծված մի քանի ինքնակարգավորման մարմիններին, որոնք առնչվում են համացանցային լրատվամիջոցների հետ: Դրանք են, օրինակ՝ Դիտորդ Մարմինը և Տեղեկատվական վեճերի խորհուրդը:

Երևանի մամուլի ակումբի նախաձեռնությամբ⁴ 2007թ համատեղ մասնագիտական էթիկական նորմեր մշակելու և դրանք առօրյա գործունեության մեջ կիրառելու գաղափարի շուրջ միավորվեցին ՉԼՄ-ների ներկայացուցիչներ, մշակվեց Վարքականոն և դրան կից Հռչակագիր՝ ընտրությունների և հանրաքվեների լուսաբանման սկզբունքների վերաբերյալ, ընտրվեց կազմ մինչև 14 անդամ: Այդպես ստեղծվեց Դիտորդ մարմինը, որը սկզբնապես աշխատում էր ոչ ակտիվ սկզբունքով, այսինքն՝ վարույթներ չէր հարուցում, երբ լինում էր բողոք, վարույթ էր հարուցում և սկսում քննել՝ համապատասխանությունը էթիկայի վարքականոնին, որը ստորագրել են տվյալ լրատվամիջոցները: Այսօրվա դրությամբ ՉԼՄ-ների ղեկավարների և լրագրողների Վարքականոնի⁵ միացել է 42 լրատվամիջոց, իսկ նախաձեռնությանը սատարում է լրագրողական 8 միություն: 2007 թվականից մինչև 2016թվականի մարտ ամիսը մարմինը քննել է 38 գործ, և հիմնականում լրատվամիջոցների կողմից

www.journal.lawinstitute.am

Էթիկայի խախտում արձանագրվել է: Սակայն, խնդիրն այն է, որ ԴՄ-ն գործ ունի հրապարակված և հետևաբար պոտենցիալ վնաս հասցված նյութի հետ, հետևաբար՝ եզրակացության արդյունավետությունը այդքան էլ բարձր չէ, լավագույն դեպքում այն կարող է կանխող բնույթ ունենալ վարքականոնին միացած մյուս լրատվամիջոցների համար: Կուպիտ ասած՝ սա այն դեպքն է, երբ քաղցկեղը սկսում են բուժել ի հայտ գալուց և մետաստազներ տալուց հետո, սակայն մյուս կողմից էլ՝ այս քայլը կարող է կանխարգելիչ նշանակություն ունենալ մյուսների համար:

Հայաստանում մեդիայի ինքնակարգավորման ոլորտում ակտիվ գործունեություն ծավալող մյուս կազմակերպությունը **Տեղեկատվական վեճերի խորհուրդն է՝** որն անկախ փորձագիտական մարմին է: Այն հիմնադրվել է 2011 թվականի մայիսի 1-ին նախկին ՄԻՊ Կարեն Անդրեասյանի նախաձեռնությամբ. հիմնական նպատակն է պաշտպանել խոսքի ազատությունը, տեղեկատվության մատչելիությունը, ինչպես նաև անձի արժանապատվությունը և մասնավոր կյանքի իրավունքը: 2016թ-ի նոյեմբերի դրությամբ ՏՎԽ-ն արդեն 59 եզրակացություն է հրապարակել, որոնք ոչ միայն առնչվում են լրատվամիջոցների առանձին հրապարակումներին, այլև առհասարակ առանձին խնդիրներին, թեմաներին, դատական ակտերին: ՏՎԽ-ն հիմնականում կարծիք է հայտնում իր նախաձեռնությամբ ու այն գործերի վերաբերյալ, որոնք հայտնվել են դատարանում: Եվ այդ կարծիքը ձևավորում է օրենքների ու միջազգային իրավական նորմերի հիման վրա: Ի տարբերություն այս մարմնի՝ ԴՄ-ն հիմնականում անդրադառնում է քաղաքացիների բողոքներին ՉԼՄ-ների հրապարակումների վերաբերյալ ու եզրակացություններում հենվում է ժուռնալիստական էթիկայի կանոնագրի վրա: Հանրային հնչեղություն ստացած դեպքերում կարող է ընդունել նաև բողոք այն ՉԼՄ-ի վրա, որը ինքնակարգավորման նախաձեռնությանը չի միացել ու կանոնակարգ չի ստորագրել: Ուղղակի, քանի որ այդ ՉԼՄ-ները պարտավորություն չեն վերցրել հրապարակել եզրակացությունը իրենց էջերում/եթերում, այն տարածվում է ԴՄ-ին հասանելի տեղեկատվական խողովակներով: Լինում են դեպքեր, երբ խնդիրը սահմանային է (օրենքի ու բարոյականության միջև), այդ դեպքում որոշվում է՝ որն է ավելի նպատակահարմար՝ ՏՎԽ կարծիքը, թե ԴՄ եզրակացությունը, կամ մշակվում է համատեղ փաստաթուղթ: Բազմաթիվ օրինակներ կարելի է բերել, երբ ԴՄ-ն ու ՏՎԽ-ն միասին են եզրակացությամբ հանդես եկել: Մեկ այլ նրբություն ևս, ՏՎԽ-ն եզրակացություններ է տալիս նաև դա-

տարանում քննված գործերի վճիռների վերաբերյալ, և, եթե ԴՄ-ի վճիռներիցե խուսափելու համար լրատվամիջոցները պարզապես չեն միանում Վարքականոնին, ապա այս դեպքում խուսափելը անհնար է, եթե հայտնվել էր դատարանում կամ աղմուկ է առաջացել ձեր հրապարակումը, ապա Չեզ ամենայն հավանականությամբ, կքննի ՏՎԽ-ն:

Համացանցային լրատվամիջոցների էթիկական խնդիրները լուծման առումով արգելող նշանակություն ունի նաև Ֆեյսբուք սոցիալական ցանցում դեռևս 2012թ-ին ստեղծված Հանուն բարեխիղճ լրագրության խումբը: Խմբի նպատակը լրատվական դաշտում գրագողության դեմ պայքարն է և հեղինակային խախտված իրավունքի վերականգնումը: Այս խումբն իր «բարոյական» ազդեցությունն ունեցավ լրատվական դաշտում, առցանց մամուլի արդի խնդիրներից մեկի՝ գրագողության դեպքերը նվազեցին, սակայն դեռ այնտեղ պարբերաբար կարելի է գտնել «պոստեր»․ «սա իմ նյութն է, գողացել եք, պատշաճ հղում ավելացրեք, հարգեք ձեր գործընկերների աշխատանքը» և այլն: Վիրտուալ տիրություն մյուս «ինքնակարգավորիչ» դեր ունեցող հարթակն էլ Մեդիագրագիտություն խումբն է: Այստեղ ևս հավաքված են մեդիափորձագետներ, խմբագիրներ, ովքեր տեղադրում են լրատվամիջոցների նյութերը, մատնանշում այնտեղ առկա սխալները, օրինակ՝ երբ վերնագիրը կամ լուսանկարը նյութի հետ չեն համընկնում և այլն: Մովորաբար այս խմբերում բուռն բանավեճեր և քննարկումներ են լինում, «պոստեր»-ի տակ, լրագրողները հեշտ չեն համաձայնվում մեդիափորձագետների արած նկատառումների հետ, սակայն հետագայում ավելի զգույշ են լինում:

Էթիկական խնդիրները և լուծման ուղիները հայաստանյան համացանցային լրատվամիջոցներում

Լրագրողական էթիկայի նորմերը խախտելու առումով հատկապես խոցելի են համացանցային լրատվամիջոցները, քանի որ առաջին պլան է մղվում օպերատիվությունը, առավել շատ դիտումներ ստանալու ցանկությունը, հաճախ լուրերը հրապարակվում են առանց խմբագրական ստուգման և հաստատման, արդյունքում զոհ են գնում լրագրողական էթիկայի և ավանդական լրագրության այնպիսի սկզբունքներ, ինչպիսիք են հավաստիությունը, թափանցիկությունը:

Առցանց մամուլում էթիկական խնդիրների պատճառներից մեկն էլ այն է, որ, եթե ավանդական մեդիաները կայացած են, այնտեղ հիմնականում աշխատում են փորձ, կենսագրություն ունեցող լրագրողներ, ովքեր գիտեն կարելիի և չի կարելիի սահմանները, նյութ պատրաստելու համար երկար

www.journal.lawinstitute.am

ժամանակ են ծախսում, հետո այդ նյութը անցնում է խմբագրի, սրբագրիչի մաղով, ապա համացանցային լրատվամիջոցների դաշտում իսկական շփոթ է: Նախ, սնկի պես ստեղծվում և տարածվում են կայքեր, որոնք ոչ հասցե, ոչ խմբագրակազմ, ոչինչ չունեն, մարդ-լրատվամիջոց են, երբ մեկը կարող է տանը նստած նյութեր գրել և հրապարակել, այս դեպքում ի՞նչ էթիկայի մասին է խոսքը:

Անանուն, անստորագիր նյութեր, չստուգված տեղեկություններ, սոցիալական ցանցերում ֆեյքերի անունից տարածված գրառումներ, ահա այս ամենին կարելի է հանդիպել մարդ-համացանցային լրատվամիջոցներում: Այս դեպքում էթիկական կարգավորման մասին խոսելը շքեղություն է, քանի որ նախևառաջ պետք է կանոնակարգել՝ որքանով են դրանք լրատվամիջոց, ինչու պետք է կիսագրագետ մեկը 30 հազար դրամ վճարում կատարի, դոմեյն գնի ու համարվի լրատվամիջոց:

Էթիկական կանոնների խախտման դեպքեր հանդիպում են անգամ կայացած առցանց լրատվամիջոցներում, որոնց մի մասը անփութության, չիմացության, շտապողականության արդյունք է: Դրանցից ամենատարածվածները առանձնացրել ենք ստորև:

Օրինակ՝ մարդու անձնական կյանք ներխուժելը, ի՞նչ պարտադիր է ամեն ինքնասպանություն գործած անձի ընտանիք, անկողին մտնելը, նրա կյանքի բոլոր դրվագները մանրամասն ներկայացնել, ի՞նչ է դա տալիս ընթերցողին և ի՞նչ վնաս է հասցնում վշտի մեջ գտնվող նրա հարազատներին: Հասարակ քաղաքացու անձնական կյանք մտնելիս պետք է զգույշ լինել, առաջնորդվել «մի վնասիր» սկզբունքով, նույնը չենք կարող ասել պաշտոնյաների մասով: Պաշտոնյաների անձնական կյանք կարելի է մտնել, կարելի է սոցիալական ցանցում տեղադրված նրա լուսանկարները, գրառումները հրապարակել, տեսնել նրան որևէ հանրային վայրում որևէ մեկի հետ և գրել այդ մասին, քանի որ լինելով հանրային դեմք՝ նրանք չեն կարող ակնկալել անձնական կյանքի գաղտնիության այնպիսի աստիճան, ինչպիսին շարքային քաղաքացիները: Իհարկե, պաշտոնյաների անձնական կյանք ներխուժելիս պետք է զերծ մնալ անազնիվ մեթոդների կիրառումից, եթե տեղեկատվությունը ստանալու համար հանրային շահը ավելի գերակա չէ:

Էթիկական մյուս խնդիրը, որը շատ տարածված է համացանցային լրատվամիջոցներում, վերաբերում է լուսանկարների հրապարկմանը, երբեմն կարելի է հանդիպել արյունաշաղախ դիակի լուսանկար, տեսանյութ՝ առանց հատուկ նախագ-

գուշացնող մակնշման: Իսկ լոգոն կտրել և տեսանյութը ու լուսանկարը սեփականը համարելով օգտագործելը պարզապես շարքային գրագողություն է:

Համացանցային լրատվամիջոցներում ամենից շատ հանդիպող խնդիրներից են նաև անանուն, կասկածելի աղբյուրների հղմամբ գրված ոչ հավաստի լուրերը (ընդհուպ մահազդեր), որոնք հրապարակվում են առանց այլ աղբյուրից ճշտելու, պաշտոնական խողովակներից պարզաբանելու:

Նոր և այլընտրանքային մեդիայի բուռն զարգացման պայմաններում առավել խոցելի դարձավ բանակը, որը երևաց ապրիլյան պատերամից հետո: Իհարկե, այժմ զինված ուժերում առկա խնդիրները դարձել են ավելի բաց քննարկումների, քննադատության համար, սակայն, հաճախ օպերատիվության պատճառով կամ ավելի շատ ընթերցող ունենալու նպատակով՝ կայքերը հրապարակում են կասկածելի, ոչ ճիշտ, մի քանի տարվա վաղեմություն ունեցող տեղեկություններ՝ քննարկումների լայն դաշտ բացելով հակառակորդի համար: Բիլեֆիլդի համալսարանի իրավունքի դասախոս Մեբաստիան Մյուլերը նշում է⁷, որ. «բանակը մեծ քափանցիկության կարիք ունի, հանրությունը իրավունք ունի իմանալ՝ արդյոք բանակային համակարգը լուծում է իր առջև դրված խնդիրները, քանի որ ամենաթանկը մարդկային կյանքն է: Կա նաև ինքնակարգավորում, բացառություն են կազմում առանձին բանակայիններն ու նրանց ընտանիքները, սակայն բոլոր իրավունքները պետք է կիրառելի լինեն ինչպես բանակում, այնպես էլ այլ ասպարեզներում»:

Համացանցային լրատվամիջոցների ոչ էթիկական գործունեության թիրախում են հայտնվում նաև երեխաները, նրանց իրավունքները և ուղևորական հարված են, օրինակ՝ երբ առանց ծնողի համաձայնության երեխաներից կորզում են հարցազրույցներ և հրապարակում:

Մրանք ընդամենը մի քանի օրինակ են այն բազում խախտումների, որ ամեն օր կարելի է հանդիպել համացանցային լրատվամիջոցներում, լրագրողների ամենօրյա գործունեության ընթացքում: Կարծում ենք՝ հայաստանյան պայմաններում էթիկայի սկզբունքների պահպանման համար կազմակերպությունների, առանձին մարմինների գործունեությունը այդքան արդյունավետ չէ: Շատ ավելի ճիշտ կլինի խնդիրը կանխել և լուծել խմբագրության ներսում: Դրա համար նախ անհրաժեշտ է, որպեսզի դեռևս ուսանողական նստարանից լրագրողները սովորեն և սերտեն լրագրողական էթիկան, իսկ արդեն աշխատանքի տեղավորվելիս նրան փոխանցեն տվյալ լրատվամիջոցի էթիկայի

կանոնագիրը, զգուշացնեն՝ ինչն է կարելի, ինչը՝ ոչ: Օրինակ՝ ամեն աշխատանքի ընդունվող սկսնակ լրագրողի պետք է ասել, որ հրապարակում պատրաստելիս լսել բոլոր կողմերի կարծիքը, չստուգված լուրեր չգրել, տեղեկությունը ճշտել մի քանի աղբյուրից, մարդկանց անուն, ազգանուն, պաշտոն, կոչում գրել ճիշտ և այլն: Էթիկայի կանոնագրին ծանոթացնելուց հետո հաջորդ քայլը պետք է լինի հետևելը, թե ինչպես է լրագրողը պահպանում այն: Օրինակ՝ եթե լրագրողը խախտել է էթիկայի կանոնագրի որևէ կետ, ապա անպայման պետք է այդ ամենը քննարկել, վերլուծել, հասկանալ պատճառը, շատ կարևոր է պարզել՝ արդյոք լրագրողը անգիտակցաբար է խախտել այդ դրույթը, թե գիտակցաբար, ինչ շահ է ունեցել:

Միայն սեփական խմբագրություններում լրագրողական էթիկան սերմանելով և պահպանելով՝ կարելի է հասնել լիակատար ինքնակարգավորման: Դաշտում գործող կազմակերպությունների կողմից ընդհանուր ինքնակարգավորման հասնելը այնքան իրական չենք համարում, քանի որ լրագրողները և լրատվամիջոցները չեն սիրում, երբ իրենց կողքից կամ դրսից որևէ մեկը բան է սովորեցնում, «խելք, խրատ տալիս, ասվածը սովորաբար ընդունվում է թշնամաբար և դրա տակ հատուկ ենթատեքստեր են փնտրում: Ուստի՝ լրագրողի կողմից էթիկան պահպանելու հարցը ավելի լավ է լու-

ծել խմբագրությունում, քան հրապարակաին դաշտում: Կարծում ենք՝ լրատվամիջոցները վաղ թե ուշ կհասնեն որոշակի մակարդակի, այլապես այսպիսի խառնաշփոթ վիճակը շտկելու համար կարող են միջամտել իշխանությունները, իսկ դա կլինի վիրահատական միջամտություն՝ ցավոտ և հնարավոր է՝ ոչ մեդիայի շահերից բխող:

Այսպիսով, նոր տեղեկատվական, հաղորդակցական տեխնոլոգիաները փոխում են զանգվածային լրատվամիջոցների բովանդակությունը, լրագրողի մասնագիտության դրսևորումները, յուրաքանչյուր տեղեկատվություն փոխանցող դառնում է մեդիա կրիչ, և հարց է առաջանում՝ ո՞վ է լրագրողը: Եթե շարքային նյութային դեպքում չստուգված, ոչ հավաստի, սկանդալային և զրպարտող տեղեկատվություն տարածելը կարող է դիտվել անպատասխանատվություն՝ պայմանավորված ինչ-որ շահերով, ապա լրագրողի դեպքում դա պրոֆեսիոնալիզմի բացակայությունն է: Էթիկայի կամ ինքնակարգավորման անհրաժեշտությունն էլ պայմանավորված է ոչ միայն տեղեկատվության փոխանակման կառավարման, կյանքը տեղեկատվական աշխարհում կանոնակարգելու համար, այլև անհրաժեշտ է շարքային ընթերցողին՝ տարբերելու լրագրողին պարզապես նյութային:

¹ Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ (գլխ. խմբ. Ն. Մարտիրոսյան), Երևան, 2012թ., էջեր 59-62:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Վարդուհի Պետրոսյան, Ժուռնալիստական էթիկա, հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները արդի հայ մամուլում, 2012թ., էջ 20:

⁴ <http://ypc.am/self-regulation/?lang=hy#self-form>

⁵ http://ypc.am/wp-content/uploads/2014/06/Code-of-Ethics_arm.pdf

⁶ <http://www.idcarmenia.am/hy>

⁷ Նոր և այլընտրանքային մեդիա. էթիկական և իրավական խնդիրներ (խմբ. Ն. Մարտիրոսյան), Երևան 2012թ., էջ 62:

Գրականություն

1. Կլոդ-Ժան Բերտրան, Մամուլի ազատության և պաշտպանության երաշխիքներ, Լրատվական էթիկայի և պատասխանատվության համակարգեր, Երևան, 2000թ.:
2. <http://www.idcarmenia.am/hy>
3. <http://ypc.am/oldypc/expert/ln/am>

Инга Мартинянаспирант кафедры теории и истории прессы
факультета журналистики ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Проблема саморегулирования в армянских интернет-СМИ

В статье автор затронула вопросы журналистской этики. В первую очередь описала, что из себя представляет этика, к чему она восходит и почему нужна в журналистской среде.

Затем представила действующие в Армении механизмы саморегулирования, от организаций и групп до этических кодексов.

Также коснулась этических проблем, с которыми мы сталкиваемся в армянских интернет-СМИ, проанализировав, достаточны ли действующие механизмы для саморегулирования поля.

Ключевые слова: *этика, механизмы, проблемы, пути решения, наблюдательный орган, совет по информационным спорам, группа защиты журналистов, пресс-омбудсмен, журналистские организации, этические кодексы.*

Inga MartinyanYSU Faculty of Journalism, Chair of Media
Theory and History Post-graduate student

SUMMARY

Self regulation problems in Armenian media

In the article titled “Self regulation problems in Armenian media” I’ve referred to the journalistic ethics. First of all I have introduced where the ethics come from and why it is necessary in media sphere. Then I have presented what kind of mechanisms of self regulations are applied in Armenia beginning from organizations, groups up to ethic regulations. After then I have referred to the ethic problems that Armenian media face and if the mechanisms are sufficient for the sphere self regulations.

Keywords: *Ethics, mechanisms, problems and solutions, the supervisory body, IDC, journalists protection group, the Press Ombudsman, journalists organizations, ethics regulate.*

MOSTAFA YOUSOFVAND

Applicant of the Department of European and International
law, Faculty of law, Yerevan Stats University

THE LIMITED IMMUNITY AND ITS RELATION WITH JUDICIAL IMMUNITY AND EXECUTIVE IMMUNITY

Although the mid- 20h Century was declared as the time period of acceptance of limited immunity of state in international community, but the basic core of the doctrine was founded in the late nineteenth century. As far as the jurisdictional immunity is concerned, the prevalence of limited immunity doctrine has completely marginalize the principles of absolute immunity and this change has shown itself. However, the limited immunity theory is not principally applied to executive immunity. the reason is both political and economical..

Keywords: Jurisdictional Immunity, Executive Immunity, Limited Immunity.

Interdiction; states' entry in trade causes the development of the classic theory of immunity known as governing the state's absolute immunity which had a basis in the common law and was supported by socialist and third world countries. Nowadays, the absolute immunity has lost its admissibility especially in countries with free economy and has been replaced by the theory of limited immunity. As far as the jurisdictional immunity is concerned, the prevalence of limited immunity doctrine has completely marginalize the principles of absolute immunity and this change has shown itself, since the beginning of the present century, in all the regulations of doctrine and jurisprudence. Whether the principles of the limited immunity theory are applied to the executive immunity or not?

The scope of state's jurisdictional immunity

By virtue of this theory distinction should be made between the acts of sovereignty and office action. In cases where a state, like businesspeople, engages in doing normal business and deals with commercial affairs (i.e. the act of the state is not in strict sense an act of sovereignty), the said state implicitly waives the principle of immunity in proceedings due by judicial authorities and, like private entities, is prosecutable in courts of justice¹. Although, on the basis of limited immunity theory, making distinction between acts of sovereignty and office actions seems to be clear, but in practice there is no uniform criterion for their differentiation and there are many disagreement in this regard. In some countries, such as Zimbabwe and Malaysia, the nature of the action has been used as the sole criterion for making distinction between acts of sovereignty and office actions in transaction entered into by the state. In the courts of some other countries like France, in addition to the nature of the action, attention is given to the aim and intention of the state. Due to these differences, the International Law Commission (ILC) of the United Nations, in the draft

of proposed Article 2 stipulated in its 1999 Report to the General Assembly of the United Nations, finally relinquished the issue of distinction criterion and only settled for mentioning the words "contracts and business transactions" as the scope of state's jurisdictional immunity. Thus, the outlook of instances of detecting the state's jurisdictional immunity from prosecution, like the present situation, shall still remain within the discretion and authority of the national courts². This is with *due regard to the fact that the International Law Commission, in its previous reports on the issue of state's jurisdictional immunity, had proposed the combination of the two criteria of nature and aim of the action*³ and, as already mentioned, while departing from its former outlook, had only settled for mentioning the words "contracts and business transactions" as the scope of state's jurisdictional immunity. I think, for the purpose of integrating the different views from different countries as well as the positive effects and the benefits of the quality of integration, it would be better if the Commission presented in the draft the same idea of combining the two criteria of the nature and the aim of the action.

The scope of state's jurisdictional immunity

As far as the jurisdictional immunity is concerned, the prevalence of limited immunity doctrine has completely marginalize the principles of absolute immunity and this change has shown itself, since the beginning of the present century, in all the regulations of doctrine and jurisprudence. However, the question is whether the principles of the limited immunity theory are applied to the executive immunity or not? The answer mostly given to this question is that the limited immunity theory is not principally applied to executive immunity. Now, what is the reason? Obviously the reason is both political and economical. From economic perspective, application of the principles of limited theory to executive theory can cause the foreign states

to refrain from investing in the countries where their property is prone to executive actions as a result of the said application. This situation has caused disharmony among different judicial and executive departments of the state. On one hand, the executive authorities of the state are more involved in political and economical issues, and, on the other hand, the judicial system must do its activities solely on the basis of law. This has caused a conflict within the system of a country like Switzerland. In this country, the courts apply the limited immunity to the executive immunity. However, the political authorities would rather apply absolute immunity⁴. An idea proposed by a prominent Iranian Lawyer, Morteza Nassiri, provides that when an arbitral award has been issued in terms of a pure business transaction against a foreign state, the said award can be enforced, in most countries, against the property possessed by trade companies affiliated with that losing state. However, when the arbitral award does not pertain to ordinary business disputes and for instance relates to disputes arising from investments put up in developing countries by the states for their national interests – and these states have actually made the subject matter of investment a part of their property. In this case, the issued award is not even enforceable to the property possessed by industrial companies affiliated with foreign state⁵. For example, the Iranian Government engages in concluding oil contracts with foreign investment on the basis of national interest; the disputes arising from the performance of these contracts – the original of which are signed after going through different ceremonies such as ratification, adoption and being signed by the King as clear examples of application of sovereignty, cannot be mixed, for instance, with the disputes arising from the performance of the contracts related to bank guarantee and/or other bank operations entered into by National Bank of Iran and a foreign establishment; contracts that are among the office actions and daily operations of that organization. Briefly, in any case that the state as the sovereignty holder of the country has signed a contract, even if the contract apparently resembles a private agreement, the awards issued on the strength of that contract cannot be enforced on the territory of a third country and contrary to the state's consent. But, when a state-affiliated business organization signs a contract as its routine operation, the said contract shall be considered within the scope of office actions and the affiliation of that organization to the particular state cannot establish immunity for that organization. In confirming this opinion, the author has encountered the Judgment of the Hague Court of First Instance, dated April 15, 1965, in which, the said Court has refused to enforce the arbitral award

issued against the National Iranian Oil Company “NIOC” and has considered “NIOC” an agent of Iranian Government; therefore, has ruled that the said award, issued in terms of the disputes of that Contract, is not enforceable to the property of “NIOC” in Holland⁶. (Its English translation is printed in the leaflet dated, May, 1966. articles of international law, Publication of the US International Law Institute.)

Of special note is a part of the provisions of this judgment, especially on the sovereign immunity from executive actions, as follows: “...it is a recognized principle that a sovereign state cannot be held subject to another court, unless at the will of the same sovereign state. “Therefore, if the suit of the Iranian Government is filed, the court shall have to refrain from cognizance on the strength of Article 13 (a) of the general provisions of law. When a lawsuit is instituted against a foreign company, the court must investigate whether the said company has entered into the transaction as a private legal entity or as an organization of a foreign state, enabling it to enjoy immunity. Upon studying the legal organization of the “NIOC” and the legal nature of the oil contracts, and with due consideration to the fact that these contracts shall be enforceable after being approved by the parliament and signed by the King, the court shall comment that the “NIOC” is an institute as a corporate entirely managed by the government of Iran. Whereas the “Safyr” contract came into force after being signed by the King and pursuant to being approved by the parliament, the Court ruled that at the time of concluding the contract, “NIOC” acted as the agent of Iranian Government, hence it is subject to ACTA JURE IMPERII and this Company like the State of Iran is not, without its consent, under the jurisdiction of the Dutch Court; and neither the fact that in the oil contract with Safyr, recourse to arbitration is provided, nor the fact that “NIOC” has entered this Court shall be considered as a waiver of immunity. “This opinion has been accepted in some judicial decisions of other countries as the Supreme Court of Pennsylvania of the US held a Mexican oil company - which, after the oil nationalization, had become in charge of running the State's oil industry-, a state-affiliated public organization and considered the funds of that Company in the US as undetainable⁷. Now, therefore, although it cannot be exactly determined in which countries are the arbitral awards issued against the public companies enforceable and in which countries unenforceable, but, what is almost acceptable is that when a court, on the basis of its internal standards, regards, one way or another, a state-affiliated organization as a direct agent of the state, it shall refrain from enforcing the arbitral award against that

organization; to the extent that the state organization engages in business in its strict sense. It is to be mentioned that nowadays the states' participation in international trade is generally carried out through state-affiliated organizations, institutions and elements; and as they are parts of the state, naturally they are subject to each and every set of rules and regulations applicable to the states. These state-affiliated entities are categorized into two. They are either independent in their economic activities decision makings and responsibilities, or they need the official approval or permit of the state authorities for conclusion of commercial contracts. Obviously in the latter case, if the contract is confirmed and approved by the authorities of the state, the state itself shall be in fact considered as the party to the contract. Therefore, a doctrine called the "Doctrine of Integration" came into existence⁸. This theory is strengthened that granting immunity according to the standards of state-related public international law is a part of the state's sovereignty and the principles of states' equality and independence do not allow the state to be subject to the jurisdiction of a foreign court; but when a state engages in trade, as states' interference in these affairs do not have a classic and ancient background, it is assumed that the state has waived its immunity in terms of trade arbitration. In the present circumstances, the following results may be inferred from the doctrine and judicial practice of different states: the old rule of absolute immunity of a foreign state's property and assets from any writ of attachment or issuance of writ of execution is now abandoned. According to the new approach, the executive immunity of a foreign state only includes the property and assets exclusively relating to the implementation of the duties arising from principle of sovereignty. The recent inference is opposed to the idea that a state can assume the property and assets of another state in its respective state as having the nature of sovereign activity according to the description of the state possessing them. Imposing the legal approach of a foreign state, concerning the duties of limited power of sovereignty, on the state where the property is located is incompatible with the principle of sovereignty of the host state. Thereby, the question whether some of the property of the foreign state is in connection with its exercise of public powers or not should be described according to the law of the host country. i.e., according to the laws of the country in whose court the party in interest has filed a lawsuit for making security decisions or enforcement of awards⁹. Anyhow, the religious political considerations have drastically affected the law issue, so much so that finding a clear and rather accurate formula for the enforcement of arbitral awards

against state-affiliated organizations in ordinary courts have become very difficult.

Conclusion:

The efforts made by some publicists for the development of the idea of the dependence between waiver of jurisdictional immunity and waiver of executive immunity have been fruitless because of political aspect of the executive immunity. Therefore, there is no dependence between non-acceptance of jurisdictional immunity and non-acceptance of executive immunity and the latter is not the subordinating result of the former. According to the jurisprudence of some countries, the foreign state that has waived its immunity or is devoid of immunity for other reasons, can still invoke the executive immunity unless agreed otherwise. After studying these two principles and awareness of the exceptions related to them, it was revealed that their relation is not a relation of subordination and it cannot be said that when there is no jurisdictional immunity, there is no executive immunity either. Studies show that there are differences among the courts in accepting this consequential relation between these two concepts. It is to be mentioned that the advocates of this relationship regard non-accepting it as the uselessness of the proceedings. Because, otherwise the issued judgment shall lose its best property i.e., enforceability; and will turn into a mere legal theory. Moreover, this confusion may be considered as arising from the fact that the relation between the two types of immunity are, in the final analysis, a series of crucial extralegal considerations and indicate that states are more sensitive to executive actions against their property rather than being merely under the jurisdiction of foreign courts and issuance of judgments against them.

- ¹ - Jonaide, Laaya, Enforcement of Foreign Trade Arbitral Awards: Tehran Shahre Danesh Publications, p. 307
² - Ibid., P. 309
³ - International Law Commission Report to the General Assembly. Supplement No. 10 (A/5h/10), 1999, p. 372.
⁴ - Ebrahim Gol, Alireza, Enforcement of Foreign Arbitral Awards against state in the light of, Masters' thesis, 1384, p. 57
⁵ - Nassiri, Morteza, Enforcement of Foreign Arbitral Awards, Tehran, 1346, P. 101
⁶ - Ref. the Hague Award – Second Branch – April 15, 1965, Cabolent v. N.I.O.C. Cas
⁷ - Nassiri, Morteza, Enforcement of Foreign Arbitral Awards, Tehran 1346, p. 105
⁸ - Ebrahim Gol, Alireza, Enforcement of Foreign Arbitral Awards against state in the light of, Masters' thesis, 1384, p. 53
⁹ - Speculations on Washington Treaty 1965, Blaka zhi. Vitani translated by Dr. Nasser Ali Mansoorian, p. 65

Մոստաֆա Յուսուֆվանդ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի եվրոպական
և միջազգային իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սահմանափակ անձեռնմխելիությունը և դրա կապը պետության դատական անձեռնմխելիության և գործադիր անձեռնմխելիության հետ

Թեև 20-րդ դարի կեսը միջազգային հասարակության կողմից հռչակվեց որպես պետության սահմանափակ անձեռնմխելիության ընդունման ժամանակահատված, սակայն այդ հայեցակարգի հիմնական կորիզը ձևավորվել է 19-րդ դարի վերջին: Ինչ վերաբերում է պետության դատական անձեռնմխելիությանը, սահմանափակ անձեռնմխելիության հայեցակարգի տարածումն ամբողջովին նսեմացրեց բացարձակ անձեռնմխելիության սկզբունքները, և այս փոփոխությունն զգալի դարձավ: Սակայն, սահմանափակ անձեռնմխելիության տեսությունը սկզբունքորեն կիրառելի չէ գործադիր անձեռնմխելիության համար այն պատճառով, որ երկուսն էլ քաղաքական և տնտեսական բնույթի են:

Հիմնարաներ- Պետության դատական անձեռնմխելիություն, գործադիր անձեռնմխելիություն, սահմանափակ անձեռնմխելիություն:

Мостафа Юсуфванд

Соискатель кафедры европейского и международного
права юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Ограниченный иммунитет и его связь с юрисдикционным иммунитетом государства и с исполнительным иммунитетом

Хотя и половина 20-го века международным сообществом была провозглашена как период принятия ограниченного иммунитета государства, однако основное ядро концепции было сформировано в конце 19-ого века. Что касается распространения юрисдикционного иммунитета государства, концепции ограниченного иммунитета, то оно полностью подорвало принципы абсолютного иммунитета, и это изменение стало существенным. Однако, теория ограниченного иммунитета принципиально не применима для исполнительного иммунитета по причине того, что они оба политического и экономического характера.

Ключевые слова: юрисдикционный иммунитет государства, исполнительный иммунитет, ограниченный иммунитет.